

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**SÜBEDEY'İN MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU VE
GENİŞLEMESİNDEKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahadır GÜNDÜZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ

TOKAT- 2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ danışmanlığında hazırlamış olduğum “Sübedey’in Moğol İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve Genişlemesindeki Rolü” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

/ /
Bahadır GÜNDÜZ

JÜRİ KABUL VE ONAY

Bahadır GÜNDÜZ tarafından hazırlanan “**Sübedey’in Moğol İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve Genişlemesindeki Rolü**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 23.08.2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Danışman): Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ

Üye (Başkan): Prof. Dr. Mustafa UYAR

Üye: Doç. Dr. Murat SERDAR

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

SÜBEDEY'İN MOĞOL İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU VE GENİŞLEMESİNDEKİ ROLÜ

Gündüz, Bahadır

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi

Temmuz 2025, ix + 115 sayfa

13. yüzyıl ile başlayarak dünya tarihinde derin sosyal, ekonomik ve siyasi etki bırakan Moğol İstilas, bozkırda dağınık halde yaşayan Moğol boylarının Cengiz Han tarafından birleştirilerek Moğol Ulusunun siyasi birliğinin sağlanması ile gerçekleşmiştir. Hem Moğol İstilasının hem de Moğol birliğinin sağlanmasının ana mümessili olan Cengiz Han, karakterinin haiz olduğu vasıflar ile bunu başarabilmiş olsa da onun yanında bulunan nitelikli kurmayların katkıları da son derece mühimdir. Bu önemli kurmaylardan biri de özellikle yürüttüğü seferlerdeki başarısı dolayısı ile Uriyangkhan boyundan Sübedey'dir. Sübedey, Timuçin henüz Cengiz Han olmadan evvel ona katılarak bozkır mücadelelerinde ve Moğol Ulusunun inşasında rol oynamıştır. Bozkırdaki siyasi birliğin 1206 yılında tamamlanmasının ardından yapılan Tangut ve Kin Seferlerinde tecrübe edinmiş ve Moğol ordusunun askerî pratiklerine bizzat şahit olmuştur. Bununla beraber özellikle Harzemşahlar üzerine yapılan sefer ile beraber Moğol ordusunun önde gelen kumandanlarından biri olmuştur. Türkistan, Çin, İran, Deşt-i Kıpçak, Rusya, Doğu ve Orta Avrupa'da Moğol ordularını kumanda ederek Moğol istilasının başat figürlerinden biri haline gelmiştir. *Sübedey'in Moğol İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Genişlemesindeki Rolü* başlıklı çalışmamızda, Sübedey'in üstlendiği kritik askerî görevler ve Moğol fetihlerindeki rolü incelenmiştir. Ayrıca, onun kökenine dair tartışmalar ve ana akım tarih yazımında kendisine atfedilen diğer iddialar da değerlendirilerek tarihî gerçeklik tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, birincil kaynaklar, çağdaş kronikler ve modern araştırmalar temel alınarak yürütülmüştür. Bu yol ve amaçla beraber Sübedey'in hayatı ve faaliyetleri incelenip analiz edilerek dünya tarihinin en önemli olgularından biri olan Moğol İstilasının muhteşemliğine ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sübedey, Cengiz Han, Moğol Tarihi, Askerî Tarih, 13. yüzyıl.

ABSTRACT

SUBUTAI'S ROLE IN THE FOUNDATION AND EXPANSION OF THE MONGOL EMPIRE

Gündüz, Bahadır

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Assistant Prof. Mustafa Tanrıverdi

July 2025, ix + 115 pages

The Mongol Invasion, which began in the 13th century, had profound social, economic, and political effects on world history. It occurred when the scattered Mongol tribes of the steppes were unified by Genghis Khan, establishing the political unity of the Mongol nation. While Genghis Khan was the primary figure of both the Mongol invasion and the establishment of Mongol unity, the contributions of the commanders who stood by him were significant. One of these key commanders, known for his success in various campaigns, was Subutai. Subutai joined Temüjin before he became Genghis Khan. He played role in the steppe conflicts and helped Temüjin to become the Great Khan. After the completion of political unity in 1206, he gained experience firstly in the Tangut and Chinese campaigns and witnessed steppe warfare practices firsthand. Subutai emerged as one of the most prominent commanders of the Mongol army, especially following the campaigns against the Khwarezmian Empire. He commanded Mongol forces in wide and various regions including Central Asia, China, Iran, the Kipchak Steppe, Russia, Eastern and Central Europe, making him a central figure in the Mongol invasion. The study titled *Subutai's Role in the Foundation and Expansion of the Mongol Empire* analyzes his key military responsibilities and the vital role he played in Mongol conquests. It also addresses debates about his origins and other claims attributed to him in mainstream historical narratives. The study is based on primary sources, contemporary chronicles, and modern research.

Keywords: Subutai, Gengish Khan, Mongol History, Military History, 13th Century.

ÖNSÖZ

13. yüzyıl ile başlayan Moğol ilerlemesi geniş bir coğrafyada büyük siyasi ve ekonomik etkilere sahip olmuştur. Bu nedenle Moğol İstilas, akademik camianın üzerine etraflıca yoğunlaştığı bir çalışma alanı olmuştur. Moğol istilasının etkileri ve baş mümessilleri sayılan Moğol Hanları bu alandaki çalışmaların merkez odağı olurken, oldukça mühim bir yere sahip olan kurmaylara söz konusu çalışma sahasında Moğol Hanları kadar yer verilmemiştir. Moğol İmparatorluğunun kurulup genişlemesinde Cengiz Han kadar onun saflarında yer almış kurmaylar da oldukça önemli bir yer sahiptir. Bu figürlerin daha iyi tanınması Moğol İstilasının muhteşemliğinin daha iyi anlaşılması demektir. Hem Cengiz Han hem de Ögeday Han zamanında Moğol İstilasının baş mümessillerinden biri olan Sübedey, Çin'den Avrupa'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada Moğol ordusunun en yüksek kademesinde görev almıştır. Bu nedenle şahsının bilinmesi ve seferlerinin detayla incelenmesi Moğol Tarihi çalışmaları için bir kazanım niteliğinde olacaktır.

Cengiz Han zamanında günümüz Moğolistan'ı, kuzey Çin, Türkistan, İran ve Deşt-i Kıpçak'a yapılan seferlerin tamamına iştirak ederek Moğol ilerleyişinin kilit isimlerinden biridir. Harzemşah Muhammed'in peşine düşerek Harzemşahların bir lider etrafında toplanmasını engelleyerek sefere büyük katkıda bulunmuştur. Deşt-i Kıpçak seferine çıkarak ileride yapılacak olan Batı yönündeki seferler için bir altyapı hazırlamış, çevre kuvvetleri tartmış, coğrafyayı öğrenerek Moğol İstilasının batıya olan yönünü açmıştır. Bununla beraber 1229'da tahta çıkan Ögeday Han zamanında yapılan büyük ve simültane seferlerin de ekseriyetinde rol almıştır. Kin Hanedanının başkenti olan Kai-Feng'i fetheden Sübedey, Kin hanedanlığın hâkimiyetine son vererek kuzey Çin'deki nihai Moğol hâkimiyetinin sağlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Rus Knezliklerinin bir-bir düşürülmesinin stratejisini kurarak soğğun dokunulmaz kıldığı Rusya topraklarını kış şartlarında ekseriyetle fethetmiştir. Mohi Muharebesinde Avrupa'nın en büyük kuvvetlerinden biri olan Macarları taktik zekasıyla mağlup ederek Orta Avrupa'daki direnci tamamen kırmıştır. Özetle Sübedey, Moğol ilerleyişi için kilit isimlerden biri olmuştur. Haliyle Sübedey'in hayatının incelenmesinin mühim olduğu kanısına bu gibi sebepler üzere vardık.

Çalışmamızın başlangıcında, özellikle Sübedey özelinde faydalandığımız dönem kaynakları hakkında bilgilendirmede bulunduk. Giriş kısmında ise Moğol İmparatorluğunun teşekkülü üzerine kısa bir incelemeye yer verdik. Çalışmamızın ilk bölümünde Sübedey'in şahsına dair kaynakların incelenmesi verinin derlenerek ve işlenmesi üzerine çalıştık. İkinci bölümde Cengiz Han dönemindeki askerî faaliyetleri dâhilinde bozkır savaşları, Çin, Türkistan, İran, Deşt-i Kıpçak ve Tangut seferlerine yer verdik. Üçüncü bölümde ise Ögeday Han zamanındaki askerî faaliyetlerini tekrar Çin ve Deşt-i Kıpçak, Rusya ve Avrupa seferleri olmak üzere inceledik.

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının hazırlanma sürecinde, akademik rehberliği, sabrı ve kıymetli katkılarıyla her aşamada yol gösteren kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Bilimsel bakış açısı, titiz yönlendirmeleri ve yapıcı desteğiyle bu çalışmanın şekillenmesinde büyük rol oynamış, akademik gelişimime önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, tez jüri üyeliğini üstlenerek kıymetli değerlendirmeleri ve yapıcı önerileriyle çalışmama katkı sağlayan Prof. Dr. Mustafa UYAR ve Doç. Dr. Murat SERDAR hocalarıma da teşekkür ederim.

Tez sürecinde moral desteği, bilgi paylaşımı ve fikir alışverişleriyle her zaman yanımda olan değerli arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SİNİN, Ozan KÖKLÜNAR'a ve Dr. Mikal DEVEBAKAN'a gönülden teşekkür ederim.

Bu süreçte anlayışları, sabırları ve manevi katkılarıyla yanımda olan sevgili aileme minnettarlığımı ifade etmek isterim. Onların varlığı, bu süreci daha güçlü ve kararlı bir şekilde yürütmemi sağlamıştır. Yine bu çalışmanın ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı katkı sunan tüm kişi ve kurumlara içtenlikle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Etik Sözleşme	i
Jüri Kabul ve Onay	ii
Özet	iii
Abstract	v
Önsöz.....	vi
Teşekkür	ix
İçindekiler.....	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SÜBEDEY'İN ADI, MENŞEİ, AİLE FERTLERİ VE TARTIŞMALAR.....	9
1.1. Sübedey'in Hayatı Ve Etrafındaki Dünya (1175-1206)	20
1.2. Camuka Meselesi Ve Timuçin'e Katılması.....	21
1.2.1. Bozkır Savaşlarında Sübedey (1192-1206)	24
BÖLÜM 2: SÜBEDEY'İN CENGİZ HAN DÖNEMİNDEKİ (1206-1227) FAALİYETLERİ	27
2.1. Sübedey'in Erken Moğol Fetihlerindeki Rolü (1206-1219).....	27
2.1.1. Merkit Seferi ve Demir Araba Bahsi.....	31
2.2. Sübedey'in Harzemşahlar Seferindeki Rolü.....	34
2.2.1. Sübedey ve Cebe'nin Sultan Muhammed'i Yakalamak Üzere Görevlendirilmesi	39
2.2.2. Sübedey ve Cebe'nin İran, Azerbaycan, Irak ve Kafkaslardaki Faaliyetleri ve Derbent-i Aşarak Deşt-i Kıpçak'a Girmeleri.....	44
2.3. Deşt-i Kıpçak Seferi	50
2.4. II. Tangut Seferi.....	64
BÖLÜM 3: ÖGEDAY HAN'IN TAHT SÜRECİNDE (1229-1241) SÜBEDEY'İN ASKERİ FAALİYETLERİ	68
3.1. Kin Seferi.....	68
3.2. II. Deşt-i Kıpçak ve Rus Seferi.....	76
3.3. Avrupa Seferi ve Ölümü.....	94
3.4. Ömrünün Son Yılları ve Mirası	112
SONUÇ.....	114
KAYNAKLAR.....	117

ÖZGEÇMİŞ	127
----------------	-----

GİRİŞ

Asya kıtasının konar-göçer milletlerinden biri olan Moğolların ismi Çin kayıtlarında 6. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Konuştukları dil Altay Dil Ailesi'nin bir parçası olup, Türkçe ve Korece ile yakınlıklar gösterir (Özgüdenli, 2020). Anavatanları modern Moğolistan topraklarına tekabül etmekle beraber özellikle 13. yüzyıldan geriye gidildiğinde daha doğuya, Tula Nehri'nin doğu yakasından Mançurya kıyılarına kadar sınırlanmaktadır. Bozkır kuşağının bir parçası olan bu coğrafya, tarihî kayıtların ittifak ettiği üzere sert iklim koşulları nedeniyle tarıma büyük ölçüde elverişsiz bir yapıya sahiptir (Morgan, 2007; Cüveynî, 2013). Bu durum, Moğolların sosyo-ekonomik yapısının oluşmasındaki başat etkenlerden biri olmuştur (Golden, 1992).

Bozkır kuşağında dağınık halde yaşayan Moğolların, Cengiz Han yönetiminde birleştirilmesi ile tezahür eden Moğol İmparatorluğu, en geniş sınırlarıyla günümüz Çin, Hindîçin, Kore, Moğolistan, Türkistan, Tibet, Afganistan, İran, Irak, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye, Ukrayna, Sibirya ve Rusya'nın ekseriyetini hâkimiyet altına almış bir İmparatorluk haline ulaşmıştır (Atwood, 2004). Siyasi birlikten uzak bir halde yaşayan ve kendi arasında sürekli mücadele eden konar-göçer kabilelerin, bir asırdan kısa bir süre içerisinde insanlık tarihinin en geniş birleşik kara sınırlarına sahip imparatorluğunu kurabilmesinin arkasındaki faktörlerden en önemlilerinden biri de aslında Cengiz Han'ın yalnızca bir devlet değil, bir ulus inşa etme vizyonudur. Böylece her biri farklı isimler taşıyan ve üst bir kimliğe sahip olmayan kabileler tek bir isim altında toplandılar: *Yeke Monggol Ulus*, Büyük Moğol Ulusu (Allsen, 2001; Cihan, 2002; Weatherford, 2022; May, 2018).

1227 yılına kadar hüküm süren Cengiz Han'ın döneminde Moğollar büyük bir istila hareketine giriştiler. Bu hareket ilk olarak Cengiz Han'ın *Yasa*'sını tanımayan Merkitler ve Naymanlar üzerinde etkili oldu (Buell, 1992). Daha sonra ise Tangutlar hedef alındı. Tangut Krallığı, günümüz Tibet ve Batı Çin'in bir kısmını kapsayan şehirli kültüre ait bir krallıktır. Bu, Moğolların mücadele edeceği ilk yerleşik medeniyet olması açısından oldukça önemlidir. 1205-1210 yılları arasında Tangut Krallığına yapılan ilk seferlerde Moğollar, yerleşik bir yaşam tarzına sahip bir ulusla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini öğrendiler ve kuşatma stratejilerini geliştirme ve tatbik etme imkânı buldular.

Neticede Tangut Krallığı, Moğol İmparatorluğunun bir vasal devleti olmayı kabul etti (Weatherford, 2022; Sverdrup, 2017).

Tangut Krallığı üzerine olan seferlerin olumlu sonuçlanmasının ardından 1211 yılında büyük çaplı diğer bir istila hareketi başlatıldı. Moğolların bu seferki hedefi, Kuzey Çin'i hâkimiyet altında tutan Curçen kökenli Kin Hanedanlığı oldu. Curçenler ile Moğollar arasındaki husumet oldukça eskiye dayanmaktaydı. Zira Curçenler, Cengiz Han'ın büyük atası olan Ambakay Han'ı 1152 yılında öldürmüş ve *amcalarım* olarak nitelediği Hıtayları topraklarından ederek Kuzey Çin'i işgal etmişlerdi. Üstüne Curçenler, Moğol kabilelerini birbirine düşürerek menfaat sağlıyor, onların bir araya gelmesini politik hamleler ile önüyorlardı. Nitekim Cengiz Han 1211 yılında başlattığı büyük çaplı seferde bunu *casus belli* olarak kullanmıştır ve ulusal bir nitelik taşıyan Kuzey Çin Seferi böylelikle başlamıştır. (Weatherford, 2022; Barfield, 1989). 1211 Yılında başlayan 4 yıllık büyük çaplı sefer, Pekin'in Moğollar tarafından ele geçirilmesi ile büyük ölçüde tamamlandı. Cengiz Han, Çin fütuhatını Muhulay'a tam otorite ile bırakarak yönünü batıya çevirdi.

Cengiz Han'ın başlangıçta Harzemşahlar ile direkt bir mücadeleye girmek istemediği tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Zira kendisi doğu ile batı arasında zengin bir ticaret ağı kurmak istemiştir (Kalra, 2018). Başarılı ve bir o kadar da ihtiraslı Muhammed Harzemşah ise devletin menfaatini doğuya doğru genişlemekte görmüştür. Bu çıkar çatışması, Cengiz Han'ın yolladığı zengin bir kervanın Otrar'da alıkonması ile patlak verdi. Otrar Valisi kervandaki tüccarların casus olduğu iddiası ile mallara el koydu ve tüccarları öldürdü. Tarihe Otrar Faciası olarak geçen bu olay ile Moğollar ve Harzemşahlar arasındaki ikili ilişkiler geri döndürülemez bir hal aldı. İlk olarak Otrar şehri 1219 sonbaharında Moğollar tarafından kuşatıldı. Muhammed Harzemşah devletin ve ordunun içerisindeki organizasyon eksikliği, iç çekişmeler ve devlet adamlarının yanlış yönlendirmeleri ile Moğollara karşı tutarlı bir savunma izleyemedi. Mevcut birliklerini önemli şehirlerin garnizonlarına dağıtarak sürekli ricat etti. Onu yakalamak için ise Sübedey ve Cebe görevlendirildi. Moğolların bu *El-Muğarribe* kolu Harzemşah Devletinin iç bölgelerinde Muhammed Şah'ı kovalamak üzere manevralar yaptılar. Muhammed Şah'ın yakalanmasında başarıya ulaşamadı lakin kendisine toparlanma fırsatı da bu sayede verilmedi. Harzemşahların bir lider etrafında toplanmasının böylece önüne geçen Cebe ve Sübedey'in görevi, Harzemşah Muhammed'in Hazar Denizinde bir

adaya sığınıp orada hastalıktan ölmesi ile nihayete kavuştu (Kafesoğlu, 1984; Jackson, 2017; İbnü'l-Esir, 1989; Cüveynî, 2013; Nesevî, 1934; Cûzcânî, 2016; Reşidüddin, 1999).

Sübedey ve Cebe bununla yetinmek istemediler. Yuanshi ve Gizli Tarih'in aktardığı üzere, fethedebildikleri kadar ülke fethetmek üzere izin istediler (Temir, 1986; Pow ve Liao, 2018). Azerbaycan ve Kafkaslarda yağma ve keşif harekâtlarında bulunarak Derbent üzerinden Deşt-i Kıpçak'a ulaştılar. Burada Kıpçakları ve Rusları mağlup ederek Hazar Denizi'nin kuzeyinden tekrar merkeze döndüler (Yaltırık, 2014; Özcan, 2010; Kurat, 1972).

Moğolların Harzemşah seferine destek olmayı reddeden ve Kinler ile tekrar politik ilişkilerde bulunan Tangutlar, Cengiz Han tarafından itaatsizlikleri nedeni ile tekrar hedef alındı. 1225-1227 Yılları arasında yapılan seferde Sübedey kilit bir rol oynayarak ana ordudan ayrı bir şekilde manevra yapıp Tangutların batı kanadını dolaştı Moğolların galip gelmesinde etkili oldu (Sverdrup, 2017). 1227 Yılında Cengiz Han'ın ölmesi ile Moğollar Tangut bölgesinde yerlerini koruyarak tekrar Kinler üzerine harekete geçmek üzere hazırlıklara giriştiler.

Toluy'un iki yıllık naipliğinin ardından Han seçilen Ögeday döneminde ise hem devlet işlerinde hem de istila hareketlerinde büyük adımlar atıldı (Kaya, 2021; Kılıç, 2020). İkinci Moğol İstilasası dalgasını başlatan Ögeday Han (1229-1241) döneminde Çin, İran, Deşt-i Kıpçak, Kafkasya, Anadolu, Rusya, Doğu ve Orta Avrupa bölgeleri bu istila hareketlerinden etkilendiler. Harzemşahlar üzerine Curmagun Noyan gönderildi (Ayan, 2018; Yuvalı, 2019). Ögeday ise Kinler üzerine harekete geçti. 1233 Yılında Kin başkenti Kaifeng'in Sübedey tarafından alınması ile sefer büyük ölçüde tamamlandı ve Kin Hanedanlığının sonu geldi (Barfield, 1989; Sverdrup, 2017). Sefer esnasında Ögeday ve Toluy hastalandı. Ögeday iyileşse de Toluy iyileşemedi ve 1232 yılında öldü (Roux, 2020). Güney Çin'e hâkim olan Song Hanedanlığı baskılanabilse de Moğollar güneye daha fazla ilerleyemediler.

Deşt-i Kıpçak bölgesindeki hâkimiyeti pekiştirmek üzere sefer yürüten Sübedey'in desteklenmesi ve batı yönündeki yayılmanın devam etmesi için büyük çaplı bir hazırlığa girişildi (Pow ve Liao, 2018; Reşidüddin, 1999). Birçok Noyan'ın katılımı ile başlatılan büyük çaplı batı hareketi ile Moğollar Adriyatik Denizine kadar ulaştılar

(Özcan, 2020). Bu büyük sefer süresince Volga Bulgarları, Kıpçaklar, Ruslar, Macarlar ve Polonyalılar mağlup edildi. Ögeday Han'ın 1241'deki ölümü nedeni ile daha fazla ilerlemeyen Batu, Hazar mıntukasına döndü ve İtil üzerinde Saray Şehrini kurarak Altın Orda'nın temelini atmış oldu (Özcan, 2023; Kafalı, 1992).

Ögeday'ın ölümü ile Töregene Hatun'un 5 yıllık naiplik süreci başladı (Söyüt, 2021). Devlet içerisindeki ilk çatırdamaların duyulduğu bu dönemde yine de Moğol ilerlemesi durmadı. Moğollar bu süreç içerisinde özellikle Anadolu üzerinde fütuhatlarına devam ettiler (Çetin, 1992; Roux, 2020).

1246 yılında Güyük, Moğol İmparatorluğunun Hanı olarak seçildi. Güyük ve Batu müspet bir ilişki içerisinde değildiler. İkisi arasındaki çekişme aslında, Moğolların Avrupa Seferinin hemen öncesinde başlamıştı. Güyük ve Batu arasındaki tartışma neticesinde Güyük seferi terk ederek Moğolistan'a dönmüştü. İkili arasındaki ilişkiler de daha Güyük'ün Hanlık döneminde iyi ilerlemedi. Güyük ve Batu arasında Azerbaycan da bir hâkimiyet çekişmesi başladı. Güyük, Batu'nun komutanını görevden aldı, Batu ise Güyük'ün gönderdiği görevlileri öldürttü. İki taraf da çarpışmak üzere sefere çıktılar. Güyük'ün yolda ölümü ile bir muharebe gerçekleşmeden olay sonlandı (Özcan, 2023; Kafalı, 1992). Han seçimi için toplanan kurultayda Möngke han olarak seçildi. Möngke'nin han seçilmesi ile hanedan Toluy koluna geçmiş ve belli iç çatışmalar baş göstermiştir (Kaya, 2021).

Möngke'nin hanlık süresince Moğol İmparatorluğu genişlemeye devam etti. Doğuda Dali, Vietnam, Kore, batıda ise İsmailîler ve Abbâsî Halifeliği hedef alınmıştır. Batı'daki işgal faaliyetleri ile meşgul olan Hülagü 1256 yılında İsmailîlerin merkezi olan Alamut'u, 1258 yılında ise Abbâsî Halifeliğinin merkezi olan Bağdat'ı ele geçirmiştir. 1258 yılında Güney Çin'in hâkimi olan Song Hanedanlığına karşı harekete geçen Möngke bir kuşatma esnasında 1259 yılında hastalanarak ölmüştür (Roux, 2020).

Möngke'nin hanlık dönemi aynı zamanda devlet içerisindeki ayrılıklar ve reformlar dönemidir. Vergi sisteminin revize edilmesi, nüfus sayımı yapılması, soylular ve devlet adamlarının sabit bir maaşa bağlanarak bütçenin disipline edilmesi gibi adımlar atılmıştır. Buna rağmen, devletin aşırı genişlemiş oluşu ve Moğolların kendi arasında ayrılmaya başlaması da dönemin karakteristik özelliklerindendir (Özgüdenli, 2020; Barthold, 1990).

Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han'ın ölümünden sonraki ilk yarım asırda zirveye ulaşmış olsa da 1259'da Möngke Han'ın ölümüyle birlikte parçalanma sürecine girmiştir. Doğuda Kubilay Han'ın Çin merkezli Yuan Hanedanı'nı kurması ve batıda Hülagû'nun İran'da İlhanlılar'ı tesis etmesiyle imparatorluk hanedan kolları arasında bölünmüştür. 1335 yılında İlhanlı hükümdarı Ebû Said'in çocuksuz ölümü üzerine başlayan taht mücadeleleriyle İlhanlı Devleti fiilen sona ermiş, Moğolların Yakındoğu'daki siyasi gücü dağılmıştır. Ardından gelen Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Celâyirli gibi yerel Türk-İran hanedanları, Moğol siyasal mirasının yerini almıştır. Bu dönemde İlhanlı soyundan gelen ya da onların bakiyesi olan Moğol kabileleri, Türkmen unsurlar içinde eriyerek Türkleşme sürecine girmiştir (Togan, 2002; Yuvalı, 2000).

Benzer bir çözülme, Altın Orda ve Çağatay Hanlıkları'nda da yaşanmıştır. Altın Orda, Ruslar karşısında zayıflamış, Toktamış'ın Timur'dan aldığı darbeye çöküşe sürüklenmiştir. Çağataylılar da 14. yüzyıl sonlarında Timur'un gölgesine girmiştir. Moğollar hem İran, Azerbaycan, Anadolu'da hem Çin ve Uygur bölgesinde zamanla yerleşik kültürlerin etkisine girmiş; dil, din ve yaşam biçimi açısından kimliklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir (Barthold, 2004). 1368'de Hanbalık'tan (Pekin) çekilen son Yuan hükümdarıyla Çin'deki Moğol yönetimi de sona ermiştir. Moğollar her ne kadar siyasi nüfuzlarını büyük oranda kaybetmiş olsalar da Asya kıtasındaki politik gelenekte derin izler bırakmışlardır (Akbiyık, 2002).

Takip eden yüzyıllarda Moğol toplulukları anayurtları olan Moğolistan'da, küçük kabile federasyonları hâlinde birbirleri ile mücadele ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Siyasi birlik ise 1921'de kurulan Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ne kadar tekrar sağlanamamıştır. Bugün Moğol varlığı, Moğolistan dışında Çin, Rusya, Tibet ve Orta Asya'nın bazı bölgelerinde sınırlı etnik azınlıklar olarak sürmektedir (Özgüdenli, 2020).

Çalışmanın temel hedefi, Sübedey'in Moğol İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Genişlemesindeki Rolü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır. Bu rolü işlerken mümkün olduğunca anakronik yaklaşımlardan kaçınılmış, dönemin ana kaynakları dikkate alınarak Moğol tarihine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmada istifade edilen tarihî kaynakların bir kısmı şunlardır:

Moğolca Kaynaklar

Moğolların Gizli Tarihi: Moğolların Gizli Tarihi, Cengiz Han'ın hayatına dair en mühim kaynaklardan biridir. Müellifi anonim kalmıştır. Cengiz Han'ın soyu, gençlik yılları ve bozkırdaki mücadelesine dair tafsilatlı bilgi içerir. Bununla beraber Moğol İmparatorluğu'nun teşekkülü ve genişlemesi anlatılır. Ögeday Han dönemi ve idaresi hakkında da önemli bilgiler kaydedilmiştir.

Eserden Sübedey'in, Cengiz Han'a katılması ve onun ile olan dostluğu hususu, onun askerî faaliyetleri bağlamında bolca istifade edilmiştir. Çalışmamızda Ahmet Temir tarafından Türkçeye çevrilen nüshası kullanılmıştır

Arapça Kaynaklar

El-Kâmil Fi't-Târîh: İbnü'l-Esîr tarafından kaleme alınmıştır. 1160-1233 yılları arasında yaşayan müellif, Türk-İslam devletleri, İslam tarihi ve bizzat şahit olduğu Moğol istilasını hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Moğol istilasına değinilen 12. Ciltten istifade edilmiştir.

Sübedey ve Cebe'nin birliklerini "El-Muğarribe" yani "Batı Kolu" olarak nitelendirmiş, onların faaliyetlerine dair son derece ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu nedenle özellikle Moğolların İran üzerindeki faaliyetleri hususunda eserden faydalandık.

Çalışmamızda Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından yapılan tercümenin nüshası kullanılmıştır.

Sîretü's-Sultân Celâliiddîn Mengübertî: Nesevî tarafından kaleme alınan Sîretü's-Sultân Celâliiddîn Mengübertî, Cengiz Han'a karşı önemli bir direniş gösteren Celâleddin Harezşah'ı merkeze alan eserdir. Özellikle Sübedey, Cebe ve Cuci'nin Harzemşahlar ile olan ilk temasının gerçekleştiği Turgay Nehri Muharebesi ve Moğol istilasının başlaması ile Muhammed Harzemşahın ve halkın girdiği ruh hali hakkında detaylı bilgi vermesi nedeni ile istifade ettik.

Farsça Kaynaklar

Tarih-i Cihan Güşa: Tarih-i Cihan Güşa, İlhanlı devlet adamı Ata Melik Cüveynî tarafından kaleme alınmıştır. Tarih-i Cihan Güşa, İlhanlı dönemi bürokratu ve tarihçisi Alâeddin Ata Melik Cüveynî tarafından 1252 ile 1259 yılları arasında kaleme alınmıştır. 1226 yılında Cüveyn'de doğan müellif, köklü bir aileye mensup olup, Horasan

Divanı'nda görev yapmış; sonrasında ise Bağdat valiliği gibi önemli idarî görevlerde bulunmuştur.

Eser, özellikle Cengiz Han ve onun haleflerinin siyasî faaliyetleri, askerî seferleri ve muhatap oldukları devletler hakkında sunduğu ayrıntılı bilgilerle önemli bir yere sahiptir.

Eserden Sübedey'in askerî faaliyetlerine dair detaylı bilgi verilmesi nedeni ile istifade edilmiştir. Çalışmamızda Mürsel Öztürk tarafından yapılan çeviri kullanılmıştır.

Câmi'ut-tevârih: İlhanlı devlet adamı Reşidüddin Fazlullah Hemedanî tarafından kaleme alınmıştır. Gazan Han'ın emri üzere kaleme alınan eser hem İslam tarihi hem de Türk-Moğol tarihi açısından verdiği son derece detaylı bilgiler nedeni ile büyük bir öneme sahiptir. Çalışmamızın ana unsuru olan Sübedey'e dair içerdiği biyografik veri ve askerî faaliyetlerine dair verilen detaylı bilgiler nedeniyle kullandığımız ana kaynaklardan biri olmuştur.

Eserin İngilizceye W. M. Thackston tarafından yapılan çevirisinden istifade edilmiştir.

Tabakât-ı Nâsirî: Minhâc-ı Sirâc El Cûzcânî tarafından 1260 yılında kaleme alınmıştır. Nüfuzlu bir ailenin bir ferdi olarak doğan müellif farklı idari görevlerde bulunmuştur. Eserinde Peygamberler, Emevîler, Abbasîler, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar ve Moğollar hakkında kıymetli bilgiler sunan müellif, Moğol istilasına bizzat şahit olmuştur. Moğol istilasını hakkında birini elden bilgiler sunması nedeni ile çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynaklardan biri olmuştur. Çalışmamızda eserin Mustafa Uyar tarafından yapılan çevirisinden istifade edilmiştir.

Ermenice Kaynaklar

Okçu Milletin Tarihi: Aknerli Grigor tarafından 1273 yılında kaleme alınan eser, genel bir Moğol tarihi mahiyeti taşımaktadır. Moğolların sosyo-ekonomik yapısından askerî taktiklerine kadar etraflı bilgi içermektedir. Çalışmamızda Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan çeviriden istifade edilmiştir

Moğol İstilasası (1220-1265): Genceli Kiragos tarafından 13.Yüzyılda kaleme alınmış olan eser Moğol istilasını hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Moğolların Gürcistan'a saldırılarıyla başlar ve Hülagü Han'ın Berke Han'a karşı savaşmasına

kadar devam eder. Çalışmada eserin Fuat Hacısalıhoğlu tarafından çevrilen nüshası kullanılmıştır.

Çince Kaynaklar: Yuanshi (Yuan Hanedanlığı Tarihi), Ming Hanedanı (1368–1644) döneminde derlenmiş resmî bir tarih kaynağıdır. Cengiz Han'ın yükselişinden başlayarak son Yuan hükümdarı Toğan Temür'ün (1333–1368) iktidarına kadar olan süreci kapsamaktadır. Çin'deki Moğol egemenliğini merkez almıştır ve toplamda 210 bölümden oluşmaktadır

Çalışmamız açısından özel bir öneme sahip olan 121. ve 122. bölümler, Sübedey'e ait iki ayrı biyografiyi içermektedir. Bu bağlamda, söz konusu bölümlerin çevirisi ve analizi üzerine hazırlanmış olan Stephen Pow ve Jingjing Liao'nun 2018 tarihli çalışması, araştırmamıza önemli katkılar sağlamış ve ilgili pasajların değerlendirilmesinde başlıca başvuru kaynaklarımızdan biri olmuştur.

Seyahatnameler

Carpini ve Seyahatnamesi: Johann de Plano Carpini, Papa IV. Innocentius'un mektubunu iletme göreviyle elçi olarak Güyük Han'ın yanına gönderilmiştir. Görevi nedeniyle Moğol hâkimiyeti altından bulunan toprakları uçtan uca kat etmiş olan Carpini, Moğolların kültürleri ve dönemin siyâsî olayları hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kaynak, Avrupalıların gözüyle Moğolları değerlendirmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu yönüyle çalışmaya büyük katkı sağlamıştır. Çalışmamızda seyahatnamenin Ergin Ayan tarafından Türkçeye çevrilen nüshasından faydalanılmıştır.

Araştırma Eserler

Dönem kaynakları haricinde modern çalışmalardan da istifade edilmiştir. Özellikle Moğol yayılmasını ve bizzat Sübedey'i konu alan çalışmalar kullanılmıştır. Jean Paul Roux'un Moğol İmparatorluğu Tarihi, Rene Grousset'in Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur, Jack Weatherford'un Cengiz Han, C. F. Sverdrup'un The Mongol Conquests: The Military Operations of Genghis Khan and Sube'etei eseri, Stephen Pow ve J. Liao'nun Subutai: Sorting Fact from Fiction Surrounding the Mongol Empire's Greatest General (With Translations of Subutai's Two Biographies in the Yuan Shi) isimli çalışması başta olmak üzere çok sayıda yerli ve yabancı kaynaktan faydalanılmıştır.

BÖLÜM 1: SÜBEDEY'İN ADI, MENŞEİ, AİLE FERTLERİ VE TARTIŞMALAR

Sübedey adı popüler tarih de dâhil olmak üzere hem modern literatürde hem de dönem kaynaklarında birçok farklı şekilde yazılmıştır. Sübedey ismine Gizli Tarih'te *Sübe'etai*, *Sübegetai*, *Subetey* (Temir, 1986: 265), Nesevî'de (1934: 50) *Sabti Bahadır*, Cüveynî'de (2013: 160) *Sübetay*, Cûzcânî'de (2016: 58) *Sûde Bahadır*, Latin kaynaklarında ordunun başındaki savaşçı olarak *Bochetor* (Bahadır), Gürcü kaynaklarında *Seba* ve Pinyin üzerinden çevirisi yapılan eserlerde *Xuebutai* (Subutai) olarak rastlanmaktadır (Pow ve Liao, 2018: 2). Bu ve benzeri isimler özellikle modern literatürde çeşitlenmektedir lakin Moğolca ve Çince örneklerini verdiğimiz üzere bunlara değinmeye gerek görmedik. İsmi kelime anlamı ise tespit edilememiştir. Genel kullanım *Sübedey Bahadır* şeklindedir. Buradaki *Bahadır* ve daha az sıklıkla gördüğümüz *Noyan* bir özel isim değil, unvan olarak kullanılmıştır. Tıpkı Türklerin yaptığı gibi Moğollar da *Bahadır* unvanını savaşta maharetli, cesur kimseler için kullanmışlardır. Bu unvan, Sübedey'in Gizli Tarih'te ilk kez anılmasında dahi ismi ile beraber kullanılmıştır. Bunun Sübedey tarafından bir şekilde hak edilmiş bir unvan olduğu kanaatinde olsak da spesifik olarak ona hangi olaya istinaden verildiği ise tarafımızca hiçbir tarihi kayıta tespit edilememiştir.¹

Sübedey, daha sonraları Cengiz Han olarak anılacak Timuçin'in gençliğinden beri Moğol bozkırında siyasi birliği sağlamak üzere verdiği mücadeleye ortaklık etmiştir. Bu nedenle Moğol İmparatorluğunun kurulup gelişmesinde başat figürlerden biri olmuştur. Diğer Moğol kumandanlarına görece Sübedey hakkında daha fazla tarihî veriye sahip olsak da onun aile fertleri ve menşeinin tespiti hususu literatürde bir tartışma noktasıdır. Bir kumandan olarak öne çıktığı için haliyle malumatımızın neredeyse tamamı onun askerî faaliyetleri hakkındadır. Tarihsel kayıtlar genel olarak Sübedey'in askerlik hayatının başlaması ve devamında elde ettiği başarıların odağında kaydedilmiş, sivil hayatına dair kayıt oldukça kısa tutulmuştur. Bu durum, 13. yüzyıl dünyası ve Moğolların

¹ Bu hususta farklı iddialar bulunmaktadır. Örneğin Buell (1993), Sübedey'in bu unvanı dört köpekten biri olarak öne çıktığı zaman elde etmiş olmasının muhtemelen olduğunu ifade etmektedir. Gizli Tarih'te ise bu unvan Balcuna olaylarından daha öncesine tarihlenen Camuka ve Timuçin'in ayrılık hadisesinde Sübedey'in ismi ile beraber kullanılmıştır (Temir, 1986: 59). Hususa bu bağlamda bakıldığında, unvanın tam olarak hangi sebebe istinaden verildiğini tespit etmek imkân dâhilinde görünmemektedir. Lakin unvanın Sübedey'in tarihi kayıtlarda görülmesi ile eş zamanlı olarak kullanıldığı görülmektedir.

kültürel yapısı göz önüne alındığında anlaşılabilir görünmektedir. Zira en azından erken dönemde tarih yazıcılıkları olmayan Moğollar bir de henüz büyük bir fatih olmamış Sübedey hakkında kayıt tutma gereği görmemiş olmalıdırlar.

Sübedey'in bir subay olarak Moğol ordusunun saflarında yükselmeden evvelki hayatı ve aile fertleri gibi hususlar hakkındaki veri yalnızca birkaç satırdan ibarettir. Onun menşei ve aile fertlerinin tespiti hususundaki karışıklık ve yanlış yönlendirmeler ise dönem kaynaklarının yanlış değerlendirilmesinden mütevellit ortaya çıkmıştır. Sübedey'in askerlik öncesi hayatına dair oldukça az miktarda bulunduğunu kabul edebileceğimiz tarihî veriler fazlaca dağınık ve literatüre tam anlamıyla entegre edilememiş görünmektedir. Zira Sübedey'e dair biyografik bilgi içeren Gizli Tarih (1986) ve Reşiddüddin'in (1999) kaydettiği *Moğol Kronikleri* oldukça kısıtlı veri sunmakla beraber Sübedey'e ait iki adet biyografi içeren Yuanshi'de ise Sübedey'in asker olmadan önceki hayatına, menşei ve aile fertleri hususuna yalnızca birkaç satır ile değinilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde mevzubahis tartışmaya birincil kaynaklardan elde edilen verilerin mukayesesi ile ışık tutmak amaçlanmıştır.

Sübedey'in ailesi ve etnik kökeni üzerine yapılan araştırmalarda, tarihsel kaynaklar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Gizli Tarih esas alınarak, yaygın olarak kabul gören anlatıma göre, Sübedey Çelme'nin² küçük kardeşi olarak aktarılmıştır (Gabriel, 2005; Gömeç, 2007). Çelme'nin Sübedey'in ağabeyi olduğu kabulünden yola çıkılarak Sübedey'in babasının da Demirci Çarçuday olduğu çıkarımı yapılmıştır. Sübedey'in, ağabeyi Çelme'den daha sonra Cengiz Han'a katıldığı ve hanın çadırını beklemek gibi önemli işlerle göreve başladığı kabul edilmiştir. Zamanla kendini kanıtlamış ve Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu ile genişlemesinde kilit bir figür haline gelmiştir. Bazı çalışmalara göre Sübedey ve Çelme, Uranhay boyuna mensup olup Orman Türkleri olarak anılan bu topluluk içinde Cengiz Han'a önemli hizmetlerde bulunmuşlardır (Chambers, 1979; Gömeç, 2007; Gabriel, 2005). Bununla birlikte, bu genel kabul çerçevesinde bazı hataların yapıldığı ve literatürde farklı iddiaların

² Çelme, Sübedey'in ağabeyi olduğu iddia edilen lakin aslında kuzeni yahut yakın bir akrabası olan bir kişidir. Cengiz Han'ın dört köpeğinden ve daima onun yanında olmuş yakın dostlarından. Kendisine askerî hiyerarşide yer verilerek vergiden ve yasadan muaf tutularak belli ayrıcalıklar tanınmıştır. Bkz: Atwood, 2004: 406.

bulunduğu görülmektedir (Buell, 1993; Pow ve Liao, 2018; Atwood, 2004; Sverdrup, 2017).

Tezimizde, Sübedey'in aile fertlerinin belirlenmesi ve Sübedey'in etnik kökeni konusunda özellikle ana akım literatürde kabul gören görüşlerin hatalı olduğuna yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu kabullere göre, Gizli Tarih'e dayanılarak Sübedey'in kardeşi olarak Çelme, haliyle babası olarak da Demirci Çarçuday isimleri zikredilir ancak, Yuanshi'deki Sübedey'e ait iki adet biyografide bu isimlere rastlanmamış, bunun yerine Sübedey'in babası olarak *Kaban*, kardeşi olarak ise *Kurgun* isimleri kaydedilmiştir (Pow ve Liao, 2018: 50). Bu iki temel kaynak karşılaştırıldığında verilen isimler birbiri ile eşleşmemektedir. Sübedey'in babası olarak Çarçuday'a ve kardeşi olduğu iddia edilen, ismi Gizli Tarih'te birkaç yerde geçen *Ça'urhan*'a, Yuanshi'nin herhangi bir bölümünde atıfta bulunulmadığı görülmektedir. Yuanshi'deki bir diğer isim ise *Jelme* olarak tespit edilmiştir. Bu şahsın Sübedey'in abisi olduğu iddia edilen Çelme ile bir alakası bulunmamaktadır. Metinde geçen *Jelme*, diğer ismi ile *Bokutu*, Sübedey'in büyük babasıdır (Pow ve Liao, 2018.)

Bu iki temel kaynak arasındaki böylesine kesin bir farkın tarihçiler için Sübedey'in aile fertlerini doğru tespit etme noktasında zorluklar yaratmış olduğu açıktır. Gizli Tarih ve Yuanshi'de yer alan isimlerin birbirinden tamamen farklı olması ve de etimolojik açıdan benzerlik göstermemesi, araştırmalarda daha ihtiyatlı olunması gerektiğini ve hususun farklı bir değerlendirilmeye tabi tutulması zarureti ortaya koymaktadır. Aksi takdirde iki kaynaktan birinde zikredilen isimler boşa çıkmaktadır. Bu ise mantık çerçevesine oturmamaktadır. İki kaynak arasındaki sözde çelişkiyi aydınlatan ve Sübedey'in aile fertlerinin tespiti hususundaki karışıklığı çözen en önemli argüman, Gizli Tarih'in yazım bağlamı ele alınarak, kardeş olarak ifade edilmiş kişilerin özellikle kuzenler gibi yakın akrabalar ile bir tutulmuş olabileceği iddiasıdır (Rachewiltz, 2006: 446). Türk-Moğol akrabalık sistemlerinde, özellikle baba tarafından kuzenlerin, kardeş olarak nitelendirilmesi eğilimi, geleneksel Türk akrabalık sisteminin tipik bir özelliğidir. Bu sistemde, baba tarafından kuzenler (amca çocukları) genellikle kardeş olarak kabul edilirken, anne tarafından kuzenler (teyze ve dayı çocukları) farklı terimlerle adlandırılmaktadır. Bu durum, baba soylu (patrilineal) aile yapısının bir yansımasıdır (Taşbaş, 2019).

Türk-Moğol kaynaklarında kuzenlerin kardeş olarak kaydedilmesi eğiliminin bulunması, Rachewiltz'i (2006) destekleyerek Sübedey'in aile fertlerini belirleme sürecinde daha bütüncül bir değerlendirme yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Gizli Tarih bu bağlamda incelendiğinde, Çelme'nin aslında Sübedey'in kuzeni olabileceği iddiası mantıklı bir zemine oturmaktadır. Çelme'nin Sübedey'in kardeşi değil de kuzeni olduğunu kabul ettiğimiz takdirde ise Demirci Çarçuday'da Sübedey'in babası değil, amcası olacaktır. Dolayısıyla Yuanshi'de Sübedey'in babası olarak kaydedilen Kaban'ın ve aynı şekilde, kardeşi olarak kaydedilen Kurgun'un da bu bağlamda aile fertleri olarak doğru isimler olduğu görülecektir. Bu yol ile hem Yuanshi'de hem de Gizli Tarih'te kaydedilmiş isimler anlam kazanacaktır ve aslında Gizli Tarih ve Yuanshi arasında bir çelişki olmadığı, meselenin Gizli Tarih'in yazım bağlamı ile alakalı olduğu görülecektir.

Aynı zamanda, Sübedey'e dair biyografik bilgi içeren kaynaklardan biri esas alınacaksa bu kesinlikle Gizli Tarih yerine Yuanshi olmalıdır. Zira yapısı gereği Gizli Tarih, genel bir Moğol tarihi çerçevesindedir ve daha ziyade Cengiz Han özelindeki olaylara tafsilatı ile değinmektedir. Sübedey gibi çevrede kalan figürlere dair veri genellikle kısa ve sığ bir şekilde kaydedilmiştir. Yuanshi'deki iki adet biyografi ise, yapısı gereği, merkeze Sübedey'i ve onun hayatını almaktadır. Haliyle tarihî verilerin Sübedey özelinde daha isabetli olması da kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak, Sübedey'in aile fertleri konusunda Yuanshi'de yer alan verilerin esas alınması ve Gizli Tarih'teki bilgilerin Rachewiltz'in (2006) öne sürdüğü bağlam çerçevesinde değerlendirilmesi tarihsel doğruluk açısından daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Bu yol ile Gizli Tarih'te ve Yuanshi'de zikredilen birbirinden farklı isimler anlam kazanacaktır. Bu bulgular ve değerlendirmeler neticesinde Yuanshi verilerini esas almanın, Sübedey'in aile fertleri olarak babasının Kaban ve kardeşinin Kurgun olduğunu kabul etmenin tarihsel doğruluk açısından daha isabetli olduğu kanaatine vardık.

Sübedey'e dair literatürdeki bir diğer tartışma konusu ise onun etnik kökenidir. (Chambers, 1979; Gabriel, 2005; Gömeç, 2007; Pow and Liao, 2018; Buell, 1993; Atwood, 2004; Svedrup, 2017) Sübedey'in Türk olarak kabul gördüğü argümanın genel dayanağı ise Sübedey'in mensup olduğu boy olarak bahsedilen Uranhay boyunun isminin yarattığı bir karışıklıktan kaynaklanmaktadır. Zira dönem kaynaklarının ve modern literatürün gösterdiği üzere sosyo-ekonomik ve coğrafi anlamda birbirinden tamamen

farklı ve uzak ancak isim olarak çok benzer iki farklı boy bulunmaktadır. Bunlardan ilki Uriyanghan, ikincisi Uranhay'dır. (Buell, 1993; Kirişcioğlu, 1992; Reşidüddin, 1999; Atwood, 2004.) Bu boylardan biri Moğol, diğeri ise Türk etnik kökenine sahiptir. Bu kısımda Sübedey'in etnik kökenini tespiti için bu hususu detayları ile inceleyeceğiz.

Sübedey'in Türk olduğuna dair sunulan argümanın temel dayanağı Sübedey'in bir Türk-Uranhay olması iddiasıdır (Gömeç, 2007; Gabriel, 2005; Chambers, 1979). Günümüzde Türki halklardan biri olan Tuvaların önemli bir parçası olarak kabul edebileceğimiz Türk-Uranhaylar dönem kaynaklarında ormanlarda yaşayan Türk halkları olarak kaydedilmiştir ve modern literatürde de "Orman Türkleri" olarak kabul görmüşlerdir (Reşidüddin, 1999; Taşağıl, 2013; Taşağıl, 2019; Kirişcioğlu, 1992). Söz konusu Türk-Uranhaylar, modern Moğolistan'ın kuzey batısında ve ağırlıklı olarak Tuva Özerk Cumhuriyeti topraklarında yaşamaktadır. Reşidüddin'in (1999) kaydettiği üzere bozkır hayatından tamamen uzak ve ormanlarda izole bir şekilde yaşayan bir topluluklardır. Türk-Uranhaylar, Orta Çağ İç Asya'sında görmeye alışageldiğimiz tipik bozkır hayat tarzından uzak bir şekilde ormanlarda iskân etmişlerdir.³ Haliyle bu hayat tarzına bağlı olarak sosyo-ekonomik yapıları da bu bağlamda gelişmiş bir Türk boyudur. Türk-Uranhaylar tipik bozkır hayatının araçlarından daha ziyade orman hayatına adapte olarak geleneksel hayvancılık yapmaz onun yerine yabanıl hayvanları güderler⁴, otağlar yerine ahşap evlerde yaşarlar ve bir ulaşım aracı olarak kullanılan at yerine genellikle köpeklerin çektiği kızakları kullanırlar (Reşidüddin, 1999). Reşidüddin'in belirttiği üzere bu halk bozkır hayatından ve onun gerekliliklerinden hazzetmez, sığır yahut küçükbaş gütmazdi. Bu tipik Türk-Moğol bozkır hayatından oldukça uzak bir tarzıdır ve argümana göre Sübedey, bozkır hayat tarzına yabancı, orman kültürü içerisinde yetişmiş bir Türk-Uranhay'dır (Lamb, 1939; Chambers, 1979; Gabriel, 2005; Gömeç, 2007).

Sübedey'in Türk-Uranhay boyundan olduğu ve orman kültürü içerisinde yetiştiği argümanını desteklemek amacıyla kullanılan bir diğerk argüman olarak ise Gizli Tarih'te Cengiz Han'ın 1205 yılına tesadüf eden olayda Sübedey'e Merkit⁵ bakiyelerini yok

³ Ormanları iskân eden Türk kabileleri hakkında: Yıldırım, 2020.

⁴ Bunların Ren geyikleri olduğu Reşidüddin tarafından kaydedilmiştir. Bu yüzden "Ren Geyiği Halkı" olarak da bahsedilirler.

⁵ Merkitler bir Moğol boyudur. Timuçin ile olan davaları babası Yesügey zamanına dayanır. Yesügey bir Merkit beyinin karısı olan Höelün'ü kaçırarak onu karısı olarak alır. Bu olayla beraber bir kan davası başlar. Merkitlerin daha sonra Timuçin'in karısı Börte'yi kaçırmasının nedeni bu olaydır.

etmek için gönderdiği seferin evvelinde verdiği nasihatler kullanılmıştır. Şiirsel bir niteliği olan bu pasaj şu şekildedir:

“Yol pek uzundur, düşünmek gerek,

Askerin atını

Fazla yormadan korumak gerek,

Yiyecekleri, bitmeden önce

İhtiyatlıca kullanmak gerek.

At zayıflarsa

Artık korunmaz,

Erzak biterse,

Artık bulunmaz.

Av hayvanları yolda pek çoktur,

Âdi yürüyüş saatlarında,

Asker başıboş

Bırakılmasın,

Gelişi güzel av yapılmasın.

Askere erzak

Yetişmez ise,

Bunu çoğaltmak mühim iş ise,

Muntazam avlar tertip edilsin.

Muntazam avdan başka zamanda,

Asker atının

Kuyruk kayışı

Hiç takılmasın,

Soluk zenciri de hiç takılmasın,

Hayvanın başı serbestte kalsın.

Böyle olursa askerleriniz

Nasıl olup ta dört nala koşsun?

Bu nizamlara karşı geleni,

Ele geçirip tevbih edersin,
Emirimize karşı geleni,
Bizlere kadar belli olanı
Yakalattırır ve gönderirsin.
Duymadığımız vakalar varsa,
Olduğu yerde idam edersin.
Suyu geçince ayrılırsınız,
Fakat yürüyüş hep devam eder,
Dağı aşarken ayrılırsınız,
Fakat muhtelif düşünmezsiniz!
Mengü tanrının
Verdiği güçle,
Tohto'a'nın oğullarını
Eline geçirirsen,
Bize göndermek artık gerekmez,
Derhal orada bitsin işleri!
Dedi Çinggis-hahan.
Çinggis-hahan daha Sube'etai'ya
Emir vermekte hep devam etti:
“Seni yollamamın sebebi şudur:
Çocukluğumda,
Üç Merkit'lerden
Uduyt beni,
Burhan-haldun'u üç defa aşır
Korkutmuşlardı.
Böyle bir düşman karşısında ben,
Şimdi bir daha ant içiyorum:
Uzaklığın sonunda,
Derinliğin dibinde,

Onları bulmalısın

Diye gönderiyorum!

Demir araba yapıp,

Öküz yılında onu (uzun yola) gönderdi,

(Daha şunları dedi:)

“Biz arkanda isek te, önünde gibi düşün

Biz uzakta isek te,

Yakında gibi düşün!

(Böyle olursa sizi) Yüksek tanrı da korur,

Çinggis-hahan’ın emri, (Tamamen işte budur) (Temir, 1986: 128)”

Nasihat olarak kabul edebileceğimiz bu sözler görüldüğü üzere genel olarak seferin disiplini, sürdürülebilirliği, ikmal ve iaşesi üzerine son derece temel askerî gereklilikler olarak değerlendirilebilir. Buradaki argüman, genel olarak verilen nasihatlerin çok basit düzeyde olması ve her bir bozkır Moğolu tarafından bilinebilecek kadar temel hayatta kalma, askerî taktik ve iaşe üzerine oluşundan dolayı Sübedey’in bozkırlı bir Moğol değil ormanlarda yaşayan boylardan biri olan Türk-Uranhaylar’dan olup henüz genç yaştaki Sübedey’in Moğol askerî birliklerini sefer anında idare edebilmek için bu tür temel tavsiyelere ihtiyaç duymasından kaynakladığı yönündedir (Gabriel, 2005). Söz konusu argüman kendi içerisinde belli çelişkilere sahiptir. Bu talimatların Sübedey’in henüz genç bir asker oluşundan kaynaklandığı, dolayısı ile Cengiz Han’ın ona belli hatırlatmalarda bulunması gerektiğini veyahut o esnada huzurda bulunan diğer genç komutanların da bu emirleri dinleyerek briefing alması gerektiğini düşünmüş olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Zira, Cengiz Han’ın erken dönemde en önemli düşmanlarından biri olan Merkitlerin yok edilmesi görevini daha kıdemli, bozkır içerisinde yetişmiş, bu sahada sefer yürütmenin gerekliliklerini bilen ve genel Moğol savaş stratejisine hâkim diğer kurmaylar dururken güya bozkır savaş taktiklerini bilmeyen ve yabancı bir halktan olan bir komutana vermiş olması da söz konusu argüman bağlamında pek mantıklı görünmemektedir.

Aşağıda açıklayacağımız üzere Sübedey’in bir Orman Türkü olduğuna yönelik bu argümanların, konunun daha detaylı bir şekilde incelenmesi durumunda mevcut verinin hatalı işlenmesinin bir sonucu olduğu görülecektir.

Çalışmada Sübedey'in menşeinin Türk-Uranhaylar olduğu üzerine olan argümanda mühim bir hata yapıldığı tespit edilmiştir. Zira Sübedey'e dair günümüze kadar ulaşmış tüm veri aslında Sübedey'in Türk-Uranhay boyundan değil, Yuanshi'de (Pow ve Liao, 2018) ve Gizli Tarih'in daha isabetli çevirilerinde de kaydedildiği üzere (Rachewiltz, 2006; Temir, 1986), oldukça benzer bir isme sahip olan ve hatta zaman zaman aynı şekilde yazılan ancak başka bir boy olan Moğol Uriyangkat⁶-Uriyanghan boyundan olduğu yönündedir. Gizli Tarih ve Yuanshi'nin haricinde Reşidüddin de aynı hususa atıf yapmaktadır. Mevzubahis bu iki boy taşıdıkları isim benzerliği nedeniyle literatürde birbiriyle karıştırılsa da hem etnik hem de kültürel olarak birbirinden tamamıyla farklı iki boydur ve yaşadıkları coğrafya gereği de birbirlerinden oldukça uzaktırlar. Türk-Uranhaylar modern Moğolistan'ın kuzey batısında ve ağırlıklı olarak Tuva Özerk Cumhuriyeti topraklarında kalırken, Moğol-Uriyanghat genel olarak modern Moğolistan'ın kuzey doğusunda ve Onon-Kerlen ırmakları arasında varlık göstermişlerdir. (Reşidüddin, 1999; Atwood, 2004).

Meseleye açıklık getirmek için ilk olarak iki farklı boy isminin arasındaki etimolojik farklılığa değinmenin gerekli olduğunu düşündük. Bir Türk boyu olduğundan emin olduğumuz Uranhaylar ile Moğol boyu olan Uriyanghan'ın kaynaklardaki transkripsiyonu birbirinden farklılık arz eder. Türk olan boy için Türkçe'de "Uranhay", İngilizce literatürde ise "Uriankhai" kullanılır. Sübedey'in mensup olduğu Moğol boyu için kullanılan yazım ise farklıdır. Örneğin Yuanshi'de Sübedey'in mensup olduğu boy ismi yazılırken "Wulianghe" (Uriyangkat olarak transkripte edilmiştir.) kullanılmıştır. Pow ve Liao (2018) çalışmasında "Wulianghe" kelimesinin yazımında "Uranhay" kelimesinden kesinlikle farklı karakterler kullanıldığını vurgulamışlardır. Bununla beraber boy isminden yola çıkarak boyun tarihçesini tespit etmek üzere Taşağıl'ın (2011) makalesinden faydalandık. Çalışmada "Wu-liang-hsia" ismindeki Moğol boyunun tarihinin 8. Yüzyıla kadar dayandığı ve köklü Moğol boylarından biri olduğu açıkça gösterilmiştir. Bunlara ek olarak Gizli Tarih'in isabetli çevirilerinde ve Moğol boyları üzerine yapılan modern çalışmalarda da söz konusu Moğol boyu Uriyangkat veya Uriyanghan olarak yazılmıştır. Modern araştırmalarda mevzubahis Uriyanghan boyu Moğol ulususun asli unsuru olan Khalkha Moğollarının köklü boylarından biri olarak

⁶ Uriyanghan boyunun Moğolcadaki çoğul hali. Atwood, 2004.

aktarılarak Türk-Uryanhaylardan ayrı tutulmuştur (Katoh, ve diğerleri, 2005; Schurr & Pipes, 2011).

Görüldüğü üzere iki boy arasındaki isimlendirme farklıdır. Tüm bunlara ek olarak ana kaynak olarak kabul edebileceğimiz Gizli Tarih'in tercümelerinde Sübedey'in mensup olduğu boy olarak Uryanhay değil, Uriyanghan kullanılmış olması (Rachewiltz, 2006; Temir, 1986), Sübedey'e ait iki adet biyografi içeren ve Sübedey'in menşeinin tespiti için son derece kritik bir öneme sahip olan Yuanshi'de de boy isminin Uriyangkat-Uriyanghan (Wulianghe) olarak kaydedilmesi (Pow ve Liao, 2018), yalnızca Sübedey özelinde değil aynı zamanda Moğol tarihine de ışık tutmuş mühim bir kaynak olan Cami'ut Tevarih'te de Sübedey'in Uriyanghan'lardan olduğu (Reşidüddin, 1999) ve bunların Orman Halkı olan Türk-Uryanhaylardan kesin bir şekilde farklı bir boy olduğu ve tamamen ayrı yerlerde yaşadıklarının kaydedilmesi, Sübedey'in Türk-Uryanhaylardan değil açık bir şekilde köklü bir Moğol boyu olan Uriyanghan boyundan olduğunun en net delilleridir. Konuyu ele alan modern çalışmalarda da yine aynı şekilde ve aynı sebepten ötürü Uryanhay ismini değil tekil olarak Uriyanghan, çoğul olarak ise Uriyanghat ismini kullanılmıştır. (Barthold, 2004; Buell, 1993; Sverdrup, 2017; Atwood, 2004.).

Sübedey'in Moğol Uriyanghanlardan olduğu üzere argümanımızı güçlendirmek için dönem kaynaklarındaki kesitlerden de faydalanarak Sübedey'in orman boylarından bir Türk olduğuna dair argümanın kültürel faktörler bağlamında da tutarsız olduğunu göstermenin gerekli olduğunu düşündük. Yuanshi'deki ilk biyografinin ilk pasajı ise Reşidüddin'in kaydettiği Türk-Uryanhaylar ve Moğol Uriyanghanların tamamen farklı boylar olduğu yönündeki kaydını kesin bir şekilde doğrular:

Cengiz Han, Baljuni Nehri'nde kalırken, Kaban koyun sürülerini haraç olarak sunmak için oraya sürdü. Yoldayken soyguncularla karşılaşan Kaban yakalandı. Az sonra Kurgun ve Sübe'etei geldi. Mızraklarını kullanarak saldırdılar ve hem soyguncuları hem de atlarını yere düşürdüler. Soyguncuların geri kalanı kaçtı. Böylece babalarını kurtardılar ve sonunda koyun sürüleri varış noktasına [Cengiz Han'ın kampına] ulaştı (Pow ve Liao, 2018: 50).

Buradaki pasaj, Sübedey'in hayatına dair tespit edilebilmiş en erken olayı aktarmaktadır. Açıkça görüldüğü üzere tipik bir Orta Çağ bozkır hayatını betimlemektedir. Metnin bağlamından herhangi bir şekilde Sübedey ve onun mensup olduğu boyun orman hayatı içerisinden geldiğine dair bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir. Bir koyun sürüsüne sahip olmaları Reşidüddin'in de kaydettiği üzere Orman Türklerinin adetlerine ters görünmektedir. Üstüne, genç yaşta iki kişinin haydutlar

ile at üstünde çarpışacak kadar mahir biniciler oluşları onların bozkır hayatının ortasına doğup büyüdükları fikrini desteklediği kanaatindeyiz. Zira Orman Türkleri olan Uranhayların klasik anlamda binicilik ile mesafeli oldukları aktarılmaktadır. Sübedey'in Türk oluşuna dair sunulan argümanın etimolojik anlamda tutarsız olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu pasaj üzerine yaptığımız değerdendirminin ise argümandaki Sübedey'e atfedilen "Uranhaylar ve Orman Türklüğü" hususunun kültürel anlamda da tutarsız olduğunu göstermektedir.

Bir diğder mesele yine dönem kaynaklarının coğrafya üzerine yaptıkları atıfların bize Sübedey'in açıkça Moğolistan'ın kuzey batısında yaşayan Türk-Uranhaylardan değil, kuzey doğusunda, Onon-Kerlen Irmakları arasında yaşayan Moğol Uriyangkhan'lardan olduğunu göstermektedir. Zira Yuanshi'deki biyografilerin ilk pasajlarında aktarılan kesit bunun için bir delil niteliği taşır. "*(Sübedey'in) Atası (Nerbi), Onon Nehri kıyısında avlanırken Tumbinai Kağan ile tanıştı. Birbirleriyle güçlü bir dostluk kurdular; Cengiz Han zamanında bu iki aile beş kuşaktır temas halindeydi.*" (Pow ve Liao, 2018: 50).

Metinde bahsedilen olayın Onon Nehri civarında gerçekleşmiş olması, Sübedey'in Onon-Kerlen civarında varlık gösteren Moğol-Uriyangkhan'lardan olduğunu destekler. Kaynaklardaki verinin daha ayrıntılı ve dikkatli incelenmesi sonucunda bir Orman Türklüğü meselesinin söz konusu olmadığı, Sübedey'in mensup olduğu boy isminin de Uranhay değil, köklü bir Moğol boyu olan Uriyangkhan olduğu bu vesile ile görölmüştür. Sonuç olarak Sübedey ve onun Türklüğü, Orman Kültürü içerisinde yetişmiş olduğu iddiası tarihsel verinin yanlış işlenmesi sonucu doğmuş hatalı bir iddiadır. Bazı çalışmalarda ise bunun özellikle 19. ve 20. Yüzyıllarda yaşamış ve çalışmalarının daha otantik görünerek daha ilgi çekici hale gelmesini sağlamak üzere kimi yazarlar tarafından ortaya atılmış olabileceği ve bunun da bir kartopu etkisi ile günümüze kadar ulaştığı hususuna değinilmiştir (Pow ve Liao, 2018). Yukarıda sunulduğu üzere, Sübedey'in Uriyangkhan boyundan bozkırlı bir Moğol olduğu tüm tarihsel veri tarafından desteklenmektedir.

1.1. SÜBEDEY'İN HAYATI VE ETRAFINDAKİ DÜNYA (1175-1206)

Moğol İmparatorluğunun kuruluşu ve genişlemesinde son derece mühim bir rol oynayacak olan Sübedey'in erken hayatına dair tarihî verinin ekseriyeti Yuanshi'deki ona

dair yazılan iki adet biyografide kaydedilmiştir. Gizli Tarih'te ise ancak onun Timuçin'in saflarına katılmasının ahirinde kendisine zaman zaman yer vermiştir. Daha sonraları ise, Sübedey Moğol ordusunun saflarında yükselip rütbeli bir subay olduktan sonra özellikle askerî faaliyetleri dâhilinde Çin, İran, Rus ve Avrupa kaynaklarında ona dair kayıtlar tutulmuştur.

Sübedey, Yuanshi'de kaydedildiği üzere, 1175 yılında dünyaya gelmiştir (Pow ve Liao, 2018: 50). Sübedey'in büyük atası Nerbi'dir. Nerbi'nin oğlu Qachi'un'dur. Qachi'un'un oğlu Kaban ise Sübedey'in babasıdır. Yuanshi biyografilerinin aktardığı üzere bir de Kurgun isimli bir erkek kardeşi bulunmaktadır. Annesinin kim olduğu ise kaydedilmemiştir (Buell, 1993; Sverdrup, 2017).

Sübedey'in mensup olduğu boy olan Uriyanghan ise köklü Moğol boylarından bir tanesi olmakla beraber, Onon ve Kerlen Irmakları arasında varlık göstermişlerdir (Taşağıl, 2011; Reşidüddin, 1999; Kirişcioğlu, 1992). Uriyanghan boyu ve Cengiz Han'ın boyu olan *Borçiginler*⁷ arasındaki temas ise Gizli Tarih'e göre Dobun Mergen'e⁸ kadar gitmektedir (Temir, 1986: 279). Yuanshi'de ise bu iki boy arasındaki ilk temas, Tumbinai Kağan'a⁹ dayandırılmaktadır (Pow ve Liao, 2018: 50). Dobun Mergen'in daha ziyade menkıbevi bir kişilik olmasından ötürü bu iki boy arasındaki temasın tarihsel doğruluk açısından Tumbinai Kağan zamanına dayandırılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Böylece, Timuçin ve Sübedey'in aileleri, niteliğini tam olarak bilemediğimiz bir şekilde, beş nesildir temas halinde bulunmuşlardır. İki aile arasındaki uzun yıllardır süregelen temasın Sübedey'in daha sonra Timuçin'in saflarına katılmış olmasında önemli olduğu muhakkaktır.

1.2. CAMUKA MESELESİ VE TİMÜÇİN'E KATILMASI

Sübedey ve Timuçin'in yollarının kesişmesi ise Moğol tarihinin göreceli olarak karanlık bir dönemine denk gelmektedir. Zira 9. ve 13. yüzyıllar arasında muhtelif zamanlarda ve ancak kısmen sağlanabilen Moğol birliği, 12. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise tamamen farklı güç odaklarının kozlarını paylaştığı ve siyasi birliğin

⁷ Bodonçar'a dayanan köklü Moğol boyu. Daha ziyade siyasi bir isimdir. Asıl boy ismi Kiyat olarak kabul edilir. Bkz.: Togan, 1941.

⁸ Cengiz Han'ın atalarından biri. Bir Moğol boyları konfederasyonu oluşturduğu bilinmektedir. Bkz.: Temir, 1986; Temir, 2002.

⁹ Kısmi bir Moğol birliği sağlamıştır. Kuzey Çin'e hâkim Çurçenler tarafından öldürülmüştür.

olmadığı bir yapıdadır (Grousset, 1980; Roux, 2020). Bu dönemin politik yapısı incelendiğinde Moğol steplerinde güç yarışına girmiş önde gelen birkaç boy görülmektedir. Bunlar: Kerayitler, Merkitler, Tatarlar ve Naymanlardır (Temir, 2002). Kin Hanedanlığının Moğol stepleri üzerindeki nüfuzu ise bu Moğol kabilelerinin içinden birinin güçlenip siyasi birliği sağlamasının önündeki büyük engellerden biridir (Weatherford, 2022). Kin Hanedanlığının izlediği bu politikanın değişiklik göstermesi ileride Cengiz Han olacak olan Timuçin'in ve atalarının müttefiki sayılabilecek olan Kerayitlerin zamanla güçlenmesiyle sonuçlandı (Weatherford, 2022). Timuçin, babası olan Yesügey Bahadır'ın Tatarlar tarafından zehirlenmesi ile defalarca ölümden döndüğü zorlu bir hayata atılmak durumunda kalmıştır. Ailesi ile beraber hayatta kalma mücadelesi verdiği bu yıllarda Tayicutlar tarafından esir edilmiş daha sonra Sorhan Şira isimli bir Moğol tarafından kurtarılacak evlenmek üzere sözleştiği Börte'yi istemeye Kongirad boyuna gitmiştir. Çiftin beraberliği oldukça kısa sürmüş, eski bir kan davası güden Merkitler, Timuçin'in savunmasız olduğu bir anda, kalabalık olmalarının da sağladığı avantaj ile, Börte'yi kaçırmışlardır. Çözümü andası¹⁰ Camuka'dan ve müttefiki olan Kerayitlerin lideri Tuğrul Han'dan destek istemekte bulan Timuçin, onların da iş birliği ile eşini kurtarmış ve Camuka'nın kfilesine katılarak takribi olarak bir buçuk yıl kadar onun yanında kalmıştır. Birbirlerine çocukluklarından beri anda olan Timuçin ve Camuka'nın arasındaki çekişmenin tam olarak neden başladığı hakkında kesin bir yargıya varamasak da bu çekişmenin liderlik vasıflarına haiz iki ihtiraslı genç Moğol beyinin birbirlerine karşı girdikleri bir güç mücadelesi niteliğinde olduğu iddia edilebilir. Eşi Börte'nin tavsiye ettiği üzere Camuka'nın tutarsız davranışları nedeniyle 1192 yılının yaz aylarına tesadüf eden bir dönemde Timuçin ve maiyeti gece karanlığında Camuka'nın kfilesinden ayrılmışlardır (Temir, 1986: 54).

Camuka ve Timuçin'in kaderlerinin çatallandığı an olarak kabul edebileceğimiz bu olayın hemen ahirinde ise Gizli Tarih'in aktardığı üzere Timuçin lehine önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Aralarında Sübedey gibi ileride Moğol İmparatorluğunun önemli figürleri haline gelecek bazı kişiler Timuçin'e iltihak ederek onun yanında saf tutmuşlardır. Camuka ve Timuçin'in arasında sürececek olan hâkimiyet mücadelesine Timuçin lehine katkı sağlayacak olan bu önemli kişilerin böylesine kritik bir anda ona

¹⁰ Moğol kültürünün bir parçası olup dost, yeminli dostluk anlamına gelmektedir. Bkz: Temir, 1986: 37.

katılması 1206 yılında resmiyet kazanacak olan Moğol İmparatorluğunun doğuşunun alametlerinden biri olarak kabul edilmelidir. Bu kişiler arasında Sübedey'da bulunmaktadır.

Camuka meselesi olarak adlandırdığımız husus ise bu olay ile doğrudan alakalıdır. Argüman, bazı araştırmacılar tarafından Sübedey'in Timuçin'e katılmadan evvel Camuka'nın hizmetinde olduğu yönündedir. Bu argümanın temel kaynağı Gizli Tarih'in Timuçin ve Camuka'nın yollarını ayırması üzerine aktardığı pasajın yazım bağlamı ile alakalıdır. Gizli Tarih, Timuçin'in kendi maiyetini Camuka'dan ayırarak yola çıktığı gecenin ahirinde günün ağarması ile bazı şahısların ona katıldığını aktarmaktadır. Olayın aynı gece içerisinde olmuş gibi aktarılması, bu şahısların Camuka'dan ayrılıp Timuçin'e katıldığı argümanının oluşmasına neden olmuştur (Sverdrup, 2017). Bu son derece ciddiye alınması gereken bir argümandır. Zira Sübedey'in daha önce Camuka hizmetinde bulunmuş olabileceği fikri, Sübedey'i konu alan diğer çalışmalarda dikkate alınmamıştır. Argümanı destekleyen bir diğer husus Gizli Tarih'in bir sonraki pasajında Horçi isimli bir Moğol'un Camuka'nın yönetme meşruiyetini kaybettiğine dair gördüğü bir rüyayı aktarması ile alakalıdır. Bu ilgili pasajda verilmek istenen mesaj, o gecenin sabahında Camuka'dan ayrılan kişilerin yanlış bir iş yapmadığı, ulusun meşru hükümdarının Timuçin olması gerektiğidir (Temir, 1986). Burada, Camuka'yı terk eden kişilerden birinin de Sübedey olduğu iddiası mantıksız görünmemektedir. Grousset'de (2001) aynı şekilde Gizli Tarih'i göstererek bu argümanı destekler. Cengiz Han'ın ağzından aktarılan ifade şu şekildedir: *“Siz ki, Camuka'yı bırakıp bana geldiniz. Gök ile Yer gücüme destek olursa, sizler de bana bağlı olanların büyüğü, hanlığımın en eskileri olacaksınız. Yazgımı paylaştınız. Yoldaşlarım olacaksınız.”* (Grousset, 2001: 85). Cengiz Han'ın bu ifadesi, ayrılık hadisesinin yaşandığı gecenin sabahında kendisine katılanlar için kurduğu bir cümle olarak aktarılmıştır. Bu doğrudur lakin buradaki ifade, Gizli Tarih'te açıkça görüldüğü üzere, Bo'orçu ve Sübedey'in kuzeni olan Çelme'ye yöneliktir (Temir, 1986, 59-60). Sübedey'in, kuzeni Çelme ile beraber, Cengiz Han'a katılmadan önce, bozkırdaki sayılı kuvvetli liderlerden biri olan Camuka'nın maiyetinde bulunmuş olması olasıdır. Cengiz Han'ın tarafına katılma hadisesinin hemen Cengiz Han ve Camuka'nın saflarını ayırdığı gece olması da bu argümanı yine kuvvetlendirmektedir lakin bu hususta veri içeren tek kaynağın Gizli Tarih olması ve buradaki ifadenin de oldukça açık uçlu oluşu bu hususta net bir sonuca varmayı güçleştirmektedir.

Bu hususta tespit edebildiğimiz herhangi bir başka dönem kaynağı Sübedey'in daha önce Camuka'nın hizmetinde olduğuna dair bir veri aktarmamaktadır. Kaynaklar daha ziyade Sübedey'in Uriyanghan boyundan ayrılıp Timuçin'e katıldığını aktarmaktadır (Temir, 1986; Rachewiltz, 2006).

Sübedey'in Timuçin'e katılmadan evvel Camuka'nın maiyetinde bulunduğu iddiasını kabul edecek dahi olsak bu süreçteki faaliyetleri hakkında herhangi bir veri bulmak olanaksız görünmektedir. Bu husus özelinde veri içeren herhangi bir kaynak olmayışı ve Sübedey'in henüz o yıllarda çok genç oluşuna dayanarak önemli işler başarmış olamayacağı ve haliyle kayıt tutulmadığı çıkarımını yapmanın mantıklı olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda Sübedey, Camuka'nın maiyetinde bulunmuş yahut bulunmamış olsun Timuçin'e katılmadan evvel ve katıldığı ilk yıllarda henüz pek önem arz eden bir şahıs değildi zira kaynaklar onun Timuçin'e katılmadan evvel kim olduğuna ve faaliyetlerine dair herhangi bir veri sunmamaktadır. 1175 yılında doğan Sübedey, 1192 yılına tarihlendiğini kabul ettiğimiz Timuçin ve Camuka'nın yollarını ayırması olayının hemen ahirinde Timuçin'e katılarak tarihî kayıtlarda kendine yer bulmaya başlamıştır.

1192'de gerçekleştiğini kabul ettiğimiz olayın hemen ahirinde Timuçin, maiyetine giren insan topluluğunu teşkilatlandırma faaliyeti içerisine girmiştir. Aynı zamanda ona katılan insanlar onu Han ilan etmek istediklerini bildirmişlerdir. Böylece henüz 1206'da devletini kurmadan önce Timuçin, Cengiz Han unvanını almıştır. Gizli Tarih'in aktardığı üzere Sübedey, Timuçin'e katıldığında ona olan sadakatini ifade etmek üzere şu sözleri sarf etmiştir: *“Sübedey Bahadır: (Adamları) sıçan gibi toplarım, dışarıda kalanları kara karga gibi toplarım, bir keçe gibi seni örtmek isterim, rüzgârdan muhafaza eden keçe gibi... Senin evini korumak isterim!” dedi.*” (Temir, 1986: 59).

1192 yılında gerçekleşen ayrılık hadisesinin ahirinde Camuka ve Timuçin mücadele içerisine girmişlerdir. Bu mücadele yer yer yapılan ufak çaplı muharebeler ile devam etmiştir. Timuçin burada yalnızca askerî anlamda değil politik anlamda da hamleler yapmak durumunda kalmıştır. Örneğin Camuka, aslında Timuçin'in müttefiki olan ve manevi babası olarak gördüğü Tuğrul Han'ı, onun oğlu Senggüm vasıtası ile Timuçin'e karşı kışkırtarak ona karşı saf almasına neden olmuştur. Timuçin'in, 1192-1206 yılları arasında verdiği siyasi birliği sağlama ve düşmanlarını yok etme sürecinde Sübedey'in yardımlarından da faydalanmıştır lakin daha önce belirttiğimiz üzere,

Sübedey'in henüz genç oluşu ve bu yıllar arasındaki döneme dair kaynaklardaki verinin az ve kronolojik anlamda tutarsız olması muharebelerin mahiyetini ve Sübedey'in rolünü belirlemeyi güçleştirmektedir. Yine de Sübedey'e dair bu hususta belli verilere sahibiz.

1.2.1. Bozkır Savaşlarında Sübedey (1192-1206)

Çalışma konumuzun dışına çıkmamak amacıyla Timuçin'in 1192 yılında başlayan bozkırdaki siyasi birliği sağlama mücadelesinde yalnızca Sübedey özelindeki olaylara değinmeyi uygun gördük. Bu bağlamda Sübedey'in kayda geçmiş ilk askerî faaliyeti olarak kabul edebileceğimiz olay ise 1203 yahut 1204 yılına tarihlenmektedir. Bu esnada Timuçin, Camuka ve Tuğrul Han ile savaşmaktadır. Halahalcit Muharebesindeki mağlubiyetten sonra Balcuna Gölü çevresine çekilmek zorunda kalan Timuçin'i maiyetinin çoğunluğu terk etmiştir. Oldukça zor bir durumda olan Timuçin ve maiyeti sefalet içerisinde Balcuna Gölünün çamurlu suyunu içmektedir ve tesadüfen buldukları bir yaban eşeğinin etini yemekteler. Timuçin'in yanında yalnızca 19 kişinin kaldığından bahsedilir (Atwood, 2004; Cleaves, 1955). Sübedey'in babası Kaban ise Timuçin'e yardım etmek ve ona sunmak üzere Balcuna Gölü çevresinde göttüğü koyunları ona ulaştırmaya çalışmaktadır. Sübedey'in babası Kaban'ın ve koyun sürüsünün haydutlar tarafından ele geçirilmesi üzerine Sübedey, kardeşi Cha'urqan/Qurqhun ile beraber harekete geçip at üstünde çarpışarak onları mağlup etmiş, babalarını kurtarıp koyun sürüsünü Timuçin'e ulaştırmışlardır. Bu, Sübedey'in iştirak ettiği ve kesin olarak tespit edebildiğimiz ilk çatışmadır. Yuanshi'de kaydedilen bu olay, görüldüğü üzere organize bir askerî harekât olmaktan daha çok, Timuçin'e sunulacak olan koyun sürüsünün korunması ve baba Kaban'ın kurtarılması üzerine ufak çaplı ve anlık gelişmiş bir çarpışmadan ibarettir (Buell, 1993; Sverdrup, 2013; Sverdrup, 2017, Pow ve Liao, 2018). Timuçin, Balcuna etrafında sadakatini koruyan ve onun en zor zamanında yanında olanlar için bir yemin etmiştir. Yemininde eğer bu zorlu günleri atlarsa yanında olan sadık dostlarının mükâfatlandırılacağını ve hizmetlerinin asla unutulmayacağını ifade etmiştir (Atwood, 2004; Cleaves, 1955). Yukarıda bahsettiğimiz Yuanshi pasajının aktardığına göre Sübedey, Balcuna Gölü etrafında Timuçin'in yanında olmuştur. Bu husus, Sübedey'in henüz Moğol Devletinin teşekkülünden evvel dahi Timuçin'in hayatında ve onun mücadelesinde ne denli kritik bir figür olduğunun en bariz göstergelerinden biri olarak kabul edilmelidir.

Sübedey'in 1206 yılından önce izine rastladığımız bir diğer önemli olay Timuçin'in Camuka ile giriştiği mücadelenin son noktası olan Çakirmaut Muharebeleridir. Bu muharebeler genel olarak Timuçin'in Camuka, Tayang Han ve Küçlük ittifakını adım adım Nahu Kayalıklarına kadar sürmesi ve onları mağlup etmesi şeklinde nitelenebilir. 1204 yılında gerçekleşen muharebede Sübedey, bizzat Camuka'nın ağzından Cengiz Han'ın dört köpeğinden biri olarak zikredilmektedir ve ordunun öncü birliklerinden birini komuta ettiği anlaşılmaktadır (Temir, 1986; Rachewiltz, 2006). Camuka'nın onu dört köpekten biri olarak zikretmesi Sübedey'in 1204 yılına giden süreçte bir şekilde kendini kanıtladığını ve düşmanları arasında nam saldıgını açık bir şekilde göstermektedir. İlgili pasaj şu şekildedir:

Dostum Timuçin'in insan eti ile beslenen ve zincire bağlı dört köpeği vardı. Karakollarımızı kovalayıp gelen işte onlardır. Bu dört köpeğin: alınları bakırdır, burunları minkaştır, dilleri zimba gibi, yürekleri demirdir, kamçıları kılıçtır! Onlar çiğle beslenirler, rüzgarla uçarlar, savaş günlerinde insan eti yerler, hareket günleri için insan eti biriktirirler! Şimdi onlar zincirlerinden boşanmışlar ve zapt edilemez bir halde, tükürüklerini saçarak, neşe ile ileri fırlamışlardır. Bu dört köpeğin adını öğrenmek istersen, bunlar: ikisi Cebe ile Hubilai, ikisi de Çelme ile Sübedey (Temir, 1986: 129).

Nahu Kayalıklarında gerçekleşen bu muharebede Sübedey öncü kuvvetlerden bir müfrezeyi kumanda etmiştir. Savaşın sonunda Nayman koalisyonu tamamen dağıtılmıştır. Tayang Han öldürülmüş, Camuka daha sonra kendi askerleri tarafından Timuçin'e teslim edilmiş ve ahirinde kanı dökülmeden idam edilmiş ve defnedilmiştir. Küçlük ise kaçmayı başarmıştır.

1204 yılı ile bozkırdaki mücadelesini büyük ölçüde bitiren Timuçin, Gizli Tarih'in aktardığı üzere Camuka'nın idamından sonra Moğol Ulusunu teşkilatlandırmak üzere belli atamalar yapmıştır. Bu atamalarla beraber Gizli Tarihte ismi verilen 52 kişiye bizzat teşekkür etmiştir. Sübedey bizzat bunlardan biri olup binbaşılığa atanmıştır. Timuçin'in emri üzere Cebe ile Sübedey kendi topladıkları birliklerden müteşekkil olmak üzere birer bin asker toplama yetkisi ve sorumluluğu verilmiştir. Timuçin'in Sübedey ve diğerlerine teşekkür ettiği pasajdan Sübedey'in Timuçin nazarında ne denli bir taktir kazandığını görmek mümkündür. Gizli Tarih'in ilgili pasajı şu şekildedir: *“Ey Hubilai, Celme, Cebe ve Sube'etai! Ben sizleri; ‘Bunlar benim dört köpeğimdir!’ diyerek düşmana karşı gönderdiğimde, İlerle dediğim zaman, Taşları kırdınız, saldırı dediğim zaman, Kayaları parçaladınız, Parlak taşları kırarak, Derin suları geçtiniz!”* (Temir, 1986: 141).

Sübedey'in 1206 yılına kadar izini sürebildiğimiz bir diğer faaliyeti, Şaman Kököçü'nün Cengiz Han ile onun kardeşi Kasar arasında yarattığı gerilim ile alakalıdır. Gizli Tarih (1986) ve Altan Topçî'de (2018) aktarıldığı üzere son derece nüfuzlu bir şaman olan Kököçü, Cengiz Han'ın ardından Kasar'ın geleceğini, Kasar'ın tehlike arz ettiği fikrini ona aşılar (Ratchnevsky; 1991; Roux, 2020; Temir, 1986). Gizli Tarih'ten farklı olarak Altan Topçî'de olaya Sübedey'da dâhil edilir. Bozkırdaki mücadeleyi alevlendiren bu olayın çözülmesi için Cengiz Han Sübedey'i, kardeşi Kasar'ı yakalaması için gönderir. Kaynakların aktardığına göre Sübedey, Kasar'a ulaşır ve problemi çözmek üzere Kasar ile konuşur. Sübedey'in ifadeleri şu şekildedir: *“Eğer birisi kendi dost (ve) akrabalarından ayrılırsa, yetimler için yiyecek olur... kişi, tecrit edilmiş insanlara yiyecek olur... Kişi, kabilesi (ve) insanları bulabilir; ilgili olduğu aileleri bulamaz.”* (Gülensoy, 2001: 12)

Bu sözlerden anlaşılabilceği üzere Sübedey, şiddet yoluna başvurmak yerine Kasar'ı müspet bir yolla konuşarak ikna etmeye çalışmıştır ve bir ara bulucu rolündedir. Nitekim bu davranışı da tasvip edilmiştir. Daha sonra Cengiz Han, Şaman Kököçü'nün Moğollar üzerindeki derin nüfuzunu kötüye kullandığı kanaatine vararak onu kardeşler arasında nifak yaymak nedeni ile öldürülmesine müsaade göstermiştir (Temir, 1986; Roux, 2020).

BÖLÜM 2: SÜBEDEY'İN CENGİZ HAN DÖNEMİNDEKİ (1206-1227) FAALİYETLERİ

2.1. SÜBEDEY'İN ERKEN MOĞOL FETİHLERİNDEKİ ROLÜ (1206-1219)

1206 yılına kadar olan seferler Moğol kabilelerinin birbiri üzerine yaptığı, Moğol bozkırlarının dış tarafında ciddi bir yankı uyandırmayacak, küçük çaplı kabile savaşları olarak kabul edilebilir. 1206 yılının ardından ise Moğol Devleti tam anlamıyla teşekkül etmiş¹¹ ve yüzünü dışarıya, özellikle doğuya, Kinlere ve Tangutlara dönmüştür (Morgan, 2007).

1206 yılı, Sübedey'in önemli bir askerî figür olarak öne çıkması için hala oldukça erkendir. Zira 1219 yılına, Harzemşahlar üzerine yapılacak olan büyük seferin simültane saldırılarına kadar olan neredeyse tüm askerî faaliyetlerde Sübedey, başat figür olmaktan uzaktır. Genellikle farklı kumandanların, özellikle de Cebe'nin astı olarak henüz yetişmekte olan bir kurmay pozisyonundadır (Pow ve Liao, 2018). 1206 ve 1219 yılı aralığı Sübedey için daha sonraları gerçekleşecek olan İran, Deşt-i Kıpçak, Çin, Doğu ve Orta Avrupa seferleri gibi oldukça büyük çaplı ve vurucu seferler için bir staj mahiyetinde olmuştur. Bu bölümde 1206 yılından sonrasına tarihlenen I. Tangut ve Kin Seferlerinde Sübedey'in rolünü inceleyeceğiz.

Tangutlar ve Kinler ile yapılan mücadeleler Cengiz Han yönetimindeki Moğolların yerleşik toplumlara karşı yaptığı ilk seferler niteliğindedir. Bu durum erken dönem Moğol askerî sisteminin kendi yeterliliğini sınıadığı ve eksiklerini gidererek özellikle kuşatma savaşı alanında pratik yapıp, büyüyüp geliştiği bir zaman zarfı niteliğindedir. Moğol ordusu bu dönem aralığında bir olgunlaşma süreci yaşamıştır (Weatherford, 2022). Moğol ordusunun taktik anlayışının gelişip olgunlaşması da aynı şekilde Sübedey'in bir kurmay olarak görev aldığı erken yıllarına tesadüf etmiş, tüm bu askerî pratiğe yakından şahit olarak Moğol ordusu olgunlaşırken kendisi de genç bir subay olarak yetişmiştir. Haliyle Sübedey, Harzemşahlara karşı 1219 yılında başlayacak olan savaşa kadar olan dönemde bir yetiştirme ve kendini ispatlama sürecinde olmuştur.

¹¹ Asya'nın konar-göçer kavimlerinin devlet kurma dinamiklerine dair: Eberhard, 2008.

Cengiz Han, 1206 yılına gelindiğinde Moğol kabilelerini birleştirmiş ve bu sayede Moğol Devletini önemli bölgesel kuvvetlerden biri haline getirmiştir. 1206 yılında yapılan kurultayın ardından onu izleyen 2 yıl içerisinde büyük bir sefer yapılmamış, daha ziyade devletin teşkilatlandırılması ve Moğol Ulusunun inşası üzerine bazı sosyal ve bürokratik adımlar atılmıştır (Weatherford, 2022; Morgan, 2007; May, 2018) Yine de bu, Moğol ordusunun bu söz konusu olan iki yıl boyunca tamamen âtil kaldığı anlamına gelmemektedir. 1206 kurultayının hemen ardından Naymanlar ve Merkitler ile ufak çaplı muharebelerin yapıldığı görülmektedir. Buna ek olarak, Moğol birlikleri Tangut ve Kin bölgeleri üzerine keşif amaçlı ufak çaplı harekâtlarda bulunmuşlardır (Sverdrup, 2017)

Kinler, Mançurya kökenli olup bir Tunguz boyu olarak bilinen Çurçenler tarafından kurulmuş ve 1115-1234 yılları arasında Kuzey Çin'e hâkim olmuşlardır (Yıldırım, 2018; Franke, 1994). Kinlerin güneyinde ise Çin tarihinin önemli hanedanlarından biri olan Song Hanedanı (960-1279) hâkimdir (Ebrey, 2010). Çin'in batısında kalan bölgesi ise sözünü ettiğimiz bölgesel güçler arasında en zayıfı olan Tangutlar tarafından idare edilmektedir (Dunne, 1996). Günümüz Şansi eyaletinden doğuya doğru uzanan Tangut Krallığı ancak 1038 yılına gelindiğinde tam bir devlet teşekkülü kazanabilmiştir. Tangutların bu bölgede varlığı ise erken 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Eberhard, 1947). Çin'in merkezinden güneyine kadar hâkim olan Song Hanedanı henüz Moğollar ile coğrafi olarak komşu değildir. Kinler ve Tangutlar ise Moğollar ile asırlardır süren bir temas halindeydiler. Kin İmparatorluğu son derece kalabalık bir nüfusa, büyük şehirlere ve güçlü bir askerî yapıya sahiptir. Anlaşılan o ki, henüz oldukça genç sayılabilecek Moğol Devletinin gücünün ötesinde bir güce sahiplerdir (Morgan, 2007). Ayrıca Moğol orduları henüz yerleşik kültüre sahip bir millet ile çarpışmaya girmiş, ordularının ve taktiklerinin bu hususta ne denli etkin olduğunu test etmiş değillerdir (Weatherford, 2022; Sverdrup, 2017). 1206 yılı ve civarı, Kin İmparatorluğunu düşman edinmek için oldukça erken bir zamandır. Cengiz Han ve onun kurmayları da bunun farkında olmalıydılar ki bu yüzden görece daha zayıf bir hedef olarak Tangutları seçtiler (Eberhard, 1947). Genel anlamda diplomasiyi son derece başarılı ika eden Moğollar, yapılacak olan Tangut seferi için bir *casus belli*'ye¹² ihtiyaç duymadılar. Tangut bölgesinin ele geçirilmesi yahut Tangutların vasal bir devlet haline

¹² Latince kökenli bir tabir olup "Savaş Sebebi" anlamına gelmektedir.

getirilmesinin kazancı ekonomik açıdan oldukça büyük olacaktır. Zira bozkırlılar için ticaret son derece mühimdi ve ipek yolunun başlangıç merkezi Tangutların elindeydi (Kalra, 2018). Daha öncesinde Moğollara katılan ve onlara bürokratik anlamda mühim katkıları olan Uygurlar ticaret ile önemli ölçüde zenginleşmişlerdir (Barthold, 2004). Yine de ipek yolunun erken başlangıç noktaları ve önemli merkezleri Tangutların elinde olduğu için Moğollar adına tam bir ticari hâkimiyetten henüz bahsedilememektedir (Ögel, 1991; Golden, 1992; Dannel, 1996). Hem ipek yolu üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamak hem de daha sonra yapılacak olan Kin ve Song seferleri için batı kanadını güvenceye almak amacıyla olmalıdır ki ilk olarak Tangutlar üzerine gidilmiştir. Tangutlar üzerine yapılan bu seferler 1205-1210 ve 1225-1227 yılları arasındadır. İlk büyük sefer 1209 yılında yapılmış, Tangut Devleti vasal bir devlet haline getirilerek vergiye tabi tutulmuş ve ihtiyaç durumunda askerî destek sağlamak üzere taraflar arasında anlaşılmıştır. I. Tangut Seferi dâhilinde Sübedey özelinde hiçbir tarihî kayıta atıf bulunmamaktadır. Sübedey'in bu sefere intikal etmiş olması ihtimal dâhilinde olsa da hiçbir kayıta ondan söz edilmemesi onun bu sefer özelinde önemli bir role sahip olmadığını, ancak ast bir kurmay olarak sefere iştirak etmiş olabileceğini göstermektedir (Sverdrup, 2013; Sverdrup, 2017).

1219 yılında yaşanan Otrar faciasının ardından başlayan Harzem bölgesinin istilasını için istenen askerî desteği vermeyen Tangutlar sözlerinde durmayarak Cengiz Han'ı tekrar kendilerine düşman edinmişlerdir. İlk etabının 1223 yılı dolaylarında tamamlandığı kabul edebileceğimiz Harzemşah-Moğol mücadelesinin ardından Cengiz Han tekrar Tangutlar üzerine dönmüş ve 1227 yılına kadar sürecek olan seferler başlatılmıştır. Nihayetinde Tangutlar tamamen ilhak edilmiştir (Roux 2020, Grousset 1980). Genel anlamda ikiye ayırabileceğimiz Tangut seferlerinin ilkinde, Sübedey'e herhangi bir şekilde atıf yapılmasa da ancak ikinci Tangut seferi olarak niteleyebileceğimiz ve 1226 yılının son aylarına doğru tamamlanacak olan seferde Sübedey son derece etkin olmuş ve mühim başarılar elde etmiştir. Bu konuya II. Tangut Seferi başlıklı bölümümüzde etraflıca değineceğiz.

1209-1211 yılına tarihlenen I. Tangut Seferi ile Moğollar Tangutları vasal devlet haline getirip doğu kanatlarını güvenceye alarak 1211 yılında Kinler üzerine ilerlemişlerdir. Kin İmparatorluğuna savaş açılması ise I. Tangut Seferinin hemen ahirinde gerçekleşmiştir. 1211 yılında başlayan seferin evvelindeki tarihsel vakalara

değirmek, Kin Seferinin maiyetinin anlaşılması açısından fayda sağlayacaktır. Kin Seferine etraflıca bakıldığında, Gizi Tarih'in yazım bağlamından da anlaşılacağı üzere, bunun yalnızca bir güç mücadelesi olmadığı, tabiri caizse ulusal bir savaş olduğu kabul edilebilir. Zira Kinler ve Moğollar arasındaki husumet birkaç asır evvel başlamıştır. Özellikle Ambakai Kağan'ın Kinler tarafından mağlup edilmesi ve zindanlarda işkence ile öldürülmesi bu husumetin büyük nedenlerinden biridir. Zira Kinlerin Ambakai Han'a karşı olan bu tutumu Moğollar tarafından büyük bir saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Kin İmparatorluğunun bozkırlar üzerindeki böl, parçala, yönet stratejisi ise Moğol bozkırlarında siyasi birliğin sağlanamamasında önemli bir rol oynamış, özellikle Tatarlar sık sık Moğollara karşı bir silah olarak kullanılmıştır (Barfield, 1989; Buell, 2003; Morgan, 2007; Weatherford, 2022). Tüm bunlara ek olarak, Kinlerin, Hıtaıları topraklarından sürerek Kuzey Çin'e hâkim olması da bu husumetin nedenlerinden biridir. Zira Cengiz Han, Hıtaıları *Amcalarım* olarak nitelemiştir ve bu olayı bir *casus belli* olarak kullanmıştır (Roux, 2020). 1208 yılında Kin İmparatorluğundan Cengiz Han'a giden elçi Wanyan Yongji, ki aynı zamanda o dönemin Kin İmparatorunun amcası olur, hiç hoş karşılanmamıştır. Bu hadise 1211 yılında gerçekleşecek olan Kin seferinin habercisi niteliğindedir. Ertesi yıl Kin İmparatoru ölmüş ve Moğollara elçi olarak giden Wanyan Yongji, Weishaowang ismi ile tahta çıkmıştır. 1209 yılında Kin tahtına çıkan yeni kralın Moğollar tarafından tanınması ve Moğolların, Kinlere olan tabiiyetinin devam ettirilmesi üzere yollanan elçi heyeti yine Cengiz Han tarafından hoş karşılanmamış ve haraç ödeme teklifi ise kabul edilmemiş ve hatta Cengiz Han yeni Kin kralını aşağılayarak onun saygı görmeyi hak etmeyen biri olduğunu söyleyerek Kin İmparatorluğu yönüne doğru tükürmüştür. 1209 yılına kadar Kinlerin vasalı olan Moğollar bu kez Kin hâkimiyetini kabul etmemiştir. Bu hadiseler neticesinde Moğol-Kin ilişkisi iyice gerilese de Kinler herhangi bir şekilde kuzey komşuları olan Moğollara karşı büyük çapta bir sefer düzenlememişlerdir (Sverdrup, 2017; Roux, 2020; Atwood, 2004; May 2012).

Moğollar ve Kinler arasındaki diplomatik ilişkilerin bu denli gerilemesinden sonra, Tangutları hâlihazırda hâkimiyet altına alıp batı kanadını güvenceye alan Cengiz Han, 1211 yılında, Kinlere karşı resmen savaş ilan ederek sefer hazırlığına girişmiştir. Henüz Çin Seddi aşılmadan evvel, seddin kuzeyinde kalan ve Kinlerin hâkimiyeti altında olan Huanzhou şehri Sübedey tarafından hızla alınmıştır. Bu, Kin-Moğol savaşı başladığı andan itibaren yapılan ilk kayda değer fetihtir. Surlarla çevrili olan bu şehrin Sübedey

tarafından bu denli hızlı alınması ve Sübedey'in bu husustaki cesareti Yuanshi'de "Surlara ilk çıkan o oldu" ifadesi ile kaydedilmiştir (Pow ve Liao, 2018). Sübedey'in bu başarısı ve gösterdiği cesaret, Cengiz Han tarafından onun altın ve ipek dolu bir araba ile ödüllendirilmesi ile karşılık bulmuştur. Bu, Sübedey'in, Ögeday Han tahta geçtikten sonra tekrar başlayan büyük çaplı sefere kadar olan dönemde onun Çin'de gösterdiği faaliyetlere dair bildiğimiz tek münferit başarısıdır.

Kin topraklarına doğru hareket etmekte olan ordu, Kin sınırlarını koruyan Öngüt Türklerinin Cengiz Han'ın tarafına geçmesi sayesinde Çin seddini hızla aşmış ve güvenli bir yoldan Kin topraklarının içlerine doğru ilerlemiştir (Roux, 2020). 1211 yılının ağustos-ekim ayları arasında gerçekleşen ve Kin-Moğol mücadelesi için son derece belirleyici olan Yehuling Muharebesinde ise Sübedey'in Moğol Kumandanları arasında olduğu kanaatinde olsak da ne tür bir aksiyon aldığını kaynakların yetersizliği nedeniyle bilememekteyiz. Zira dönem kaynaklarında Sübedey'in Yehuling Muharebesindeki rolüne dair bir atıf bulunmamaktadır. Moğol kuvvetleri hem coğrafi hem de sayısal dezavantajlarına rağmen muazzam düzeyde kalabalık olan Kin birliklerine karşı galip gelmiş ve Kuzey Çin'in hâkimiyetinin sağlanması hususunda belirleyici bir adım atmışlardır. Bu muharebenin ahirinde Kinler Cengiz Han ile bir barış antlaşması yapmaya meyletmişlerdir (Temir, 1986). Yine de bu zafer Moğolların Kinler üzerinde tam bir hâkimiyet kurması için yeterli gelmemiştir. Büyük şehirler ve müstahkem kaleler garnizonları ile beraber direnmeye devam etmişlerdir. 1215 yılında gerçekleşen Pekin kuşatması ile Moğollar bir *pirus galibiyeti* kazanmış ve Kuzey Çin'de önemli noktaları kontrol eder hale gelmişlerdir (Eberhard, 1947). 1211-1215 arasındaki bu süreçte Sübedey'in bir şekilde faaliyet gösterdiği kesindir. Ancak hangi sıfat ile hangi faaliyetlerde bulunduğu tespit ettiğimiz kadarıyla dönem kaynaklarınca kaydedilmemiştir. Cebe'nin Cengiz Han'a katıldığından beridir bir şekilde Sübedey'in üstü olarak görev aldığı düşünüldüğünde, Sübedey'in mentoru olduğunu ifade edebileceğimiz Cebe, Kin seferi boyunca Sübedey'i astı olarak kumanda ettiği çıkarımı yapılabilir (Sverdrup, 2013; Sverdrup, 2017).

2.1.1. Merkit Seferi ve Demir Araba Bahsi

Bölgesel kuvvetleri birer birer diz çöktüren Cengiz Han yönetimindeki Moğol İmparatorluğu, 1216 yılına gelindiğinde bölgedeki en büyük kuvvetlerden biri haline

gelmiştir lakin Cengiz Han'ın husumet içerisinde bulunduğu bazı kuvvetler hala etkisiz hale getirilmiş değildir. Örneğin Cengiz Han'ın ezeli düşmanı olan Merkitler 1208 yahut 1209 yılına tarihlenen Irtyş Nehri muharebesinde mağlup edilip sindirilse de son varis olan Toktoa oğlu Qu'du başarılı bir şekilde ricat etmiş ve Kıpçakların¹³ da bulunduğu Volga etrafında ve özellikle Volga'nın doğusunda güç toplamayı başarmıştır. Bu söz konusu eski düşmanlardan bir diğeri olan Küçlük, önce Kara Hıtalara sığınmış ve Kara Hıtaların lideri olan Yelü Zhilugu'nun damadı olarak bölgede nüfuz elde etmiştir. Küçlük, daha sonra Hıtalara düşman olan Muhammed Harezmsah ile iş birliği yaparak o sırada Semerkant'taki Karahanlı isyanını bastırmakla meşgul olan Hıtaların lideri Yelü Zhilugu'ya karşı ayaklanarak onu tahtından etmiş ve bölgeye hâkim olmuştur. Cengiz Han söz konusu bu iki düşmanını etkisiz hale getirmek için Kin seferinin bitimini beklemiştir ve bu da 1216 yılına tesadüf etmektedir (Atwood, 2017; Barthold, 1990; Grousset, 1980; Biran, 2006).

Kin seferi esnasında Kara Orman etrafında toplanan sahra kurultayında Sübedey bu görev için öne çıkarak Cengiz Han'ı Qu'du'nun peşine düşme görevinin kendisine vermesi için ikna etmiştir (Temir, 1986; Pow ve Liao, 2018). Küçlük ile ise Cebe ilgilenecektir (Sverdrup, 2017). Daha önce askerî faaliyetlerde bulunmuş ve kendisini kısmen de olsa ispatlamış olan Sübedey, bu sefer ilk kez tamamen inisiyatifte sahip olduğu bir sefere çıkmaktadır. Seferde ona astı olarak hizmet eden Archuq¹⁴ isimli bir Moğol komutanı da bulunmaktadır. Cengiz Han, Sübedey'i bu göreve layık görmüş olsa da aynı zamanda ondan hala tam anlamıyla emin olmadığı anlaşılmaktadır. Yahut bu konuda farklı endişelere sahiptir. Zira Cengiz Han, Sübedey'e sefer boyunca dikkat etmesi gereken konularda belli nasihatlerde bulunmuştur. Bu nasihatler genel olarak seferin ikmal ve iaşesi üzerine olup son derece temel askerî ilkelerdir. Bu denli temel ilkeleri Sübedey'e tekrar zikretmesi, onun Sübedey'in böylesine bir sorumluluğa hazır olup olmadığı hususunda şüphe duyması ile alakalı olduğu kanaatindeyiz. (İlgili pasaj Birinci Bölümün 1.1. maddesinde verilmiştir.)

¹³ Kıpçaklar hakkında: Usta, 2002.

¹⁴ Buradaki kişinin Toquçar olduğu da öne sürülmüştür. Lakin Gizli Tarih'te bu hususta bilgi bulunmamaktadır. Yuanshi ise Archuq'un ise Sübedey'in astı olarak ona katıldığını aktarmaktadır. Bu nedenle Toquçar yerine Archuq'un bu sefere katılmış olduğu argümanını kabul ettik. Bkz: Sverdrup, 2017. Pow ve Liao, 2018.

Bu sefere dair önemli hususlardan biri, özellikle kendine popüler ve ana akım tarih anlatısında karşılaştığımız “Demir Araba” bahsidir. İlgili Gizli Tarih pasajında Cengiz Han, Sübedey’e “Demir Arabalı Sübedey” olarak hitap etmektedir. Buradan yola çıkarak kimi araştırmacılar bu demir araba bahsi üzerine fikirlerini sunmuşlardır. Buradaki demir arabanın ne olduğuna dair Weatherford (2022), Sübedey’in aşırı şişman olduğu, dolayısı ile demir materyal ile kuvvetlendirilmiş bir araba ile taşındığı hakkında raporlar olduğunu aktarmıştır. Gizli Tarih’in tercümesini yapan ve aynı şekilde kendi incelemelerini sunan Temir’de aynı şekilde onun muhtemelen at üstünde seyahat edemeyecek kadar cüsseli olduğunu not düşmüştür (Temir, 1986). Anlaşılan o ki burada, Reşidüddin’in aktardığı “Uriyangkat” isimli bir adam ile Sübedey birbirine karıştırılmaktadır (Pow ve Liao, 2018). Demir araba hususuna dair asıl mesele Reşidüddin’in kayıtlarında açık bir şekilde belirtilmiştir. Reşidüddin’in aktardığına göre, Merkitlerin peşine düşmek üzere görevlendirilen Sübedey’in seferinin güzergâhı Altay Dağlarının sarp vadilerinden geçmektedir ve oldukça zorlu ve uzun bir yoldur. Bu yolda iâşenin kesilmemesi ve sefer hızının düşmemesi için malzeme taşıyan arabaların dayanımını artırabilmek üzere demir ile kuvvetlendirildiğinden bahseder. Muhtemelen kasnakların ve tekerlekler arasındaki dingillerin demir vasıtası ile güçlendirilmesi söz konusudur (Reşidüddin, 1999). Bu nedenle olmalıdır ki Gizli Tarih’te Cengiz Han, ondan iki farklı yerde “Demir Arabalı Sübedey” olarak bahseder. Milyonlarca kilometrekare alanda son derece geniş bir çapa sahip, yüksek riskli ve süratli manevralar yaparak düşmanın arkasına sarkan çok kollu birlikleri kumanda eden Sübedey’in fiziksel kondisyon olarak aşırı kilolu olduğu iddiasının bu bağlamda başarısız olduğu kanaatindeyiz.

Sübedey, Chem Nehri (Emba Nehri) civarında Merkit kampına ulaşmıştır.¹⁵ Burada kaynakların belirttiği üzere bir hile yaparak Merkitleri mağlup etmiş ve iki Merkit komutanı esir alınmıştır. Mevzubahis hile, Sübedey’in Archuq’a onların Moğollardan kaçan mülteciler gibi görünmesi emrini vermesidir. Mülteci kılığına giren grup, Merkit kampında yanlış istihbarat yayarak Moğolların henüz oldukça uzak olduklarına onları

¹⁵ Olaya dair net bir kronoloji oluşturmak tarihsel verinin birbirinden tamamen farklı olması nedeniyle olanaksız görünmektedir. Zira Gizli Tarih 1205 yılını, Yuanshi ise 1212 yılını vermektedir. Araştırmacıların ise bu hususta farklı önermeleri bulunmaktadır. 1205-1219 yılları arası oldukça geniş bir kronoloji verilmektedir. Olayın tam tarihinin tespiti ise hala bir tartışma noktasıdır. Olay için tam bir tarih tayin edemesek de Moğol tarihine bütüncül bir kronolojik bakış açısı ile değerlendirildiğinde olayın 1216 sonrası olduğu argümanının daha mantıklı olduğu kanaatindeyiz. Bkz: Atwood, 2004. Sverdrup, 2017. Buell, 1993.

inandırmışlardır. Tehlikeyi sezemeyen ve gardını indiren Merkitler, daha sonra Sübedey'in ani baskını ile etkisiz hale getirilerek büyük ölçüde dağıtılmıştır. Tohtoa'nın oğulları olan Çıla'un ve Hat orada idam edilmiştir. Qudu ise kaçarak Kıpçaklara sığınmıştır (Atwood, 2017; Sverdrup, 2013-2017, Pow ve Liao, 2018; Buell 1993).

İlberi Kıpçaklarına sığınan Qu'du, burada hürmet görmüştür. Cengiz Han, elçiler vasıtası ile onun teslim edilmesini istese de bu istek reddedilmiştir (Sverdrup, 2017). Sübedey'in kuvvetlerinin tek başına Kıpçaklar ile mücadele etmek için yeterli olmayacağı kanaatine varılmış olmalı ki Cuci ve Cebe'de ona katılmak üzere görevlendirilmiştir. Kasım 1218'de gerçekleşen muharebede Sübedey, Merkitlere ve Kıpçaklara karşı muzaffer olmuş, Qu'du ve oğulları yakalanarak idam edilmiştir (Atwood, 2017; Buell, 1993).

Bu seferin Sübedey'in tam inisiyatif ile yönettiği ilk sefer olmasının haricinde bir diğer önemi Moğol birliklerinin Muhammed Harzemşah'ın nüfuz alanına dahil olan Kanglı Türklerinin bölgesinden izinsiz geçmiş olmalarıdır. Nitekim bu Harzemşahlar ve Moğollar arasında yaşanacak bir muharebeye sebebiyet verecektir.

2.2. SÜBEDEY'İN HARZEMŞAHLAR SEFERİNDEKİ ROLÜ

Harezmşah Devletine karşı 1219 yılında başlayan mücadele aslında Moğollar için beklenmedik bir durumdur. Zira tarihî metinlerden de anlaşılacağı üzere Cengiz Han, batı yönünde genişlemeci bir politika izlemeyi en azından henüz düşünmemektedir. 1206 yılında başlayan Tangut seferi ile beraber Moğollar kuvvetlerinin ekseri kısmını doğularında kalan siyasi teşekküller üzerine yoğunlaştırmışlardır. Cengiz Han'ın batı siyaseti daha barışçıl bağlamda ekonomik çıkarlar güden bir yapıya sahiptir. Bu, Cengiz Han'ın Muhammed Harzemşah ile olan mektuplaşmasında açıkça görülmektedir (Abû'l-Farac, 1950; Weatherford, 2022). Muhammed Harzemşah ise Cengiz Han'ın tam aksine, gücünün doruğunda olan Harzemşah Devleti'nin çıkarlarını daha oportünist ve genişlemeci bir dış politikada görmektedir. İki hükümdar arasındaki temel fikir ayrılığı bu noktada başlamaktadır. Taraflar, savaşı başlatan Otrar Faciasından evvel, diplomatik temaslarda bulunmuşlardır lakin Otrar'da gerçekleşen olay siyasi ilişkileri geri döndürülemez hale getirip İran üzerindeki Moğol İstilasını başlatan bir dönüm noktası olmuştur (Köksal, 2018; Jackson, 2017).

Askerî anlamda ilk Moğol-Harezmi teması Turgay-Irghiz Nehri mevkiinde olmuştur. Turgay Nehri Muharebesi, Moğollar açısından daha önceden planlanmış ve hazırlığı yapılmış bir muharebe değildir. Muharebe, Moğollar için spontane gelişmiştir. 1215-1219 yılları arasındaki süreçte Sübedey, Kıpçaklara ve onlara sığınan Merkit bakiyeleri üzerine, Cebe ise Cengiz Han'ın eski düşmanı olan Küçlük üzerine batıya sevk edilmiştir. Cuci ise Moğolların batı istilası ile ilgilenen baş figürdür. Moğollar bu iki görevde de muvaffak olmuşlardır lakin birliklerinin Harzemşahların hâkimiyet sahasını çignemiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır ki Harzemşahlar tarafından bir misilleme ihtiyacı duyulmuştur. Sultan Muhammed ve oğlu Celaleddin ağırlıklı olarak süvarilerden müteşekkil bir birlik ile Moğollara karşı Turgay Nehri mevkiinde konuşlanmışlardır (Nesevî, 1934; Cüveynî, 2013). Moğollar Harzemşahlar üzerine bir emir almadıkları için çarpışmak istememişlerdir. Öyle ki, Nesevî'nin (1934) aktardığına göre Cuci, Muhammed Sultana bir elçi yollayarak niyetlerinin fena olmadığını belirtmiştir. Hatta Sultanın iradesine tabi olduğunu ilterek babası Cengiz'in de Sultana hürmet ettiğini iletmiştir lakin Sultan Muhammed onların putperest olduklarını ifade edip Allah yolunda hizmet etmek üzere onlara saldıracağını ve muharebeye hazır olmaları gerektiğini bildirmiştir (Nesevî, 1934). Cuci'nin buradaki ifadelerinin yazarın perspektifinden kaynaklandığı yahut yalnızca pragmatik bir nitelik taşıdığı açıktır. Moğollar gerçekten de Harzemşahlar ile çarpışmak istememiştir. İki taraf arasında yaşanacak bir muharebe bir savaş ilanı anlamına gelmektedir. Moğollar ise bu yönde bir emir, talimat almamış olmalıdır. Büyük bir devlet ile savaşa girmek için Cuci'nin kendini, Cengiz Han henüz hayatta iken yetkin görmemiş olması, Moğolların daha henüz Kıpçaklar ve Merkitler ile çarpışmış ve haliyle yorgun olmaları ve elde ettikleri ağır ganimetler ile güvenli bir şekilde memleketlerine dönmeyi amaçladıkları açıktır. Harzemşah Sultanı bu hususta saldırgan bir politika izlemiştir. Cuci, Cebe ve Sübedey ise bu durumda çarpışmak zorunda kalmışlardır (Barthold, 1990; Cüveynî, 2013; Nesevî, 1934).

Daha önce belirttiğimiz üzere, tarihî kayıtlar Sübedey'in Merkit Seferi özelinde tamamen farklı kronolojiler sunmaktadır. Haliyle bu süreç içerisine dâhil edebileceğimiz Turgay Nehri Muharebesinin de tam olarak ne zaman gerçekleştiği bir tartışma konusudur. Dönem kaynakları ve konuyu irdelenmiş araştırmacılar bu hususta farklı kronolojiler çizmişlerdir. Örneğin her ne kadar tutarsız olsa da Gizli Tarih bu olayı 1205-1207 dolaylarına kadar çekmektedir (Temir, 1986). Genel kanı ise kronolojik tutarlılık

bağlamında 1216 yılının Nisan ayı olarak görünmektedir. Zira bu hem diğer dönem kaynaklarının önermeleri üzerine hem de genel Moğol tarihi kronolojisi üzerine mantıklı bir zemine oturmaktadır. Yuanshi'de aynı şekilde Sübedey'in Merkitler üzerine Moğolların Kin'lere karşı muzaffer olmasından sonra yollandığını aktarılır. Bu ise 1215 yılına tesadüf etmektedir. Dolayısı ile olayın 1215-1216 dolaylarında olmuş olması en kuvvetli önerme olarak görünmektedir (Köksal, 2018; Barthold, 1990; Buell, 1993; Atwood, 2004).

Tarihî kayıtlara göre muharebenin oldukça şiddetli olduğu bir anda Cuci, Muhammed Harzemşah'ın olduğu kanata doğru oldukça şiddetli bir hücum hareketinde bulunup Harzemşah tarafında ağır kayıplara neden olmuştur. Harzemşahlar ise Moğolların ters kanadında üstünlüğe sahiptir. Celaleddin Harzemşah, babası Sultan Muhammed'i kurtarmak üzere yakın maiyetinden oluşan seçkin süvarileri ile beraber Moğolların hücum ettiği saflara bizzat takviyede bulunarak durumu eşitlemiştir (Cüveynî, 2013; Sverdrup, 2017). Anlaşılan o ki, Muharebede iki taraf da tam anlamıyla muzaffer olamamıştır (Nesevî, 1934; Cüveynî, 2013). İki taraf arasında gerçekleşen sert çarpışmaların ardından Moğollar bir kazanç elde edemeyeceğini anlayınca nizami şekilde ricat ettiler. Moğolların nizami ricatına dair Yuanshi önemli bir pasaj aktarmaktadır. İlgili pasaja göre Sübedey, geri çekilmeden evvel her askerin üç adet meşale yakmasını emretmiştir. Bunun arkasındaki taktik, muhtemelen düşmanlarına çok gözükerek onların cesaretini kırmak ve potansiyel bir taarruzun önüne geçmektir. Bu esnada ise Moğol ordusu, karşı tarafın beklentisinin aksine, güven içerisinde ricat edecektir (Pow ve Liao, 2018). Harzemşah tarafı ise Moğolların peşine düşmek veyahut ileri katetmek gibi bir harekette bulunmamışlardır. Muharebe neticesiz bir şekilde sonuçlanmıştır lakin Barthold (1990), Harzemşah Sultanının bu muharebenin ardından dirayetini kaybettiği çıkarımını yapmıştır. Buna ek olarak, kayıtların aktardığına göre Sultan, Moğolların hassa ordusu bir yana, öncü kuvvetine karşı bile kesin bir üstünlük kuramadığı için bir daha Moğollar ile bir meydan savaşına cesaret edememiştir (Barthold, 1990; Çakmak, 2002; Reşidüddin, 1999; Cüveynî, 2013; Nesevî, 1934).

Moğollar, fazla kayıp vermeseler de geri çekilmeyi tercih etmişlerdir. Bu durumu farklı şekillerde yorumlamak mümkün olsa da muharebenin Moğolların istediği şartlarda gerçekleşmemesi ile alakalı olduğu kanaatindeyiz. Zira Moğollar, düşmanlarını gafil avlamak, muharebe henüz gerçekleşmeden evvel fiziksel ve psikolojik yıpratma

harekâtları düzenlemek ve coğrafi üstünlük sağladıktan sonra düşmanı uzaktan oklayarak bozguna uğratmak gibi temel bozkır savaş taktikleri üzerine bir savaş stiline sahiplerdi (May, 2023). Düşmanla eşit şartlarda, göğüs-göğse çarpışmak Moğolların tarzı değildir (Keegan, 1995). Genellikle sayısal anlamda dezavantajlı taraf olduklarından, Moğol savaş stratejileri kendi kayıplarını minimize etmek üzere tasarlanmıştır (Sverdrup, 2017). Gerekenden fazla kayıp vermek Moğollar için fazlasıyla lükstür. Turgay Nehri muharebesinde ise Moğollar, mevzubahis avantajların hiçbirine tam anlamıyla sahip değillerdir. Cuci, Muhammed Sultan'ın üzerine yaptığı hücum ile düşman ordusunun kumandanını etkisiz hale getirerek galip gelmeye çalıştıysa da ne Sultan Muhammed ne de oğlu Celaleddin muharebe esnasında alt edilebilmiş değildir. Çarpışmanın neticesinde galip gelseler dahi ağır kayıplar vereceklerini, Sultanın ve veliahtın ricat ederek kurtulacağını öngörüp bunun kazancı olmayan bir muharebe olduğunu fark edip ricat etmiş olmalılardır. Kaldı ki Moğollar gayri ihtiyari bir şekilde bu muharebe ile Muhammed Harzemşah üzerinde kalıcı bir tesire sahip olmuşlardır. *“Onlar kırılmış mızraklar ile geldiler. Biz sağlam kılıçlar ile gelmemize rağmen onlar önüne boyun eğdik.”* (Cüveynî, 2013: 320).

Daha önce belirttiğimiz üzere taraflar daha sonra belli diplomatik ilişkilerde bulunmuşlardır (Kafesoğlu, 1984). Cengiz Han'ın henüz barışçıl işleyen politikasının sonlanmasına neden olan ve taraflar arasındaki diplomasiyi tamamen bitirip harbi başlatan olay ise Otrar Faciası olarak isimlendirilen olay olmuştur. Olaya kısaca değinecek olursak, Cengiz Han'ı ziyaret eden Harzemşah elçiliğinin hediyeleri karşılığında Cengiz Han, yüklü miktarda servet taşıyan bir ticaret kervanını Harzemşah Sultanına ulaşması amacı ile gönderir. Kervan Otrar'a ulaştığında ise oranın valisi İnalçık (Gayır Han) tarafından yağmalanır.¹⁶ Buradan kurtulmayı başaran bir kişi Cengiz Han'a dönerek olanları anlatır (Köksal, 2021). Cengiz Han tekrar bir elçilik heyeti yollar ve Otrar valisinin kendisinde teslim edilmesini ister. Moğol elçilik heyetinin saç ve sakalları yolunmak sureti ile Cengiz han ve onun iradesi aşağılanır. Bu, Moğollar için harbin başladığı nokta olmuştur (Köksal, 2018; Weatherford, 2022; Roux, 2020; Barthold, 1990; Jackson, 2017).

¹⁶ Olayın nasıl gerçekleştiğine dair oldukça farklı aktarmalar vardır bkz: Köksal, 2021.

Bu olayın ardından Muhammed Sultan savaş hazırlıklarına girişmiş ve ümerası ile istişarelerde bulunmuştur. Ülkenin sınır hatları kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Kaynakların aktardığı üzere Harzemşah tarafında yoğun bir korku söz konusudur. Moğol saldırılarının nasıl karşılanacağına dair net bir strateji dahi belirlenememiştir. Bundan başka, devlet kendi içerisinde özellikle askerî anlamda istikrarsız ve güven vermeyen bir yapıya sahiptir (Kafesoğlu, 1984; Barthold, 1990).

Moğol tarafında ise tam anlamıyla bir topyekûn savaş hazırlığı görülmektedir. Cengiz Han, 1219 yılına tarihlenen Otrar Faciasının ardından, zamanında Kinlere karşı başlattığı “Ulusal Savaş” anlayışını bu sefer Harzemşahlara karşı kullanmıştır (Cüveynî, 2013; Jackson, 2017). 1219 yılının sonbaharında savaş organizasyonlarının tamamlanmasının ardından takribi olarak 75 ya da 120 bin kişi aralığındaki Moğol ordusu Cengiz Han, onun oğulları ve kumandanları komutası altında Harzemşahlara karşı harekete geçmiştir (Morgan, 2007).

Sübedey’in, İran seferi hususunda Cengiz Han’ın baş taktisyeni olduğu gibi bir iddia ise tamamen temelsizdir (Gabriel, 2005). Bir baş taktisyen anlayışı Türk-Moğol askerî geleneğinde pek örneğine rastlayabileceğimiz bir tabir değildir. Askerî meselelerde nihai karar mercii her ne kadar yöneticinin bizatihi iradesi olsa da kurmaylardan ve nüfuz sahibi diğer ileri gelenlerden müteşekkil bir kurultayın kurulup bu tür meselelerin danışılması asıl söz konusu olan durumdur. Reşidüddin’in kayıtları ve Yuanshi ise Moğolların büyük seferlerden önce tertip ettiği kurultaylara atflar yapmaktadır (Reşidüddin, 1999; Pow ve Liao, 2018).

Bundan başka, Sübedey’in bir baş taktisyen olması için 1219 yılı onun askerî kariyeri göz önüne alındığında oldukça erkendir. Bir baş taktisyen adayı aranacak olursa dönem incelendiğinde Sübedey’den daha nüfuzlu kurmaylar olduğu açıkça görülür. Örneğin Cebe, ölümüne kadar Sübedey’in bir üstü olarak görev almıştır (Pow, 2017). Moğolların Kinler üzerine faaliyet gösteren kanadını tam otorite ile yöneten Muhulay kariyerinin zirvesinde bulunmaktadır (Roux, 2022). Yahut Tuluy, aslında tüm orduların başında bulunan ve onlardan sorumlu Noyandır (Barthold, 1990; Temir, 1986). Bu yıllara gelindiğinde Sübedey’in bir Orlok¹⁷ olarak görev yaptığını bilmekteyiz. Üstüne,

¹⁷ Orlok, Örlök, Örlüg şeklinde de yazılmıştır. Başkumandan olarak ifade edilebilir. Tümenlerin Noyanı (komutanı) olarak görev alır. Moğol ordusunun en üst rütbesidir. Bkz: May, 2023; Pradwin, 1938.

Moğolların batı cihetindeki istila faaliyetlerinde rol oynamış ve Harzemşahların hâkim olduğu serhaddin coğrafyasını yakından görüp sefer tatbik etmiş bir isimdir. Buna bağlı olarak da seferin organizasyonu ve stratejisinde muhakkak mühim bir payı olmalıdır lakin seferin organizasyonu hususundaki rolüne dair daha ileri detaylara tarihî kaynakların bu konudaki yetersizliği nedeniyle tam anlamıyla hâkim olmanın olanaksız olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, özellikle onun bir “baş stratejist” olarak nitelendirilmesi tarihî verinin tam anlamı ile dışında kalmaktadır.

2.2.1. Sübedey ve Cebe’nin Sultan Muhammed’i Yakalamak Üzere Görevlendirilmesi

Sultan Muhammed, Irghiz Nehri Muharebesinden sonra Moğollara karşı mücadele etmeye dair inancını kaybetmiştir (Nesevî, 1934; Cüveynî, 2013; Barthold, 1990). Aynı zamanda Moğollara karşı izlenecek olan strateji gereği birliklerini şehirleri muhafaza etmek üzere dağıtmış olması ve kendi ordusunun içerisindeki muhtelif nizipler nedeniyle yekpare bir kuvvet oluşturmaktan aciz oluşu onun Moğollara karşı etkili bir mücadele yürütmesinin de önüne geçmiştir (Usta, 2002; Barthold, 1990; Nesevî, 1934). Bu durum, Sübedey’in Harzemşah Seferindeki rolünün belirlenmesindeki ana unsur olacaktır. Zira diğer seferlerde de inceleyeceğimiz üzere Sübedey, merkez ordudan ayrı bir şekilde genellikle geniş bir coğrafyada geniş çaplı ve yüksek hızlı manevralar yapmak ve düşman hatlarının içine, arkasına sarmak üzere bir strateji izleyecektir.

Cengiz Han kumandasındaki merkez Moğol ordusu Mart 1220 tarihinde Semerkant’a ulaştığında Cengiz Han, Sultan Muhammed’in kendi birliklerini şehirlerin Moğollara karşı kuvvetlendirmek amacıyla garnizonlara dağıttığı ve yanına aldığı az bir birlikle batıya doğru çekildiği haberini almıştır (Jackson, 2017). Bunun üzerine, Sübedey ve Cebe, Cengiz Han tarafından Sultan Muhammed’i yakalamak üzere görevlendirilmiş ve merkez ordudan takribi olarak 20-30 bin süvariden oluşan bir birlik ile ayrılarak harekete geçmişlerdir. Tokuçar Noyan ise Sübedey ve Cebe’yi takviye etmek üzere görevlendirilmiştir. Anlaşıldığı üzere Tokuçar’ın görevi daha ziyade Sübedey ve Cebe’nin birliklerinin arkasını kollamak sureti ile ikmal ve iâşe hattının kesilememesini sağlayan ihtiyat kuvvetlerini kumanda etmektir. (Reşidüddin, 1999; Cüveynî, 2013; Cûzcânî, 2016; İbnü’l-Esir, 1987; Nesevî, 1934; Çakmak, 2002).

Sultanı yakalamak üzere görevlendirilen Sübedey ve Cebe, o esnada Semerkant'ı kuşatan merkez ordusundan ayrılmışlardır. Sultan Muhammed ise Tirmiz Nehrini geçip, Nişabur'a ulaşmıştır. Sultan'ı takip eden Moğol birlikleri 10 Mayıs'ta Amu Derya'yı geçmiştir. Sultan bunun haberini almış olmalı ki 12 Mayıs'ta Nişabur'dan ayrılmıştır. Moğol tarafının Amu Derya'nın geçmesinin ardından ilk durakları Belh olmuştur. Belh direniş göstermeyip Moğol hükmünü kabul etmiştir. Sübedey ve Cebe Horasan istikametine ilerlerken onların ardılı olarak görevlendirilmiş Tokuçar Belh'te kalmıştır. Moğol birliklerinin bir sonraki durağı Herat olmuştur. Herat, Moğollar karşı direniş göstermemiştir. Şehrin önde gelenlerinden olan Han Melik, Moğollara haraç ve iâşe sağlanması üzerine Moğollarla anlaşmıştır (Bretschneider, 1911; İbnü'l-Esir, 1987; Cüveynî, 2013). Moğolların bir sonraki durağı Zave olmuştur. Zave'de gerçekleşen olaylar ise son derece ilginçtir. Moğolların tabiiyet ve iâşe istekleri Zave'de kabul görmemiştir. Sultanı kovalamak ile görevlendirilen Cebe ve Sübedey, görevlerinin ivediliği nedeniyle burayı kuşatma faaliyetine başta girişmediler lakin Zave halkının surların ve burçların üzerinden davul ve zurna çalmak ve küfürler savurmak gibi tahrik hareketleri karşısında Moğollar karar değiştirerek burayı kuşatma merdivenleri kullanmak sureti ile ele geçirdiler ve halkını katledip Zave'yi yağmaladılar (İbnü'l-Esir, 1987). Burada Moğolların kışkırtılmış olduğu açıktır. Disiplini ile meşhur Moğol ordusunun anlamsız bir kışkırtma hareketi karşısında böylesine bir eylemde bulunmaları istisnai bir durum olarak görülmelidir. Örneğin Tokuçar, emir almadığı halde bazı yağma ve talan faaliyetlerine giriştiği için cezalandırılmıştır (Temir, 1986; Cüveynî, 2013). Anlaşılan o ki bu noktada Sübedey ve Cebe'nin birlikleri görevlerine devam edebilmek için iâşe ihtiyacı duymuş olmalılardır yahut bu onların psikolojik savaşlarının bir diğer örneği olmalıdır. Zira Moğolların saldırıları korku, çevredeki yerleşimlerin teslimiyetini ve haliyle potansiyel bir iş birliğini kolaylaştırmıştır (Köklünar, 2023).

Moğollar 24 Mayıs tarihinde Nişabur'a ulaştıklarında Sultan buradan tam 12 gün önce ayrılmıştır. Tarihî metinlerden açıkça anlaşıldığı üzere Sultan, Moğol ilerleyişi karşısında zaten çaresiz hissetmekle beraber bir de görevi yalnızca onu yakalamak üzere gönderilen birliklerin olduğu haberini aldıktan sonra mücadele ruhunu tamamen kaybetmiştir. Sultan'ın kuvvetlerini bir araya toplayıp Moğollar ile nihai bir meydan savaşı yapmayışının nedenlerinden biri de budur. Psikolojik anlamda savaşı kendi zihninde kaybetmiş olmalıdır. İbnü'l-Esir ve özellikle Nesevî, onun bu husustaki yanlış

stratejilerini ve ne denli umutsuz bir insana dönüştüğüne dair çok kere atıflarda bulunmuşlardır. Nitekim benzer atıfları Cüveynî'nin eserinde de görmekteyiz (İbnü'l-Esir, 1987; Cüveynî, 2013; Nesevî, 1934).

Bu süreç boyunca Sultan Muhammed İsfarayın yolu üzerinden Rey şehrine hareket etmiştir. Sübedey ve Cebe, Nişabur önlerinde yaptıkları muharebede Nişabur valisinin maiyetindeki birlikleri mağlup etmişlerdir. Böylece şehir yönetimi haraç vermek ve iâşe sağlamak üzere Moğol tarafıyla anlaşmak zorunda kalmıştır. Sübedey Horasan'da kalırken, Cebe Mâzenderan bölgesine ilerlemiştir (Sverdrup, 2017). Cebe batıya ilerlerken Sübedey'in Horasan'da kalmasının sebebi farklı şekillerde yorumlanabilir. Kaynaklarda direkt olarak bu hususa dair bir atıf bulunmasa da Sübedey'in Sultan'ın olası geri kaçış yolunu kapatmak amacıyla Horasan bölgesini emniyete almak istemiş olması olasıdır. Zira Sultan batıya hareket etmiş olsa da bunun bir şaşırtma manevrası yapmak için kullanılmış olma potansiyeli bulunmaktadır. Nitekim bunu Hamedan üzerinden Mazendran'a dönerken, daha sonra yapacaktır. Sübedey'in birliklerinin Horasan yöresinde yağma yaparak merkez ordudan ayrılmış olan Moğolların bu öncü kolunun iâşe ihtiyacını karşılamak ve zengin Horasan yöresini yağmalayarak ganimet elde etmek de bu manevranın nedenlerinden biri olmalıdır.

Sübedey, Horasan'da bulunduğu bu sürede Tus ve Cam'a hareket etmiştir (İbnü'l-Esir, 1987). Bu istikamet az önce bahsettiğimiz ikmal ve iâşe ihtiyacı üzerine yapılan hareketler argümanını desteklemektedir. Zira Sübedey bu yönde hareket ederek aslında Sultan'ın izinden uzaklaşmış bulunmaktadır. Anlaşılan o ki Cebe ve Sübedey, Cebe'nin Mâzenderan'a gidip Sultan'ı kovalamaya devam etmesi ve Sübedey'in de ikmal ve iâşe sağlaması üzerine anlaşmış olmalılardır. Sübedey Tus'u ve Habuşan'ı tahrip edip yağmalamıştır (İbnü'l-Esir, 1987). Tarihî kayıtların aktardığına göre oldukça büyük çaplı bir katliam yaşanmıştır. Bir istisna olarak Sübedey, Radkan'ı bunlardan ayrı tutarak yalnızca bir Şihne bırakmıştır. Reşiddüddin'in aktardığına göre Radkan yöresini beğenen Sübedey buraya zarar vermemekle beraber kısa bir süre burada kalmıştır (Reşiddüddin, 1999). Sübedey'in bir sonraki durağı İsfarayın ve Adkan oldu. Bu bölge de aynı şekilde büyük çaplı bir yağmaya ve katliama uğradı. Sübedey'in zaman zaman farklı yerlerde bu denli şiddetli hareketlerde bulunması muhtemelen yöre halkının ve önde gelenlerin bir şekilde Sultanı koruması, Moğollar ile iş birliği yapmayı reddediyor olmaları olmalıdır. Bu koruma, Sultan'ın gittiği yöne dair bilgi vermeyi reddetme ya da Sultana yardım ve

yataklıkta bulunmak olmalıdır. Zira direnmeyen ve Moğolların şartlarını kabul eden yerler, örneğin Herat ve Radkan, bu tarz bir zulme uğramamıştır.

Sübedey'in İsfarayın ve Adkan mevkiine gelmesi ile Cebe ve Sübedey, Rey şehrini çembere almıştır. (Sverdrup, 2017). Sübedey güney istikametinden ilerlerken Cebe kuzeyden Sultan'ın kaçış güzergâhını kesmek üzere pozisyon almıştır. Bu harekâttan anlaşılan o ki Moğollar Sultan'ın Rey'de yahut yöresinde olduğu kanaatindedir. Sübedey çemberi daraltmak üzere Rey yöresindeki Qumish, Damgan, Semnan ve Khuvar'ı ele geçirip tahrip etmiştir (Reşidüddin, 1999; Cüveynî, 2013; İbnü'l-Esir, 1987). Yine aynı şekilde burada büyük çaplı bir katliam yaşanmıştır. Rey'e ilk ulaşan Cebe olmuştur. Rey şehri yağmalanmış ve halkı katliama uğramıştır (İbnü'l-Esir, 1987). Sultan ise Cebe ve Sübedey Rey şehrine ulaşmadan evvel buradan ayrılmış, Farazin bölgesine çekilmiştir. Burada kuvvetlerini toplamaya çalışsa da Rey'in düştüğünün haberi geldiğinde oluşan panikle Sultan'ın birlikleri dağılmıştır (Cüveynî, 2013). Cebe ve Sübedey, Rey'in alınmasının ardından tekrar ayrılarak iki farklı koldan harekete geçmişlerdir. Cebe güneye, Kum şehrine, Sübedey ise Kazvin'e ilerlemiştir (Sverdrup, 2017).

Moğolların Sultanı yakalamaya en yakın olduğu yer ise Hamedan yöresidir. Hamedan yöresindeki olaylar tam bir köşe kapmacayı andırmakta olup, Sultan Muhammed peşindeki Moğol birliklerini atlatmak üzere sürekli farklı yerleşimler arasında hareket etmiştir (Sverdrup, 2017). Hamedan şehri ise Moğollara karşı bir direnç göstermemiştir. Hamedan yöresinde Cebe'nin gözcü birlikleri Sultan'ın birlikleri tarafından fark edilmiştir. Sultan çarpışmayıp Zagros dağlarına çekilmiştir. Moğollar ise Sultanın Karun kalesinde olduğunu düşünerek kaleye saldırmışlardır lakin Karun'dan yöreyi iyi bilen biri Sultanın kısa bir süre evvel ayrıldığını söylemiştir. Moğollar Sultanın Bağdat'a ilerlemiş olabileceğini düşünerek Karun'daki kuşatmayı kaldırıp tekrar Sultanın peşine düşmüşlerdir. Bu esnada Cebe'nin birlikleri Sultanın oğullarından biri olan Rükneddin'in birlikleri ile güney Hamedan'da karşılaşmış ve çarpışmışlardır. Moğollar üstün gelmiştir ve Harzemşah kuvvetlerini dağıtarak Nihavend, Kirmanşah, Hulwan ve Dinaver şehirlerini kuşatmışlardır (İbnü'l-Esir, 1987).

Moğollar Sultanın izini kovalarken simultane bir şekilde farklı bölgelere saldırmaktadır. Bunun nedeni Sultana dair istihbaratlarının kısıtlı olması olmalıdır. Zira

Sultan'ı ele geçirmeye bu denli yaklaşan Moğol kuvvetlerinin çevreye dağılıp, farklı istikametlerde farklı yerleşimleri kuşatmasının sebebinin Sultanın tam olarak nerede olduğunu bilememeleri olmalıdır. Farklı yerleşimleri ele geçirerek Sultana dair bir iz ve istihbarat arıyor olmalıdırlar. Moğollar, Hamedan çevresindeki muhtelif yerleşimleri kuşatırken Sultan her nasılsa Moğolları atlatıp kuzeye, Serdehan'a ulaşmıştır (Cüveynî, 2013; İbnü'l-Esir, 1987). Burada bir hafta kadar kalmıştır. Serdehan'da geçirilen bir haftanın ardından Sultan tekrar kuzeye, Gilan'a ilerlemiştir. Bu esnada Sübedey'in birliklerini de geride bırakarak Mâzenderan'a ilerleyip Astarabad limanına ulaşmıştır. Sultan mücadele etmekten imtina ederek, Hazar denizinde bulunan Ab-ı Sükûn isimli bir limandan kalkarak küçük bir adaya sığınmıştır (Çakmak, 2002).

1220 yılının ağustos ayına tesadüf eden bu olaylarla beraber Cebe, tekrar kuzeye, Sultan'ın ardından gitmeye devam etmiştir. Sijus civarında Sultan'ın geride bıraktığı birliklerin başında olan Silahdar Tekin Beğ ve Küç Buka Han'ı Sübedey ile birleşerek mağlup etmiştir (Cüveynî, 2013). Sijus muharebesinin ardından Moğollar Zencan'ı ele geçirip halkını katlettiler. Zencan'ın ardından ise Kazvin kuşatıldı. Kazvin kuşatması son derece şiddetli geçmiştir. Kazvin halkı öylesine mukavemet gösterdi ki Reşidüddin eserinde Kazvin halkının elinde hançerler ile şehir sokaklarında Moğollar ile dövüştüğünü kaydetmiştir (Reşidüddin, 1999). Kazvin'in direnç göstermesi ve Moğolların kayıp vermesi nedeniyle daha öncesinde de örneklerini verdiğimiz üzere, Kazvin yerle bir edilip halkından bir şekilde kaçabilenler yahut muhtelif şekillerde saklananlar hariç kimse sağ bırakılmamıştır (Köklünar, 2023). Kazvin yöresinin önde gelenlerden biri, muhtemelen Sultan Muhammed'e olan düşmanlığından dolayı, Moğollara Sultan'ın Abeskun adasına sığındığı bilgisini vermiştir (İbnü'l-Esir, 1987). Moğollar toplanmak üzere Rey şehrine ilerleyip buradan tekrar Mâzenderan'a hareket etmişlerdir (İbnü'l-Esir, 1987; Cüveynî, 2013; Reşidüddin, 1999).

Sultan Muhammed, Mâzenderan'a geldiğinde karısı Terken Hatunu ve haremینی Larincan ve İlal kalelerine bırakmıştır (Bretschneider, 1911). Sübedey, Mâzenderan'a geldiğinde bu kaleleri kuşatmıştır. Larincan'ın fethi İlal kalesinden daha evvel olmuştur. Yağışları ile meşhur olan yöreye Moğol muhasarası süresinde yağmur da yağmamıştır. İlal kalesi ise bir süre muhasara altında kaldı ancak muhasaranın sürmesi ile içme suyu sıkıntısı başlamıştır. Böylece İlal kalesi, 15 günlük direnişin ardından, çekilen iase sıkıntılarına bağlı olarak teslim olunmuştur (D'ohsson, 2006; İbnü'l-Esir, 1987). İlal

kalesinin alınması ise oldukça bahse değer bir husustur. Zira Sultan'ın eşi Terken Hatun ve haremi buraya sığınmıştır. Sultan Muhammed'in haremi Sübedey tarafından eşsiz mücevherat ve çeşitli ganimetler ile beraber ele geçirilmişlerdir (İbnü'l-Esir, 1987; Cüveynî, 2013; Reşidüddin, 1999). Terken Hatun, Sultan'ın haremi ve değerli mallar Cengiz Han'a ulaştırılmak üzere Talekan'a yollanmıştır (D'ohsson, 2006). Bundan son derece memnun kalan Cengiz Han, Sübedey'i inci dolu vazolar ile ödüllendirmiştir ve ona övgü dolu şu sözleri söylemiştir: “*Sübedey, mızrağını yastık yaptı. Ailem için gece gündüz kanlı savaşlara girdi. Tüm övgüler onadır!*” (Pow ve Liao, 2018).

Muhammed Harzemşah ise hareminin ele geçirilmesinin haberini alınca, emniyette olmadığını düşünerek, bulunduğu adadan ayrılp başka bir adaya sığınmıştır. Sultan, çok geçmeden hastalığı nedeni ile bu adada vefat etmiştir (İbnü'l-Esir, 1987).

2.2.2. Sübedey ve Cebe'nin İran, Azerbaycan, Irak ve Kafkaslardaki Faaliyetleri ve Derbent-i Aşarak Deşt-i Kıpçak'a Girmeleri

Mâzenderan bölgesinin zaptının ahirinde Moğol birlikleri kuzeye yönelmiştir ve Tebriz'e ulaşmışlardır. Tebriz'in yöneticisi olan Özbek Han, dürüst bir idarecinin niteliklerinden uzak, zevk-ü sefaya düşkün ve basiretsiz biridir. Moğollar ile olan ilk temasında herhangi bir mukavemet göstermeyip, ağır haraç ve iâşe teslim ederek Moğolları savuşturmuştur (Yaltırık, 2014). Moğollar sert kış koşulları nedeniyle Mugan vadisine bir süre kışlamışlardır. Bu esnada bir Türkmen beyi olan Akkuş, topladığı Türkmen ve Kürt birlikleri ile Sübedey'in birliklerine katılmıştır. Moğollar Mugan vadisinde bir süre dinlendikten sonra kuzeye, Gürcistan'a yönelmişlerdir (İbnü'l-Esir, 1987).

Moğolların böyle bir harekete girişmeden evvel Cengiz Han ile görüştüklerini Yuanshi ve Gizli Tarih'ten bilmekteyiz (Temir, 1986). Bu harekete dair Yuanshi'de aktarılan bölüm şu şekildedir: “{*Guiwei Yılında (1223) Sübe'etei bir mesaj göndererek Kıpçaklara saldırmak için izin istedi ve*} Cengiz Han teklifi onayladı. Daha sonra Sübe'etei, ordusunu Hazar Denizi çevresinden geçirerek nihayet Kafkas Dağları'na ulaştı.” (Pow ve Liao, 2018: 56).

Görüldüğü üzere, Sübedey ve Cebe'nin yönettiği iki tümen birliğin, İran üzerindeki görevinin tamamlanması ve başarıya ulaşmasının ardından derhal yeni bir

vizyon belirlenmiştir. Moğolların en batıdaki birliklerini kumanda eden Sübedey ve Cebe'nin Tebriz üzerinden Gürcistan'a ve daha sonra Derbent'i aşırp Kafkasların ötesine geçerken ki amacının tamamen keşif yapmak ve ganimet elde etmek olduğu iddiası, Deşt-i Kıpçak seferinin niteliğini açıklamakta yetersizdir. Zira yukarıda belirttiğimiz üzere, Sübedey'in ve Cebe'nin İran'dan sonra Kafkasları aşarak Deşt-i Kıpçak'a çıkmasının nedeni, Moğollara başından beri düşmanca bir politika güden Kıpçakların etrafının sarılmasıdır. Bu yol ile Cuci Kıpçakları doğudan kısıtırırken, Sübedey kaçırş yollarını kapatmıştır. Asıl hedefin Kıpçaklar olduğu Yuanshi ve Gizli Tarih anlatımı dâhilinde açıktır.

Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferi tam anlamıyla bilinmeyene bir macera olarak nitelenebilir. Zira bu sefer ile Moğollar, süvarilerinin ilk defa çiğnediği bölgelere ulaşmışlardır. Moğollar her ne kadar bu bölge ve ilerisindeki bölgeler hakkında genel bir malumata sahip olsalar da daha önce bu bölgede askerî bir faaliyet yürütmüş değillerdir.¹⁸ Deşt-i Kıpçak Seferi, Moğolların daha sonraları başlatacakları geniş çaplı Batı Seferleri için bir temel oluşturmuştur ve batılarında kalan coğrafyayı ve siyasi teşekkülleri daha iyi tanıyarak ilerleyen yıllarda yapılacak olan seferlerin daha etkili bir şekilde icra edebilmesini mümkün kılmıştır (Yaltırık, 2014).

Sübedey ve Cebe Noyanlar komutasındaki Moğol birlikleri, Muhammed Sultan'ın ölümünün ardından hemen İran'dan ayrılmadılar. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Tebriz'den haraç alıp Mugan vadisinde kısa bir süre kışladıktan sonra Gulam Akkuş'un takviye birlikleri ile Gürcistan'a hareket ettiler (İbnü'l-Esir, 1987). Gürcistan'daki faaliyetlerin ardından tekrar İran'a, Moğollara isyan eden belli şehirlerin tekrar hâkimiyet altına alınması üzerine döndüler ve daha sonra tekrar kuzeye çıktılar. Moğolların Azerbaycan ve Kafkasya'daki faaliyetleri dâhilinde veri içeren yegâne kaynak İbnü'l-Esir'dir. Bunun haricinde bazı Ermeni kaynakları da buradaki faaliyetlerine yer vermiştir (Galtsyan, 2023; Aknerli Grigor, 2012; İbnü'l-Esir, 1987). Moğolların Kafkaslardaki faaliyetlerine dair ise kaynaklar muhtelif yıllar vermektedir. Bu yıl aralığı genel anlamda 1211-1221 olarak verilmiştir lakin Moğolların 1220 yılından evvel Kafkaslara ulaşmış

¹⁸ Bkz.: Temir, 1986: 185. Gizli Tarih, Sübedey'in *Kiva-men-kermen*'e (Kiev) kadar ilerlemek üzere emir aldığı aktarmaktadır.

olması olanaksız görünmektedir. Zira Harzemşah ile olan savaşın ahirine tarihlenen bu olay, en erken ihtimalle 1220 yılının kış aylarına tesadüf ediyor olmalıdır (Yaltırık, 2014).

Kronolojik olarak ilerleyip, Gürcistan'daki faaliyetlere değinecek olursak, Moğollar Akkuş'u öncü birlikleri olarak kullanarak Kotman'a kadar ilerlediler (Dashdondog, 2011; Sverdrup, 2017). İbnü'l-Esir'in aktardığına göre ağırlıklarını bir bataklığa saklayarak Gürcü topraklarına doğru ilerlediler (Köşe, 1986). Yolları boyunca karşılarına çıkan tüm yerleşimleri yağmaladılar. Kotman'a ulaşan Moğol ordusunun neden olduğu tedirginlik nedeniyle Atabek İvane ve zamanın Gürcü Kralı III. Giorgi Laşa, başkent Tiflis'te sayısını takribi olarak bildiğimiz, 60 bin kişiden müteşekkil bir ordu topladı (Galtsyan, 2023). Başlangıçta Gürcüler, Moğol saldırısını beklemiyorlardı ve hatta Moğolların Harzemşah Devletini dağıttığının haberini aldıklarında bunu ilahi güçlere ve Hristiyan mitlerine bağlamışlardır (Yaltırık, 2014; Galtsyan, 2023). Sübedey ve Cebe'nin, Gürcüler üzerine giderken ordunun ön saflarında bir tür haç taşıdığı iddia edilmiştir. Sübedey ve Cebe, bu sayede Gürcüleri gafil avlamayı ummuş olmalıdırlar. Bu iddia her ne kadar tartışmalı olsa da kimi araştırmacılar bunun muhakkak bir savaş hilesi olduğunu ifade etmiştir (Dashdondog, 2011; Jackson, 2018). Görüldüğü üzere Gürcüler, Moğollar hakkında nitelikli malumata henüz sahip değildiler. Buna bağlı olarak Moğolların savaş stratejilerini bilmemekteydiler. Moğollar, Gürcülerin bu zafiyetini kullandılar. Tiflis'te toplanan Gürcü ordusu takribi olarak 100 km güneyde bulunan Sagan ırmağına kadar Sübedey'in komuta ettiği Moğol birliklerini kovaladılar. Bu esnada Gag Kalesinin kumandanı Vahram da Gürcü ordusuna katılmıştır. Genceli Kiragos'un aktardığına göre Varham sağ kanadı Atabeg İvane ise sol kanadı kumanda etmektedir (2018). Sahte ricat eden Sübedey, Akkuş'un geri çekilmesini durdurarak Gürcü ordusu ile Akkuş'u karşı karşıya bıraktı. Varham'ın birlikleri Akkuş ile çarpışmaya girdi. Akkuş'un toplama birlikleri Vahram'ın birliklerine karşı koyabilecek bir kuvvette değildir lakin bu, Moğol planının bir parçası olarak görünmektedir. Atabek İvane ise sahte ricat eden Sübedey'in birliklerini kovalamaya devam etti. Gürcü ordusunun bozulduğu an ise tam olarak burasıydı. Zira Gürcü ordusunun kolları böylece birbirinden ayrılmıştır. Bu esnada ise Cebe, Sübedey'i kovalayarak gelen Gürcü ordusunu pusuya düşürmek için beklemektedir. Hunan vadisi civarına Cebe'nin pusuda bekleyen birlikleri yerlerinden çıkarak Atabek İvane'nin birliklerine arka taraftan hücum ettiler. Böylece İvane'nin birlikleri Sübedey ve Cebe'nin kısılcı altına alınmıştır (Dashdondog, 2011; Büyükçınar,

2018). İvane'nin birlikleri Hunan Vadisi Muharebesinde mukavemet gösteremedi edilmiştir. İvane'nin birliklerinin dağıtılmasının ardından Cebe ve Sübedey, Akkuş'un birliklerine yardıma yetiştiler. Neredeyse dağılmış olan Akkuş'un birlikleri yine de Gürcü ordusunu yormayı ve onları oylamayı başarmıştır. Akkuş'un ordusu ile çarpışma halinde olan Varham'ın birlikleri de tıpkı İvane'nin birliklerine olduğu gibi savaşa sonradan dahil olan Sübedey ve Cebe'nin birlikleri tarafından kısıpaca alınıp yok edildi. Gürcü tarafının bozulması ile Kral Laşa'nın kendisi, Prensleri ve birlikleri de savaş alanını terk etti. Savaşın kaybedildiğini anlayan Vahram ise kaçtı. Kaynakların aktardığına göre pek azı müstesna olmak üzere Gürcü askerlerinin ekseriyeti savaş alanında katledildi. Böylece Moğollar, sahte ricatı üç farklı koldan ve yabancı bir coğrafyada kullanarak kalabalık Gürcü ordusunu yok ettiler (D'ohsson, 2006; Galtsyan, 2023; Aknerli Grigor, 2012; İbnü'l-Esir, 1987; Yaltırık, 2014; Svedrup, 2013-2017). Aslında üzerine pek tartışılmayan bu muharebeler, Moğolların ve Sübedey'in askerî kabiliyetinin ne denli yüksek olduğunun açık örneklerinden biridir. Karakurum'dan yola çıkan ordu Harzemşah'ların şehirlerini kuşatmış, iç bölgelerinde istediği manevrayı yapmış, hâkim olunamaz denilen Mâzenderan'ı¹⁹ birkaç ay içerisinde kılıçtan geçirmiş ve tüm bunların üstüne ilk defa geldikleri bir coğrafyada yine manevraları sayesinde Gürcü ordusunu kendi topraklarında kesin bir mağlubiyete uğratmayı başarmıştır. Bu, askerî tarihte eşine benzerine az rastladığımız bir durumdur.

Kimi Ermeni kaynaklarında Hunan Vadisindeki muharebenin neticesiz olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre taraflar Hunan'da üstünlük sağlayamamış, Gürcü Kralı Laşa'nın Tiflis civarında tekrar kalabalık bir ordu toplaması ile Moğolların püskürtülmüş olduğu iddia edilmiştir (Galtsyan, 2023). Kaynakların Moğol zaferine işaret etmesini bir kenara bırakacak olursak dahi, Moğol zaferi olayların gelişme şekliinden bellidir. Zira güya mağlup edilmiş olan Moğolların Derbent'i aşarak önce Kafkas halklarını, daha sonra Kıpçaklar ve Rusları mağlup etmiş olmaları olanaksız görünmektedir (İbn'ül-Esir, 1987; Reşidüddin, 1999; Yaltırık, 2014).

Çevre Gürcü şehirlerini yağmalan Moğol birlikleri, savunmasız olan başkent Tiflis'i kuşatmaya girişmeden yöresini yağmalayıp tekrar güneye indiler (Sverdrup, 2017;

¹⁹ İbnü'l Esir, dört halife döneminde dahi buranın tam anlamı ile hâkimiyet altına alınmadığını, zor bir coğrafyaya ve savaşçı bir halka sahip olduğunu belirtmekle beraber Mâzenderan'ın özerk kalabildiğini ve yalnızca vergi vermek üzere anlaşma yapıldığını ifade eder.

Bretschneider, 1911). Gürcü Kralı Laşa, Tebriz'i yöneten Özbek Han ile Moğollara karşı mücadele etmek üzere anlaşmıştır. Ancak baharın gelmesini bekleyen Kral Laşa ve Özbek Han harekete geçene kadar Moğollar Merâğa civarına, güneye tekrar inmişlerdir. Moğolların Gürcistan civarında daha fazla eylemde bulunmamalarının nedeni Gürcistan'ın topografyasının Moğol savaş sanatının icra edilmesinin önüne geçiyor olması olmalıdır. Zira bu coğrafya süvari birliklerin rahat manevra yapabilmesini engelleyen dağlar ve dar geçitler ile çevrilidir. Üstüne, belirlenen vizyon Kıpçakların arkadan vurulması ve daha sonra ise Kiev'e kadar bir harekât tertip edilmesidir. Haliyle Gürcüler ile girişilecek mücadele, misyonun dışına çıkılması anlamına gelmektedir.

Moğolların tekrar güneye inmesinin sebebi Harzemşahların batı ucu sayılabilecek olan bölgelerde halkın Moğollara karşı isyan etmiş olmasıdır. Hatta Hamedan'da Moğolların idareci olarak bıraktığı Şihne çıkan isyanda öldürülmüştür (Bretschneider, 1911). Moğolların ilk durağı Merâğa oldu. Merâğa'yı kuşatan Moğolları esir aldıkları Müslümanları canlı kalkan olarak kullanarak şehri ele geçirmişlerdir. Bu taktik, Moğolların sıkça kullandığı bir psikolojik savaş taktiğidir. Bunun etkisi yalnızca psikolojik de değildir. Bu taktiğin Moğollar için oldukça verimli olmasının nedeni insan gücü açısından daima dezavantajlı olan Moğolların bu şekilde esirleri kullanarak düşmanın manevi olarak yıpratılmasını, haliyle savaşıma isteğinin kırılmasını sağlıyor hem de kendi taraflarının asker kaybını büyük ölçüde azaltıyordu (Köklünar, 2023). 30 Mart 1221 tarihinde alınan Merâğa şiddetle yağmalandı (İbnü'l-Esir, 1987; Cüveynî, 2013).

Moğolların bu kolunun tekrar güneye hareket etmesi İslam topraklarında yeni bir tedirginliğe sebep olmuştur. Bu Moğol grubunun Bağdat'a yürüyebileceği potansiyeli panik uyandırmıştır. Bu nedenle Abbasi halifesinin gönderdiği 800 süvari, Erbil atabeyi Muzafferüddin Kökböri ve Musul Emiri Bedreddin'in birlikleri birleşerek Erbil dağlarının geçitlerini tutarak Dakuka şehrinde konuşlandılar lakin bu küçük ordu kendi içinde problemlere sahipti. Muzafferüddin Kökböri Moğollara karşı mukavemet göstermek istese de Halifenin tutumundan memnuniyetsizdi. Zira Halife, böylesine hayati bir mesele için yalnızca 800 süvari yollamıştır. Muzafferüddin'in memnuniyetsizliği yalnızca askerlerin sayısı ile alakalı da değildir. Bu birliklerin tamamen korkak hadımlardan müteşekkil olduğundan yakınmıştır. Bu kadar az asker ile Moğollara karşı koyamayacağını anlayan Muzafferüddin, kendisinin ve beraberinde Müslümanların

canını tehlikeye atmayacağını ifade ederek tekrar Erbil'e dönmek üzere ayrılmış ve ordu böylece dağılmıştır (İbnü'l-Esir, 1987). Moğolların ise aslında Erbil dağlarını aşıp Bağdat yöresine inmek gibi bir planları yoktu. Sübedey ve Cebe'nin birlikleri 1221 kışını geçirene kadar Erbil dağlarının eteklerinde kaldılar (Sverdrup, 2017).

Tokuçar'ın Nişabur kuşatmasına ölmesinin ardından Tuluy kalabalık bir birlikle Nişabur'a gelince Tokuçar'ın birlikleri batıya kaydırılıp Sübedey ve Cebe'nin birliklerine dâhil edildiler. Hamedan'da Moğol şihnesinin öldürülmesi ile başlayan ve çeşitli yerlerde baş gösteren isyanlar bastırılmak üzere Moğol birlikleri tekrar harekete geçti. Cebe Hamedan'a ilerleyip kuşattı. Hamedan'daki isyancılar Cebe'nin birliklerini şehrin dışında karşıladılar ancak mağlup oldular. Moğollar şehre giden gizli bir geçit buldular ve şehri ele geçirip yağmaladılar. Sübedey ise bu sürede Erdebil'e ilerlemiştir. Cebe'nin birliklerinin katılmasıyla Erdebil alındı ve büyük çaplı bir katliamla beraber şehir yağmalandı (Sverdrup, 2017; İbnü'l-Esir, 1987; Reşidüddin, 1999).

Tebriz'in Atabeyi Özbek, daha önce Gürcüler ile ittifak etmiş olmasından duyduğu korku nedeniyle olmalıdır ki, Moğol ilerleyişinin tekrarladığını öğrenince yakın maiyeti ile beraber şehrin kumandasını El- Tuğrai'ye bırakarak Hoy civarına kaçtı. El Tuğrai Moğollar ile mücadele etmek üzere halka moral verdi ve Tebriz'ini muhasaraya karşı hendekler kazarak ve siperler hazırlayarak kuvvetlendirdi. Moğollar Tebriz'e ulaştıklarında ise onlara eğer haddinden fazla haraç isterlerse çarpışmaya hazır olduğunu belirtti. Moğollar El- Tuğrai'den alabileceklerini alıp devam ettiler. Urmiye Gölünün kuzeyinde kalan Salmas ve Hoy'u yağmalayıp Nahcivandan haraç aldılar. Tekrar Mugan vadisine ilerleyip buradan Beylekan'a ulaştılar. Beylekan'ı yağmalayıp Gence'ye ulaştılar (İbnü'l-Esir, 1987). Moğollar, Gence'nin oldukça müstahkem bir şehir oluşu nedeniyle muhasaraya girişmeyip, haraç alarak yöresinden geçip gittiler. Bu esnada Gürcü kralı Laşa tekrar Moğollar ile karşılaşmak üzere birliklerini Tiflis civarında toplamıştır. Aralarında bir çarpışma olmadı (Yaltırık, 2014). Moğollar, Gürcü topraklarında bir kez geniş bir yağma hareketine zaten girişmiş, alabileceklerini almışlardır. Gürcistan'ın zorlu coğrafyası Moğollar için kazancın önüne geçen en büyük nedenlerden biri olmalıdır ki, Kral Laşa ile mücadele etmeden Derbent geçidine doğru yol aldılar (Sverdrup, 2017).

İzleyecekleri rotadan anladığımız kadarıyla Sübedey ve Cebe, kış olmasına rağmen, Kafkas dağlarını aşmayı planlamışlardır. Kasım 1221 tarihinde Şamahı'ya ulaştılar ve burayı ele geçirdiler. Şamahı'daki kuşatma ise oldukça çetin geçmiştir. Moğolların istediklerini elde etmek üzere ne tür vahşi hareketler sergileyebileceğinin en net örneklerinden biri Şamahı'da yaşanmıştır. İbn'ül Esir'in aktardığına göre Moğollar şehri ele geçirmekte zorlandılar. Kuşatma silahlarının yeterli gelmemesinden olsa gerek, yöredeki insan ve hayvanları toplattılar. Bunların canına kıyıp, hendekleri doldurdular ve bunları birbiri üstüne yığarak insan ve hayvan cesetlerinden bir rampa oluşturup surlara çıktılar ve şehri ele geçirdiler (İbnü'l-Esir, 1987; Köklünar, 2023). Sırada ise Derbent bulunmaktadır. Debent, oldukça korunaklı bir mevkide, alınması güç bir şehirdir. Bulunduğu mevki dolayısı ile Deşt-i Kıpçak'a açılan bir kapı mahiyetine sahiptir. Sübedey ve Cebe, buradan geçebilmek için bir hileye başvurdular. Dönemin lideri olan Şirvan Şah'la bir anlaşma yapmak üzere görüşmek istediler. Şirvan Şah onlara on kişiden müteşekkil bir elçi heyeti göndererek bu isteklerini kabul etmiştir. Moğollar, elçilerden birini diğerlerine gözdağı vermek üzere öldürerek diğer elçilerin kendilerini Derbent'in ötesine götürecek yolları göstermeleri üzere tehdit etmişlerdir. Bu işe yaramış ve Moğollar, geçilmesi pek güç olan Derbent'i kuşatarak vakit kaybetmeden ve zayıat vermeden kışın ortasında aşmayı başarmışlardır (Sverdrup, 2017; Yaltırık, 2014; İbnü'l-Esir, 1987).

2.3. DEŞT-İ KIPÇAK SEFERİ

Bu bölümde Moğolların birinci Deşt-i Kıpçak seferinin mahiyetini detaylı bir şekilde incelemekle beraber, sefere dair bazı yanlış genel kabullerin düzeltilmesi de hedeflenmiştir. Sefere dair bazı hususlar ise literatürde hala bir tartışma konusudur. Bunlar, Sübedey'in mı yoksa Cebe'nin mi askerî hiyerarşide daha yukarıda olduğu, seferin fetih amaçlı mı yoksa keşif amaçlı mı olduğu ve Moğolların Kırım'da Venedikli tüccarla bir temasının olup olmadığı, olduysa ne nitelikte olduğu gibi konulardır.

Moğolların birinci Deşt-i Kıpçak seferinin genel yapısını inceleyecek olursak, dışarıdan bakıldığında, Muhammed Harzemşah'ın ölümünün ahirinde spontane gelişmiş bir sefer gibi gözüксе de asli olan bunun tam tersidir. Öyle ki Gizli Tarih ve Yuanshi, Cengiz Han'ın seferi icrasıyla beraber belli ayrıntılar da dâhil olmak üzere direktif verdiğini bize gayet açık bir şekilde aktarmaktadır (Temir, 1986; Pow ve Liao, 2018).

Bundan yola çıkarak seferin kesinlikle önceden planlanmış olduğunu kabul etmeliyiz. Seferin icrasının siyasi amacının arkasında Moğol Devletinin 1206'da oluşumundan bu yana Moğollar ile oldukça derin bir husumet içerisinde bulunan Kıpçakların mağlup edilmesinin yattığı da yukarıda daha önce belirttiğimiz üzere tarihî kayıtlardan açıkça görülmektedir.

Harzemşahların direncinin büyük ölçüde kırılmasının ardından uygulamaya geçen seferin tasarısı başlangıçta aslında Cuci'nin Kıpçakları doğu kanattan, Sübedey ve Cebe'nin ise Kafkasları güneyden aşip düşmanlarının batıya açılan kaçış yolunu kesmek üzere şekillenmiştir. Tarihî kayıtlardan gördüğümüz kadarıyla sefer, tasarlanandan biraz daha farklı şekilde gelişmiştir. Cuci Kıpçaklara yönelik herhangi bir ilerlemede bulunmadan daha geride kalmıştır. Bir kabule göre bunun nedeni Kafkasları güneyden aşarak muhtelif ulusları mağlup eden ve bunun üstüne Kıpçakların direncini büyük ölçüde kırıp, batıya Ruslar üzerine yürüyen Sübedey ve Cebe'nin arka kanadını güvenceye almaktır. Cuci geride kalarak öncü kolun ikmal ve iâşesini sağlamış, olası bir mağlubiyet durumunda ricat edecek olan Moğol ordusunu güvenceye almıştır. Tarihî olayların akışından anladığımız kadarıyla bu argüman, son derece mantıklı görünmektedir. Sübedey ve Cebe'nin Kafkasları başarıyla aşip muhtelif ulusları, Kıpçaklar da dâhil olmak üzere mağlup etmesi, Cuci'nin ilerleme gerekliliğini ortadan kaldırarak daha emniyetli bir sefer tasarısı yapılmasına olanak kılmıştır (Sverdrup, 2017; Yaltırık, 2014).

Seferin siyasi amacından başka, ekonomik kısmına da değinecek olursak, doğudan batıya uzanan ticaret yollarının güzergâhı üzerinde bulunan bu transit bölge üzerinde hâkimiyet sağlama güdüsü de aynı şekilde etkili olmuş olmalıdır. İpek Yolu'nun başlangıç noktalarının Moğolların Tangut politikası üzerinde ne denli etkili olduğuna daha önce değinmiştik. Konar-Göçerler için ticaretin ne denli elzem olduğunu düşünürsek, Moğolların Kürk yolunun transit bölgesi olan Deşt-i Kıpçak üzerinde hâkimiyet kurmak istemelerinin ardındaki ekonomik kazanç bizler için daha anlaşılabilir bir zemine oturmaktadır. Seferin genellikle göz ardı edilen bu ekonomik tarafının en az siyasi taraf kadar önemli olduğu kanaatindeyiz (Yaltırık, 2014; Ciociltan, 2012).

Derbent'in aşılması ile Moğollar Deşt-i Kıpçak bölgesine girdiler. Moğolların Derbent'i aşip Deşt-i Kıpçak'a girmeleri çevre uluslar tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmış olmalıdır ki onları ilk karşılayanlar Lezgiler olmuştur. Lezgiler ciddi bir

direnış göstermeden mağlup oldular. Daha sonra ise Kıpçaklar, Alanlar ve muhtelif Kafkas kabilelerinden oluşan bir koalisyon ordusu Moğolları karşıladı. Kış şartlarında Kafkasları aşmış Moğol ordusu muhtemelen böylesine çetin bir savaş için hazır değildi. Tam bu esnada Sübedey ve Cebe'nin diplomasiyi nasıl etkili bir silah olarak kullandığına dair fevkalade bir örneğe rastlamaktayız. Zira Moğollar karşılarına çıkan bu büyük tehdidi düşmanın ittifakını diplomatik bir hile kullanarak bertaraf etmişlerdir. Moğol tarafından Kıpçaklara giden elçiler Moğollar ve Kıpçakların aynı ırktan, dinden ve kültürden olduklarını ifade etmiş, Alanların ise tamamen farklı bir kavim olduğunu öne sürerek Alan-Kıpçak ittifakını parçalamayı hedeflemişlerdir (Çandarlı Şahin, 2017). Moğollar böyle hususlarda tarafların daha ziyade pragmatik davranacağını gayet bilincinde olmalıdırlar ki yalnızca ırk ve din konusunu öne sürmekle kalmamış aynı zamanda Kıpçakların ateşkesi kabul edip Alanları yalnız bırakmaları durumunda ganimeti onlarla paylaşacaklarını bildirip Kıpçaklara yüklü miktarda mal, giysi ve eşyayı haraç olarak vermişlerdir. Şartları kabul eden Kıpçaklar Alanları yalnız bırakınca Moğollar, Alanları sert bir mağlubiyete uğratmış ve yerleşimlerini tahrip ederek çok sayıda esir almışlardır. Daha sonra da örneklerini göreceğimiz şekilde, Sübedey ve Cebe'nin diplomasiyi bu denli etkin kullanışı onların yalnızca savaşmayı bilen bozkırlı göçebeler olduğu savını çürütmektedir. Askerî terminolojide "İç Hatlar Manevrası" olarak bilinen bu hamle, Moğolları galibiyete götüren taktik olmuştur. (Sverdrup, 2017; Yaltırık, 2014; Roux, 2020; İbnü'l-Esir, 1987; Pow, 2017;)

Kıpçaklar ise Moğollardan teslim aldıkları ganimetin ve yaptıkları anlaşmaya istinaden yaşadıkları bölgelere dağılmışlardır. Moğollar, önce diplomasi yolu ile Kıpçak-Alan ittifakını dağıtmış, Alanları mağlup etmiş daha sonra da yalnız kalan Kıpçakların üzerine ilerlemiştir. Yuri Konçakoviç, Daniil Kobyakoviç ve Köten gibi önemli başbuğlar etrafında toplanan Kıpçaklar, Moğolları Bu-zu Irmağı civarında karşılaşmış lakin ağır bir mağlubiyete uğramışlardır (Bretschneider, 1911). Moğollar verdiklerinden kat be kat fazlasını Kıpçakları öldürüp esir ederek ve mallarını yağmalayarak almışlardır. Bu muharebede az önce sözünü ettiğimiz Kıpçak Başbuğu Daniil Kobyakoviç ve Yuri Konçakovic öldürülmüştür. Sübedey'in daha sonra peşine düşeceği Köten ise Azak denizi civarına kaçmıştır. Köten, Kıpçak direnişi açısından kilit role sahip bir şahıstır ve Kıpçak-Rus ittifakının mimarlarından biridir (Özel, 2017). Sübedey'in daha sonra özellikle Köten'i yakalatmakla görevlendirilmesinin nedeni budur. Konunun ayrıntılarına

Moğolların Avrupa Seferi kısmında değineceğiz (Özcan, 2010; Sverdrup, 2017; Yaltırık, 2014; Pow, 2017; Atwood, 2004).

Moğolların elinden kurtulanlar ve Kafkasların daha kuzeyinde yaşayıp Moğol saldırısından henüz direkt olarak etkilenmemiş diğer Kıpçaklar, karşı karşıya kaldıkları tehdidi savuşturmak için Ruslar ile iş birliği yapmak durumunda kaldılar. Henüz Ruslar, Moğolları tam anlamıyla tanıyor değillerdi. Moğolların da onlara karşı herhangi olumsuz bir faaliyeti henüz söz konusu değildi lakin karşılarına çıkan tüm ulusları bir şekilde mağlup etmeyi başaran bu yabancı ulus, Ruslar tarafında da tedirginliğe neden olmuştur (Özcan, 2010).

Kıpçakların mağlup edilmesinin ardından Moğollar, 1222-1223 yılı kışını merası bol olan Deşt-i Kıpçak'ta geçirdiler. Anlaşılan o ki, kış boyu dinlenip, ikmal ve iase ihtiyacını karşılayan Moğollar, bahar gelince tekrar hareketlerine devam ederek Kırım'a doğru ilerlediler. Kırım'ın en büyük ve zengin şehirlerinden biri olan Suğdak kuşatıldı ve ele geçirilip yağmalandı. Suğdak yöresinde ve Kırım genelinde büyük çaplı bir yağma yapıldı. Kırım'daki faaliyetlerini tamamlayan Moğollar tekrar Kıpçaklar üzerine hareket ettiler (Yaltırık, 2014; Özcan, 2010; Atwood, 2004; Sverdrup, 2017).

Daha önce Moğollar ve Kıpçaklar arasında gerçekleşen ve Kıpçakların ağır mağlubiyet ile sonuçlanan Bu-zu muharebesinden sağ kurtulan Kıpçakların bir kısmı Don ırmağı civarında, bir kısmı ise Köten ile beraber Dinyeper civarında toplanmıştır. Köten, Ruslar tarafından tanınan ve onlar nezdinde itibara sahip biridir. Özellikle Galiçya Knezi Mistislav ile daha yakın bir ilişkisi vardır zira onunla kızını evlendirerek siyasi bir hamlede bulunmuş ve akrabalık inşa etmiştir. Üstüne, Galiçya Knezliğine daha önce askerî yardımda bulunmuştur. Diğer Rus Knezlikleri ile de benzer iş birliklerinde bulunmuştur (Özel, 2017). Köten'in Moğollara karşı tek kozu Kıpçaklar ve Rus Knezlikleri arasında bir ittifak kurmaktır. Anlaşılan o ki, geçmişte yaptıklarından dolayı Ruslar ile kurduğu bağlantılar bu ittifakın inşası için önemli bir altyapı oluşturmuştu. Bununla beraber Rus Knezliklerine hediyeler göndermiştir. Değerli madenler, mücevherat, siyasi evlilikler ve kadın cariyeler ve hayvan sürüleri hediye ederek ilişkilerini kuvvetlendirdi (Özcan, 2010; Yaltırık, 2014): *“Bizim topraklarımız bugün zaptedildi, sizinki ise yarın zaptedilecek. Bize yardım edin. Eğer bize yardım etmezseniz biz bugün öleceğiz, ama siz yarın”* (Michell ve Forbes, 1914; Özcan, 2010: 23).

Bu ifade yalnızca Kıpçakların değil, Rusların da böyle bir ittifaka ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Köten, yolladığı elçi heyetleri ile bunu bildirdi. Ruslar tarafında Knezliklerin bir araya gelip Kıpçaklar ile ittifak kurulmasının önemli figürlerinden biri de yine, yukarıda bahsettiğimiz üzere, Köten ile olan bağlantıları nedeniyle Galiçya Knezi Mistislav oldu.

Galiçya Knezi Mistislav'ın elçiler göndererek Moğol ilerleyişinin Ruslar için nasıl bir tehdit olduğunu diğer Knezliklere bildirdi. Başlangıçta Rus Knezleri ne Kıpçaklarla ne de Moğollarla herhangi bir müspet ilişki içerisinde bulunmak niyetinde değildiler. Ruslar ve Kıpçaklar ise birbirleriyle asırlardır temas halindeydiler ve birbirlerini daha iyi tanıyorlardı ve bu bağlamda belli siyasi ve sosyal ilişkiler içerisinde bulunmuşlardı. Moğollar ise Ruslara karşı henüz olumsuz bir faaliyette bulunmasalar da tamamen yabancı bir kavimdi (Halperin, 2007). Ruslar, Köten ve Galiçya Knezi Mistislav'ın çabalarıyla bir araya gelirken, Moğolların böyle bir ittifakı engelleyebilecek herhangi bir bağlantıları yoktu. Kıpçaklar gibi bölgenin en ciddi kuvvetlerinden birini böylesine dağıtabilen Moğollar bir endişeye sebep olmuşlardı. Buna bağlı olarak da Rus-Kıpçak tarafında bir ittifak gerekliliğinin farkındalığı hâsıl olmuş görünmektedir. Kiev'de gerçekleşen toplantıda, diğer Knezlerin de iştiraki ile bir ittifak kuruldu.

Alınan kararlardan en vurucu olan kısmı ise Moğolları, Rus topraklarının dışında karşılamaktı. Ruslar, Moğolların topraklarının iç kısımlarına girmelerine müsaade etmeden, onlar üzerine yürüme kararı almışlardır. Rus-Kıpçak tarafındaki stratejinin ilk yanlış adımı tam olarak burasıdır. Zira yabancı topraklarda ve serhaddin de ötesinde bulunan Moğolların daha fazla ilerlemesine müsaade etmek, onların ikmal ve iaşesini zorlaştırmak demektir. Buna ek olarak, düşmanı kendi topraklarında karşılamak demek, muharebelerin yapılacağı coğrafyayı daha iyi tanımak ve buna bağlı olarak potansiyel anlamda daha avantajlı şartlar yakalamak demektir. Ruslar bunu tercih etmek yerine, muhtemelen rakiplerini hafife aldıkları için yahut Moğolların memleketlerinin iç kısımlarında gezip etrafa zarar vermelerini istemedikleri için olmalıdır ki, Moğollar üzerine yürümeyi tercih etmişlerdir. Bunda, Kıpçakların onlara rehberlik edebileceği fikri de önemli olmuş olmalıdır lakin düşmanı dışarıda karşılamak belli askerî yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Tam anlamı ile organize olmuş, yüksek moralli bir ordu, iyi işleyen bir ikmal ve iâşe hattı, bu hususta tecrübeli kurmaylar bu gerekliliklerin

başında gelmektedir. Rus tarafında ise bu yeterliliklerin tam anlamı ile karışlanmadığı görülmektedir.

Toplantının ahirinde Knezler bölgelerine dönerek kuvvetlerini toplamaya giriştiler. 1223 yılının Nisan ayında birlikler parça parça Dinyeper'in doğu kanadında toplanmaya başladılar. Galiçya-Volnia, Trubçevk, Kursk, Putivl, Çernigov, Kiev, Smolensk ve diğer Knezliklerin birlikleri iştirak etti. Rus ordusu hem kalabalıktı hem de Kıpçaklar ile birleşmişlerdi. *“Dnyeper geçidindeki askerlerin fazlalığından su görünmedi”* ifadesiyle Rus koalisyon birliklerinin ne denli kabalık olduğu kaynaklarda vurgulanmıştır (Özcan, 2010: 26).

Moğollar, ittifakın kurulmasını önleyemeseler de tıpkı daha önce yaptıkları gibi tekrar iç manevralar hattı stratejisini kullanarak Rus-Kıpçak ittifakını dağıtmak üzere Zarub karargâhında bulunan Ruslara on kişiden müteşekkil bir elçi heyeti yolladılar. Ruslara karşı kötü bir niyetlerinin olmadığını ve bu zamana kadar herhangi bir zarar vermediklerini ifade ettiler. Hatta Kıpçakların Ruslara karşı da büyük zararlar verdiklerini ve onlara saldırıp mallarını ellerinden almaları gerektiğini ifade ederek yalnızca ittifakı kırmayı değil aynı zamanda onları Kıpçaklara karşı kıskırtmayı da denediler.

Duyduk ki Kıpçakların aldatmaları üzerine bizim üzerimize yürüyorsunuz; fakat biz ne sizin topraklarınızı ele geçirdik ne kentlerinizi ne de köylerinizi ne de gelişimiz sizin üzerinizdir. Fakat biz Tanrı'nın göndermesiyle kölelerimiz ve at çobanlarımız olan aşağılık Kıpçaklar üzerine yürüyoruz. Bizimle barış düşünürseniz bizimle sizin aranızda düşmanlık olmaz. Eğer onlar (Kıpçaklar) sizden kaçarlarsa bundan dolayı onları kovun ve zenginliklerini kendinize alın. Onların sizlere (geçmişte) pek çok kötülükler ettiklerini duyduk ve aynı zamanda bu sebepten de onlarla savaşıyoruz (Özcan, 2010: 26).

Bu pasaj bize bir kez daha Sübedey ve Cebe'nin yalnızca basit göçebe savaşçılar olmadıklarını, gerektiğinde diplomasiyi de bir silah olarak kullanabilecek kadar nitelikli kurmaylar olduklarını göstermektedir. Moğollar yine de bu sefer Rus-Kıpçak ittifakını dağıtmaya muvaffak olamadılar. Ruslar da aslında Moğolların Deşt-i Kıpçak seferi henüz başlamadan hedefindeydi. Tıpkı daha önce Kıpçaklara yaptıkları gibi onları müttefiklerinden ayırarak daha küçük lokma haline getirmeye çalışmışlardı. Rusların cevabı ise gerçekleşecek olan Kalka Nehri Muharebesini kesin kıldı. Ruslar, Zarub'a gelen elçi heyetindeki tüm fertleri öldürüp Moğollara geri yolladılar. Birçok kültürde ve özellikle Türk-Moğol kültüründe elçinin öldürülmesi çok büyük bir kabahatti ve işleri geri dönülemez bir noktaya getirmişti. Moğollar, Dinyeper civarında bulunan ve üzerlerine ilerleyen Rus ordusuna ikinci bir elçilik heyeti yolladılar. Bu sefer Moğolların

mektubu oldukça kısa ve netti: “*Biz size saldırmadık fakat siz Kıpçakları dinlediniz ve elçilerimizi öldürdünüz, üzerimize yürüdünüz, gelin.... Tanrı her şeyi yargılasın*” (Michell ve Forbes, 1914; Özcan, 2010: 27).

Ruslar, sefer hazırlıklarını tamamladılar ve sefer resmen başlatıldı. İttifaklarını bozmayı da düşünmüyorlardı. Yine de Moğol elçilerini bu sefer sağ salim geri yolladılar. Rus ordusunun sayısını belirten tek bir Rus kroniği bulunmaktadır (Özcan, 2010). Bunun haricinde Rusların Kıpçaklar ile beraber harekete geçmiş olması, Moğolları yeneceklerine olan inançlarını göstermektedir. Bu ise Rusların en azından sayısal üstünlüğe sahip oldukları çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır.

İki ordu kıyaslandığında arada ciddi bir organizasyon ve disiplin farkı vardır. Moğol ordusunun disiplini bugün ilgili her okurun bildiği bir husustur. Oldukça başarılı bir emir-komuta zinciri söz konusudur. Yüzbaşına kadar, askerler kendi üstlerini atar. Alaylı olarak yetişmiş bu subaylar diğer erler tarafından saygıyı hak ettiği için atanmıştır. Böylece ordunun en alt tabakasında bile disiplin korunur, alaylı-mektepli çatışması önlenir. Daha üst subaylar ise Keşik bünyesinde mektepli taktisyenler olarak yetiştirilirler. Savaş hukuku Cengiz Yasası ile belirlenmiştir ve itaatsizliğin cezası ağırdır (May, 2022). Sübedey ve Cebe, 1223 yılında gerçekleşen Kalka Nehri Muharebesine kadar İç Moğolistan, Türkistan, İran, Doğu ve Kuzey Çin’de farklı milletler ile farklı coğrafyalarda savaşmış ve üstün başarılar göstermiş tecrübeli ve sadakati tartışılmayacak kadar derin olan başarılı iki mareşaldir. İcrası en zor askerî taktiklerden biri olan ve ciddi bir altyapı isteyen sahte ricatın oldukça başarılı örneklerini defalarca kez muhtelif coğrafyalarda sergilemişlerdir. Ordu içerisinde herhangi bir ayrılık yahut çekişme söz konusu değildir ve alınan karar tartışmasız uygulanır. Düşman ile yalnızca uygun coğrafyada, uygun şartlar altında çarpışılır, asıl çarpışma başlamadan düşman asimetrik harp yolu ile mümkün olduğunca yıpratılır. Moğolların bu stratejiyi icra edecek niteliği ve tecrübesi bulunmaktadır. Düşman önce oklanarak zayıflatılır ve psikolojik baskı yaratılırdı (Köklünar, 2023). Düşman kitlelerini mümkün olduğunca birbirinden ayırarak daha küçük gruplar haline getirip, Moğol atlılarının üstün manevra kabiliyeti ile zayıf kanattan hücum edilerek düşman ordusunun her bir ferdinin imha edilmesi hedeflenirdi. Kısaca tasvir ettiğimiz Moğol ordusu, Orta Çağın en öldürücü savaş silahlarını kullanmaktaydı: Kurmaylar, disiplin, manevra ve menzil (May, 2022; Keegan, 1995).

Rus ordusu ise her ne kadar Moğol ordusuna karşı kısmi bir sayı üstünlüğüne sahip olsa da kesinlikle Moğol ordusu kadar adanmış ve disiplinli değildi. Rus tarafı için farklı sayılar verilmektedir. Bu sayılar 80 bin ve 20 bin arasındadır (Roux, 2015; Özcan, 2010). Rus tarafının Rusların feodal yapısı, Rus ordusunun iskeletini de şekillendirmişti. Her Knezin kendine ait birlikleri bulunmaktaydı ve bunlar arasında net bir emir-komuta zinciri yoktu. Rus Knezleri her ne kadar bir araya gelmiş de olsalar aralarındaki husumetleri bir kenara bırakmış değillerdi (Vernadsky, 2019). Rus ordusunun en elit kısmı olan birkaç yüz zırhlı süvariden hariç disiplinli bir birliği de yoktu. Süvariler konusunda yabancı bir ulus olan ve Moğollara karşı defaatle mağlup olmuş Kıpçaklara yaslanmışlardı. Knezler arasında bir hiyerarşinin olmayışı ise savaş esnasında Rus ordusunun yekpare hareket etmesinin önündeki en büyük engeldi (Özcan, 2010).

Moğollar, hep yaptıkları gibi, ana muharebe başlamadan evvel düşmanı yormak ve savaşmak istedikleri coğrafya üzerine onları çekmek üzere hareket ettiler. Ruslar iki kez Moğol öncü kuvvetlerini ve keşif kollarını mağlup ettiler. Özellikle Hortits mevkiindeki hücum, Rus ordusunun mantalitesini anlamak üzere önemlidir. Bu mevkide Kıpçak-Rus karargâhına yaklaşan Moğol birlikleri Ruslar tarafından fark edildi ve Rus hücumu karşısında süratle geri çekildiler. Kroniklerin kaydettiğine göre Ruslar, uyarılara rağmen, Moğolların tıpkı Kıpçaklar gibi “basit bir halk” olduğu fikrindeydi ve bu geri çekilme onlara aslında manasız bir cesaret vermişti (Özcan, 2010).

Hortits mevkiindeki hücum aslında Kalka Nehri Muharebesi için oldukça önemli bir olaya işaret etmektedir. Ne yazık ki henüz Türkçe literatürde yeterince tartışılmamış bir mesele tam bu esnada vuku bulmuştur. Hem tezimizin ilgilendiği konu gereği hem de Kalka Nehri Muharebesi’nin gidişatı için oldukça önemlidir. Buradaki mesele, Gemya Bek isimli bir Moğol Noyanın, Rus tarafının süratli hücumu karşısında hazırlıksız yakalanarak cevapsız kalması ve neticede Gemya Bek’in hayatta tutulması için çevredeki bir kurgana saklanmasıdır. Moğollar, söz konusu kişiyi daha sonra gelip kurtarmak için onu kurgana saklamış, girişleri kapatmışlardır. Bu hareket Gemya Bek isimli kişinin aslında Moğollar için ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. İsmine Novgorod Kroniğinde rastladığımız bu kişinin Dinyeper çevresindeki bir Kıpçak kurganına saklanması olayı, hücum eden Rus-Kıpçak birlikleri tarafından fark edilmiştir. Kıpçaklar, Mstislav’dan izin alarak kurganı kazmış, Gemya Bek’i çıkararak onu orada öldürmüşlerdir (Michell ve Forbes, 1914: 65). Bu olaya dair asıl vurucu iddia, Novgorod

Kroniğinde Gemya Bek ismi ile anılan kişinin aslında Cebe Noyan olduğudur (Pow, 2017). İddiaya göre Gemya ismi Moğolcadaki Cebe isminin Kıpçak Türkçesine geçerek Yeme-Yama olması, oradan da Rusçaya geçerken Gemya'ya dönüşmesi ile kaynaklara yansımıştır. Türklerdeki Bey-Bek ise Noyan'a karşılık gelmektedir. Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferinin ahirinde Cebe Noyan'dan herhangi bir şekilde dönem kaynaklarının bahsetmemesi, Cebe Noyan'a atıf yapan kaynakların birbiri arasındaki büyük tutarsızlıkları ve tabiri caizse Cebe Noyan gibi büyük birinin tarih sahnesinden adeta bir anda silinmesi bu iddianın gerçekten dikkate değer bir niteliği olduğunu göstermektedir. Pow, çalışmasında bu hususu etraflıca ele almış, Gemya Bek ismi ile zikredilen kişinin aslında Cebe Noyan olduğuna dair etimolojik deliller sunmuş ve dönem kaynaklarını bu hususta mukayese etmiştir. Çalışmada sunulan delillerin son derece kuvvetli olması ve iddianın da mantıklı bir zemine oturtulması nedeni ile bu hususta Pow (2017) ile aynı kanaatte olduğumuzu belirtmekteyiz. Neticede Cebe Noyan henüz ana muharebe başlamadan evvel öldürülmüş, yapılacak olan muharebenin tüm sorumluluğu Sübedey'e kalmıştır.

Moğol ordusu takribi olarak toplamda 16 gün kadar geri çekilmişti. Öncü birlikler ilerlemekte olan Rus-Kıpçak ordusunu küçük ama süratli ve etkili baskınlar ile yıpratıyor, sahte ricat ile savaşmak istedikleri noktaya doğru onları çekiyorlardı. Neticede Kalka Nehrinin doğu yakasında Moğol ordusu pusuya yatmış, Rus-Kıpçak koalisyonunu buraya doğru çekmeyi başarmıştı. Moğol ordusunun bir kısmı ırmağın karşısında ve kuzey kanatta kalan bir ormanlık alanda, diğer kısmı ise güneyde pusudaydı. 31 Mayıs tarihine tesadüf eden günde Rus-Kıpçak ordusu bu noktaya ulaşmıştı ve nehri geçmek üzere hazırlıklara başlamışlardı. Rus-Kıpçak koalisyonunun oluşmasında önemli rol oynamış olan Galiçya Knezi Mistislav, Daniil Romanoviç'in ardından Kalka suyunu geçti. Yarun isimli bir Kıpçak Başbuğu'da suyu aşp Rus ordusunun öncüsü olarak ilerledi. Böylece Rus ordusu iki parçaya ayrılmış oldu (Sverdrup, 2017; Özcan, 2010; Grousset 1980).

Moğollar ile temas eden ilk grup Yarun komutasındaki Kıpçaklar oldu. Bunlar geri çekilerek müttefiklerini uyarmak istediler. Bu esnada Moğol ordusu pusuda olduğu noktalardan çıkarak henüz savaş düzeni almamış olan Galiçya Knezi Mistislav'ın komutasındaki Rus-Kıpçak birliklerine saldırdılar. Muharebenin dönüm noktalarından biri sayılabilecek bu esnada, ırmağın diğer tarafında kalmış ve suyu henüz aşmamış olan Kiev ve Çernigov Knezleri ilerleyip Galiçya Knezi Mistislav'a yardım etme girişiminde

bulunmadılar. Bunun nedeni ise Galiçya Knezine karşı taşıdıkları husumet idi. Bu durumu farklı şekillerde yorumlamak mümkün olsa da şu kesindir ki, yukarıda bahsettiğimiz üzere Rus ordusunun feodal yapısı Kalka Nehri Muharebesinin kaybedilmesinde pek ciddi bir yere sahip olmalıdır. (Özcan, 2010; Svedrup, 2017; Vernadsky, 2019).

Kıpçaklar ise Moğol saldırısı karşısında kısa sürede dağılmıştır zira müttefik Rus ordusu bölünmüş ve pusuya düşürülmüş haldeyken Moğollar karşısında tek başlarına galip olamayacaklarını anlayıp manevra yapmış olmalılardır. Daha sonra nehri geçen Rus birliklerinin savaşa tutuşması ile Kıpçaklar tekrar dönmüş ve savaşa girişmişlerdir (Özcan, 2010).

Kıpçakları püskürten Moğollar, Kalka suyunu geçen Daniil Romanoviç ve diğer Knezlerin birliklerine hücum ettiler. Ricat etmiş Kıpçaklar da bu esnada tekrar Yarun komutasında çarpışmaya dâhil oldular. Muharebenin en kanlı kısmı ise bu esnada yaşandı. Öyle ki Daniil Romanoviç kaburgasından yaralandı. Moğollar da bu çarpışmalar esnasında kayıp vermiş olmalılardır zira tekrar ricat edip düşmanlarını çembere almak üzere manevra yapmışlardır. Moğolların kaçtığını düşünen Rus tarafı hücumla kalkınca pusudaki diğer Moğol kanadı Ruslara arkadan hücum edince Rus ordusunda tam bir panik anı başladı. İlk dağılanlar Kıpçaklar oldu. Öyle ki kaçmak uğruna Rus ordusuna, onlara saldırıp atlarını ve eşyalarını çalarak zarar verdiler. Ordudaki çözülmeyle gören Daniil'de Kıpçaklardan sonra kaçmaya başladı. Galiçya Knezi Mistislav da onun ardından kaçtı. Kalka Nehri suyunu geçen ordu böylece dağıtılmış oldu. Geride kalan ve suyu henüz geçmemiş olan taraf ise yenilginin şiddetine şahit olduktan sonra yüksek bir mevkiye mevzilenmeye başlayarak istihkâmlar kurdular. Moğol ordusunun ekseri kısmı bozulmuş olan Rusları kovalayıp öldürürken diğer kısmı da Rus tahkimatını kuşattı (Michell ve Forbes, 1914; Özcan, 2010).

Kiev Knezi Mistislav, tahkimatın savunmasındaydı. Tahkimat üç gün boyunca başarı ile savunuldu. Kaçan Rusları Dinyeper istikametinde kovalayan Moğol birlikleri, yakaladığı Rus birliklerini imha etmekteydi. Sübedey kumandasındaki Moğol ordusu, tahkimatın kuvvetli olduğu ve fazla kayıp verecekleri kanısına varmış olmaları ki, Rusları oldukları yerden diplomasi yolu ile çıkarmayı denediler. Rusları, hepsinin fidye karşılığında bağışlanacağı hususunda ikna ettiler. Buna itimat eden Ruslar tahkimatı terk

ettiler. Moğollar saldırıya geçti ve Knezleri esir alıp gerisini öldürdüler. Esir alınan Knezler Moğol kampına getirildiler. Aktarılanlara göre Knezler tahta bir plakanın altına alındı ve Sübedey ve diğer Moğol subayları ahşap plakanın üzerinde zafer ziyafeti verirken Knezler havasızlıktan boğularak can verdiler (Michell ve Forbes, 1914; Sverdrup, 2017; Özcan, 2010; Curtin, 1908; Man, 2005).

Kalka kıyısındaki Rus tahkimatında bunlar yaşanırken Moğolların diğer kolu Dinyeper’e doğru kaçmakta olan Rusları avlamaktaydı. Dinyeper kıyısına kadar olan yerleşimler tahrip edildi ve yağmalandı. Rus ordusu tamamen bozguna uğramıştı ve nizami bir ricat söz konusu değildi. Öyle ki Novgorod Knezi Mistislav Mistislaviç* Dinyeper’e ulaştığında Moğolların kendisini takip etmemesi için bindiği gemi haricindeki diğer gemileri yakarak kaçmak gibi bir harekette bulunmuştu. Rus askerlerinin çoğu ya savaş alanında, Dinyeper’e doğru kaçarken ya da Dinyeper’i geçmeye çalışırken boğularak ölmüştü. Novgorod Kroniğinin aktardığına göre Galıçya Knezi Mistislav, Volın Knezi Daniil ve Novgorod Knezi Mistislav Mistislaviç kurtulanlar arasındaydı. Muharebeye katılan 18 Knezden bunlar dâhil yalnızca 9 tanesi kurtulabilmişti. İbnü’l-Esir’in aktardığı üzere yalnızca on Rus askerinden biri hayatta kalabilmişti (Michell ve Forbes, 1914; Özcan, 2010; Sverdrup, 2017; İbnü’l-Esir, 1987)

Moğollar Kalka Nehri Muharebesinin ahirinde bozulmuş Rus ordusunu büyük ölçüde imha etmiş ve Dinyeper’e kadar olan yerleşimleri yağmalamışlardı. Ulaştıkları en uç nokta ise Kiev’in güneyinde bulunan Novgorod Svyatopolk oldu. Bu yerleşim de Moğol saldırısından nasibini aldı. Ele geçirildi, tahrip edildi ve yöresi ile beraber yağmalandı (Özcan, 2010; Yaltırık, 2014; Sverdrup, 2017)

Ruslara karşı ilerlemeyi durduran Moğollar, en kısa güzergâh olması nedeniyle olmalıdır ki Hazar’ın kuzeyinden tekrar Moğolistan’a dönmek üzere harekete geçtiler. Bu, İdil Bulgarlarının hâkimiyet alanına girmek demektir. Moğollardan haberdar olan İdil-Bulgar Türkleri, Moğol hareketini bir tehdit olarak algılamış olmalı ki, Sübedey komutasında hareket eden Moğol ordusuna yol üstünde pusu kurdular. Bu pusu Moğolların ağır kayıp vermesi ile sonuçlandı. İbnü’l-Esir bu sayıyı 4 bin olarak vermiştir. İki tümenden müteşekkil Moğol ordusu için 4 bin kişilik bir kayıp, pusunun ne denli şiddetli olduğuna delalet eder (Koç, 2016; İbnü’l-Esir, 1987; Özcan, 2010; Yaltırık, 2014)

Semerkant'tan ayrılıp tüm iç İran'da sayısız meydan muharebesi ve özellikle kuşatma savaşları vermiş, Mâzenderan'ın zorlu coğrafyasında tarihin görmediği bir başarı elde etmiş, Azerbaycan coğrafyasını neredeyse tamamen yağmalayıp, Gürcüleri kendi topraklarına mağlup edip, Kafkasları kış şartlarında aşarak Lezgi-Alan-Kıpçak koalisyonunu mağlup edip, Rusları bozguna uğratan ve Kiev mıntıkasına kadar ulaşan namağlup Sübedey, İran seferi başladığından bu yana ilk kez mağlup edilmiştir. Bu, Sübedey'in tarihe geçmiş ilk mağlubiyetidir. Moğollar bir şekilde pusudan kurtulduktan sonra önce Don nehri kıyısı boyunca Saksın'a, ahirinde ise Kanglı Türklerinin hâkimiyet alanına dâhil olan Beşbalık şehrine saldırıp ele geçirerek, Türkistan'da bulunan Cengiz Han'a katılmış ve Deşt-i Kıpçak seferini sonlandırmıştır.

Birinci Deşt-i Kıpçak seferine dair en önemli tartışmalardan biri de seferin niteliğine dairdir. Kimi araştırmacılar seferin bir keşif seferi niteliği taşıdığını ve yalnızca istihbarat edinmek ve ganimet elde etmek gibi nedenler ile yapıldığını öne sürerken diğer taraf ise bu seferin tıpkı diğer tipik fetih seferleri gibi olduğunu öne sürmüştür. Buradaki genel tartışmanın konar-göçer devletlerin fetih anlayışının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. İç Asya'da teşekkül ederek çevre kuvvetleri hâkimiyet altına almış konar-göçer devletlerin ekseriyeti fethettiği bölgelere yerleşmek gibi bir gaye gütmemiştir. Daha ziyade, hâlihazırda orada olan siyasi yapıyı kendilerine tabi kılmak yönünde olmuştur. Bu sayede kendilerine tabi kıldıkları devletlerden çeşitli vergiler ve gerektiğinde askerî yardım alırlardı. Moğolların fetih vizyonu da bu çerçeveye dâhildir. Zira Moğollar, genel olarak yaşadıkları topraklarda kalmışlardır ve çevre kuvvetlerin Büyük Han'a siyasi olarak bağlı olmasını fetih olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda, Sübedey ve Cebe'nin faaliyetlerinin ekseriyetinin fetih gayesi güttüğü kanaatindeyiz. Daha açıklayıcı olmak gerekirse, bunların Moğol Hanına tabi hale getirilmesi gayesi güdülmüştür. Zira Sübedey ve Cebe komutasındaki Moğol ordusu gittikleri ve ele geçirdikleri muhtelif yerlerde resmi bir şekilde tabiiyet şartı koşmuşlardır. Özellikle büyük şehirler üzerinde hâkimiyet sağlandıktan sonra Cengiz Han'ın yasasını içeren bir yarlık verilmiş ve Şıhne atayarak yollarına devam etmişlerdir. Buna ek olarak Yuanshi'nin aktardığına göre Sübedey, Muhammed Harzemşah'ın ölümüyle İran'daki görevlerinin tamamlanmasından sonra Cengiz Han'dan onun adına uzak ülkeleri fethetmek üzere batı yönünde sefere devam etmek için izin istediğini görmekteyiz. Tüm bunlar, özellikle Yuanshi'deki ifade, Deşt-i Kıpçak seferinin taşıdığı fetih niteliğine dair

olan argümanı güçlendirmektedir. Deşt-i Kıpçak Seferinin genel vizyonu Kıpçakları yenerek onları Moğol hâkimiyetine tabi kılmaktır. Bu, kesinlikle bir fetih gayesi olarak kabul edilmelidir.

Seferin keşif niteliği taşıyan kısmı ise Gürcistan coğrafyası üzerindedir. Gürcü başkenti Tiflis'e oldukça yakındı ve şehri kuşatabilirlerdi. Gürcü Kralı Laşa, Sübedey ve Cebe karşısında mağlup olduktan sonra henüz birliklerini toplamış değildi. Ülkesinin salâhiyeti için Moğollar ile her türlü pazarlığı yapabilecek durumdaydı. Bu pazarlık, Gürcülerin en azından geçici olarak Moğollara tabi olması yahut yüklü bir haraç alınması ile sonuçlanabilirdi. Sübedey ve Cebe, Gürcüleri kesin bir yenilgiye uğratsalar da bu yolu tercih etmediler. Burada ise farklı yorumlar yapılabilir. Gürcistan coğrafyasının Moğollar için zorlayıcı olması ve bu dezavantaj neticesinde ağır zayıatlar vermek istememeleri yahut misyonlarının daha ziyade Kıpçakları boyunduruk altına almak olması nedeniyle burada daha fazla oyalanmak istememeleri olabilir. Neticede Moğollar, Gürcü ordusunu dağıttıktan sonra savunmasız kalan Gürcü topraklarını yağmalayıp tahrip ettikten sonra Gürcistan coğrafyasına dair elde ettikleri istihbarat ve ganimet ile beraber Kafkasları aşmak üzere Derbent'e yöneldiler.

Deşt-i Kıpçak seferine dair bir diğer mesele ise Sübedey'in Kırım'da Venedikli Tüccarlar ile temasa geçip onlardan Avrupa'ya dair önemli istihbarat elde etmiş olduğu kabulüdür. Bu iddiaya göre Sübedey, Venedikli tüccarların gönlünü bir ziyafet eşliğinde kadınlar ve içkiler ile hoş edip, ileride yapılacak olan Moğolların Büyük Batı Seferi için istihbarat toplamıştır. Bu iddiayı temellendirecek herhangi bir tarihî kayıta rastlamış değiliz. Herhangi bir dönem kaynağında bu olaya dair herhangi bir veriye ulaşamamıştır. Anlaşılan o ki bu iddia, Leon Cahun'un eserine dayandırılmıştır lakin söz konusu eser herhangi bir şekilde akademik değer taşımamaktadır. Buna bağlı olarak Venedikli tüccarlar meselesi yalnızca tarihî kurgu bir romanın parçası olarak kabul edilmelidir (Pow ve Liao, 2018).

Bir diğer mesele Kalka Nehri Muharebesinin aslında bir meydan savaşı olmadığı yönündeki argümandır. Bu argümana göre Kalka Nehrinde yaşanan çatışma bir meydan savaşından daha ziyade Moğollar tarafından düzenlenen bir baskın harekâtıdır. Nitekim biz de tamamen aynı kanaatte bulunmaktayız (Özcan, 2010). Zira savaşın akışı ve tarihî kayıtlar incelendiğinde yaşanan çatışmanın bir meydan savaşı niteliğinde olmadığı

görlür. Rus ordusu savaş pozisyonunda olmadığı ve nehir suyunu geçerek ikiye bölündüğü bir anda tuzağa düşürölerek baskına uğramıştır. Rusların, özellikle Moğolların nereye konuşlandığı hakkında doğru dürüst bir istihbarata sahip olmayışının ve Rus ordunun içerisindeki feodal yapının neden olduğu organizasyon kopukluğunun yarattığı zafiyet neticesinde gerçekleşen bu baskın, Rus ordusunun pek karşılık vermeden büyük ölçüde dağıtılması ile sonuçlanmıştır. Tipik bir meydan savaşında gördüğümüz manzarayı burada görememekteyiz. Ruslar, baskına uğradıktan sonra özellikle Galiçya Knezi Mistislav ve Volın Knezi Daniil etrafında toplanıp bir direniş gösterebilseler de çarpışmanın Rusların beklemediğı anda uğradıkları Moğol baskını ile başladığını görmekteyiz. Bu bağlamda Kalka Nehrindeki çarpışmanın daha ziyade bir baskın harekâtı olduğu kabulü daha doğru olacaktır (Özcan, 2010).

Seferin genel başarısı üzerine bir değerlendirme yapacak olursak, Sübedey ve Cebe'nin icra ettiğı Birinci Deşt-i Kıpçak seferinin genel anlamda kusursuza yakın bir başarıyla sonuçlandığını söylemek uçarı bir iddia olmaz. Zira sefer için istenen sonuç alınmış, Kıpçaklar mağlup edilerek Hazar denizinin kuzey ve kuzey batı kısmındaki direnç kırılmıştır. Buna ek olarak İran'da merkez ordusunun ilerleyişi ve daha sonra gerçekleşecek olan istilanın ikinci etabı için Moğolların önü Sübedey ve Cebe'nin ileri harekâtları sayesinde kolaylaşmış olmalıdır. İleriki yıllarda özellikle Curmagun Noyan'ın komutasında Azerbaycan ve Gürcistan'a ilerleyecek olan Moğol ordusu, bölgeye daha önceden uğramış ve korku salarak bölgenin direncini kırmış olan Sübedey ve Cebe sayesinde daha az zorlukla karşılaşacak olması iddiası kabul edilebilir görünmektedir. Kalka Nehri civarında yaşanan baskında ise harekâta iştirak eden Rus Knezlerinin yarısı öldürölmüş ve toplanan Rus ordusunun neredeyse tamamı imha edilerek Dinyeper havzası tamamen yağmalanmış, Moğollar Ruslara karşı hiç olmazsa büyük bir psikolojik üstünlük kazanmışlardır. Tüm bunlar, Sübedey ve Cebe'nin askerî başarıları neticesinde elde edilmiş kazanımlardır. Seferin başarısız olarak kabul edilecek kısımları ise Cebe'nin Hortits mevkiinde öldürölmesi ve Sübedey'in birliklerinin dönüş yolunda Bulgar pususuna düşmesi sonunca verdiğı ağır kayıplar olarak nitelenebilir lakin bu, elde edilen kazanımların kaybedilmesi anlamına gelmemektedir. Bulgar pususu, Moğolların askerî zayıat ve ganimet kaybına uğraması ve Volga etrafındaki İdil-Bulgar direncinin bir miktar daha devam edebilmesinden ibarettir (Yaltırık, 2014).

2.4. II. TANGUT SEFERİ

Tangut Devleti daha önce, 1209 yılında başlayan ve Moğol zaferi ile sonuçlanan seferin ardından Moğol İmparatorluğuna tabiyetini bildirmiş ve askerî yardım taahhüt etmiş olsa da Moğolların 1219 yılında başlattığı Harzemşahlara karşı olan mücadelede yardım sağlamayı reddetmiş, Kin ve Song hanedanları ile barış yapıp diplomatik ilişkilerini iyileştirmiştir. Neticede Cengiz Han, kendisine tabi olan bir vasal devletin böyle adımlar atmasını itaatsizlik ve isyan olarak değerlendirdi. İran'ın istilasının birinci etabının tamamlandığı ve Sübedey'in Hazar Denizini çevreleyip Kiev'in doğusunda kalan Novgorod-Svyatopolk yöresine kadar ulaştığı Birinci Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Cengiz Han'a dönmesi ile İkinci Tangut harekâtının planları yapıldı. Cengiz Han, Tangutlara bir elçilik heyeti yollayarak bir açıklama istedi (Grousset, 1980; Roux, 2020; Sverdrup, 2017). Bir Tangut Kumandanı olan Aşa-Gambu, Tangutların Moğollara karşı olan bu itaatsizliğinin en net kanıtı olan ve Gizli Tarih'in bizlere naklettiği şu cümleleri sarf etmiştir: *“Eğer siz Moğollar muharebe istiyor iseniz Alaşai'ye gelin! Benim orada ev ve çadırlarım var! Yüklü develerim var!”* (Temir, 1986: 188).

Tangut tarafı bu ifadeler ile açık bir şekilde itaatsizlik göstermiştir ve Cengiz Han'a meydan okumuştur. Öyle ki, Cengiz Han attan düşerek yaralanmış olsa da Moğolistan'a dönmek ve istirahat etmek yerine Tangutlar üzerine yürümekte ısrarcı olmuştur. Bu yıllarda altmış-yetmiş yaşlarında olan Cengiz Han, attan düşüp ciddi şekilde rahatsızlanmış olsa da seferi ertelemek niyetinde değildi. Bu olay Gizli Tarih'te şu şekilde aktarılmıştır: *“Bu büyük sözler karşısında hiç geri dönülür mü? Ölür isem öleyim, fakat onu, bu sözleri üzerine takip edeceğim! Tanrım, sen bilirsin!”* (Temir, 1986: 188)

Anlaşılan o ki Cengiz Han, Tangutların itaatsizliği karşısında geri çekilerek psikolojik üstünlüğü vermek niyetinde değildi. Tangutların itaatsizliği kısa sürede cezalandırılmazsa, bu ileride meydana gelebilecek itaatsizlikler için diğer uluslara cesaret verebilirdi (Roux, 2020). Tangutlar üzerine yapılacak nihai seferin genel stratejisini belirlemek üzere bir sahra kurultayı yapıldı. Bu tür kurultaylar istişarenin yanı sıra, Hanların stratejik danışmanlık aldıkları bir toplantı mahiyeti de taşımaktaydı. Nitekim öyle de oldu (Sverdrup, 2017).

Cengiz Han'ın atadığı görevleri başarıyla sonuçlandıran ve onun övgülerine nail olan güvenilir bir kurmay haline gelmiş Sübedey ise uzun yıllardır yurdundan oldukça

uzakta seferler yapmaktaydı. Cengiz Han bu durumu bildiği için onun Tangutlar üzerine yapılacak olan sefere iştirak etmemesini ve biraz ailesiyle vakit geçirmesini istedi. Sübedey ise Cengiz Han'dan büyük takdir görecektir şu sözleri söyledi: “*Hükümdarın çalıştığı yerde benim istirahat etmeye gönlüm el vermez.*” (Pow ve Liao, 2018: 73).

Sübedey, Cengiz Han'ın henüz Temüçin ismiyle anıldığı zamanlarda Camuka'dan ayrılıp bir lider olarak ortaya çıkmasından beri onun yanındaydı ve gönülden sadakatini çok kez ispatlamıştı. Cengiz Han'ın belki de en karanlık günleri olan Balcuna Gölü civarında geçirdiği günlerde dahi daima onun yanındaydı (Cleaves, 1955; Pow ve Liao, 2018). Tangut seferi evvelinde sarf ettiği ve tarihî kayıtlara geçen bu sözler Sübedey'in sarsılmaz sadakatinin en somut örnekleri olarak kabul edilmelidir.

Cengiz Han, Xia yönetimindeki önemli bir şehir olan Heishui'yi Şubat-Mart 1226 yılında ele geçirerek kuzeyden güneye doğru ilerledi. Güzergâh üstündeki yerleşimler ele geçirildi ve son derece sert şekilde muamele gördü. Merkez ordu Su mevkiine ulaştığında ordunun sağ kanadı merkez ordudan ayrılarak Tangut ülkesinin içlerine ilerledi (Sverdrup, 2017).

Sübedey komutasındaki birlikler ise merkez ordudan ve Tangut ülkesinin içlerine ilerleyen sağ kanattan tamamen bağımsız olarak güney-batı yönünden harekâta başladı. Sübedey'in bu konudaki başarısından ötürü olsa gerek, diğer seferlerde olduğu gibi yine merkez ordudan ayrı hareket etmekteydi. Sübedey'in merkez ordusundan ayrı hareket etmesinin altında yatan strateji, Moğolların diğer seferlerde de yaptığı üzere düşmana farklı kollardan saldırmak üzere belirlenmişti. Bu sayede düşman kendi kuvvetlerini nerede konsantre edeceğinden emin olamazdı ve birbirinden oldukça uzak ve farklı mevkiilerde Moğolları gören savunma tarafı onların oldukça kalabalık olduğunu düşünüp korkuya kapılırdı. Sübedey'in merkez ordudan ayrı hareket etmesinin düşman kuvvetlerini şaşırtmaktan öte bir diğer nedeni de kuzeye, Hunchui dağlarına çekilen merkez ordusunu ve merkez ordudan ayrılan sağ kanadın birliklerini güvene almaktı. Merkez ordunun Liangzhou'ya kadar olan rotası boyunca Sübedey hem batı kanadını güvene almış olacak hem de düşmanı çevreleyerek gerektiğinde arka kanattan saldırılabilecekti. Sübedey birlikleri ile beraber Qinghai gölünü güneyden dolaştı. Tao, Lantao ve Lan güzergâhından bu vilayetleri ele geçirerek ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadan ilerledi. Ho, Hui ve Zhenrong vilayetlerini de ele geçirerek bu istikamet

üzerinden kuzeye, Cengiz Han kumandasındaki merkez Moğol ordusu ile birleşmek üzere hareket etti (Sverdrup, 2017).

Merkez Moğol ordusu ise Su, Gua ve Sha yerleşimlerine saldırarak Tangutların dikkatini bu yöne çekmiş daha sonra ise Hunchui dağları eteklerinde kamp kurmuştu. Bir süre burada istirahat eden merkez ordu güneye doğru hareket etti. Gan, Xi-Liang, Cho-Lo gibi yerleşimler Moğol vahşetinden nasibini aldı. Moğol komutanları sistematik bir şekilde Tangutları yok etmek üzere emir almışlardı. Bu güzergâh üzerinden Shunzhou'yu da aşarak Tangut başkenti Zhongxing civarına ulaştılar. Sübedey'in birlikleri ile birleşen merkez ordusu Sarı Irmak'ı geçerek başkent 30 km kadar doğusunda kalan Lingzhou'yu ele geçirdiler. Başkent Zhongxing'de bulunan Tangut ordusu Moğollara karşı saldırıya geçti. Moğollar Lingzhou civarında gerçekleşen meydan savaşında kesin bir galibiyet kazanarak Tangut ordusunu dağıttılar. Meydan savaşının kazanılması ile birliklerin bir kısmı başkent Zhongxing'i kuşattı. Diğer kollar Tangut ülkesini yağma ve tahrip ederken, ordunun bazı kolları da Tangut ülkesinin sınırlarında bulunan Kin şehirlerine saldırdı. 1227'nin son aylarına tesadüf eden Tangut İmparatoru Xi Lian'ın ölümü ile başkent Zhongxing teslim oldu. Tangut hanedanı ve Zhongxing halkı katledildi (Sverdup, 2017).

Moğolların Tangut ülkesindeki kıyımı ise bir amaç taşımaktadır ve sistematik olarak yapılmıştır. Zira daha önce belirttiğimiz üzere Cengiz Han bunu bir cezalandırma harekâtı olarak görmüştür ve bunun diğer milletlere bir ibret olmasını istemiştir (Roux, 2020; Sverdrup, 2017). Bu iddiayı kuvvetlendiren en önemli delil ise yine Gizli Tarih tarafından aktarılmaktadır. Aktarılan pasajda Tangut ülkesinin tahrip edilmesinin ve insanların katledilmesinin emrinin verildiği açık bir şekilde görülmektedir: “(Cengiz Han) Ev ve çadırlarını, yüklü develerini ve halkını kül gibi uçurarak imha etti. (Cengiz Han:) Savaşa yarayan ve cesaret gösteren Tangutları öldürün! Diğer Tangutları da askerler, yakaladıklarını ve bulduklarını kendilerine aslınları!” (Temir, 1986: 189).

Yuanshi de Sübedey'in II. Tangut seferi dâhilindeki başarısı şu şekilde aktarılmıştır: “{Bingxu Yılında (1226) Sübe’etei, Deshun, Zhenrong, Lan, Hui, Tao ve He vilayetleri ile birlikte Sarı Uygur, Teqin ve Chimin kabilelerini boyunduruk altına aldı.} Beş bin kısarak toplattı ve onları kraliyet sarayına gönderdi.” (Pow ve Liao, 2018: 59).

Lingzhou civarında kazanılan kesin galibiyet ile yağma ve tahrip edilen Tangut ülkesi Moğol hâkimiyeti altına alınmıştır. Cengiz Han'ın bir sonraki stratejisi Kinler üzerinde tam hâkimiyet sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmenin ilk adımı olan ve Kinlerin batı kanadında adeta bir tampon bölge oluşturan Tangutların hâkimiyet altına alınması tamamlanmıştır (Eberhard, 1947). Şimdi ise Kin ülkesine açılan Tong geçici çevresindeki yerleşimlerin ele geçirilmesi ve Kin ülkesi üzerine yapılacak olan saldırıların zeminin hazırlanması gerekmektedir lakin 1227 yılının yaz aylarına tesadüf eden günlerde Tangut seferinin öncesinden bu yana hasta olan Cengiz Han öldü. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol kumandanları Tangut ülkesini Kin tarafından olası bir saldırıya karşı korumak için stratejik bölgelerde birlikler bırakarak ülkesine döndü.

BÖLÜM 3: ÖGEDAY HAN'IN TAHT SÜRECİNDE (1229-1241) SÜBEDEY'İN ASKERİ FAALİYETLERİ

3.1. KİN SEFERİ

Moğollar, Cengiz Han'ın 1211 yılında başlattığı seferden beri Çin coğrafyasında savaşmaktaydılar. Sübedey bu harekâtın önemli parçalarından biri olmakla beraber özellikle 1229'de Ögeday'ın tahta geçmesi ile tekrar kuvvetlenen saldırıların baş mümessillerinden biri olmuştur. Ögeday'ın taht sürecinde tekrar başlayan Kin Seferi, 1234 yılına kadar süren, birçok farklı Moğol Noyanınin iştirak ettiği ve çok kollu bir harekâttır (Özgüdenli, 2007). Bu geniş çaplı harekâta tamamen değinmek çalışma konumuzun çerçevesinden çıkacağı için yalnızca Sübedey'in faaliyet gösterdiği kritik hususları ele almanın daha uygun olacağı kanaatine vardık. 1229-34 yılları arasında Ögeday Han'ın taht sürecinde yapılan Kin seferinde Sübedey'e dair üç önemli olay bulunmaktadır. Bunları Sübedey'in Tao-Hui Vadisindeki mağlubiyeti, Sanfeng Savaşı ve Kin başkenti Kaifeng'in kuşatılması olarak üç parçada inceleyeceğiz. Bunlar haricindeki faaliyetler genel olarak Kin Hanedanının savunma amaçlı inşa ettiği kalelerin kuşatılması, Kin birliklerinin manevra ve ikmal yollarının kesilmesi, Moğol ordusunun Kin ülkesini kuşatmak amacı ile yaptığı manevralar ve gayrı nizami harp taktiklerinin tatbiki olarak nitelenebilir.

1227 yılında Cengiz Han'ın Tangut ülkesini tamamen ele geçirmesi ile Moğolların Kin'ler üzerine gitmesindeki tek engel de ortadan kaldırılmıştır lakin Cengiz Han'ın aynı yıl içindeki ölümü bu ilerleyişi geçici bir süreliğine duraklatmıştır. Toluy'un 2 yıl süren naipliğinden sonra 1229 yılına gelindiğinde, Ögeday Han olarak tahta çıkmıştır (Morgan, 2007). Hâlihazırda babasının döneminde ele geçirilmiş Tangut ülkesini kontrol etmekte olan Ögeday, böylelikle batı kanadını güvende görerek topraklarının önemli bir kısmını ilk Moğol saldırılarında Moğollara kaybetmiş olan Kin'leri hedef almıştır. Güney Çin'i kontrol eden Song Hanedanı, Kin Hanedanına karşı tutunduğu düşmanca tavır ile Kinlerin çapraz ateş arasında kalmasına neden olmuştur (Barfield, 1989). Kinler yine de 1230 yılına gelindiğinde hala geniş bir coğrafyayı ve kalabalık şehirleri kontrol etmektedir. Kin topraklarının zapt edilmesi için Moğolların tıpkı diğer seferlerinde yaptıkları gibi birkaç farklı koldan ilerlemeleri gerekmiştir. Ögeday zamanında yapılan bu Kin Seferi, Sarı Irmağın güneyinde kalan Çin bölgelerini

zapt etmek ve kalıcı olmak adına yapılan ilk büyük çaplı Moğol seferi olarak kabul edilebilir zira Cengiz Han ve onun Çinden sorumlu olarak atadığı Muhulay'ın düzenlediği seferler genellikle Sarı Irmağın kuzeyinde kalmıştır. Güneye, Henan bölgesine inen Samuqa'nın akını ise daha küçük çaplıdır ve bir keşif seferi niteliği taşımıştır (Sverdrup, 2017).

Kin ülkesinin batı kanadını güvende tutan yer Tong geçididir. Dağların arasında dar bir geçit olan bu kayalık bölgeye inşa edilmiş müstahkem karargahlar sayesinde Moğol ordusunun at üzerinde hızlı manevralara ve vur-kaç taktiklerine dayanan savaşma prensipleri burada lokal olarak geçersiz kılınmıştır. Kaynakların aktardığı üzere Kin'ler güçlerinin ağırlığını buraya yığmış ve savaş pozisyonuna geçmişlerdir (Reşidüddin, 1999; Cüveynî, 2013).

Geçidin aşılması Moğolların Kin'ler üzerine yapılacak olan bu seferdeki muvaffakiyet şartlarından biridir. Nitekim Cengiz Han'ın da ileriki Çin seferlerinin stratejisinin bu olacağı yönünde bir tasarısı bulunmaktadır. Kaynakların aktardığına göre Toluy'a, babası Cengiz Han ölüm döşegindeyken geçidin batısında kalan dağlık arazi üzerinden dolaşılması tavsiyesini vermişti (İbn Haldun, 2013; Sverdrup, 2017). Ögeday Han merkez ordu ile kuzeyden Kin ülkesine girerken, bir diğer kol hem Kin ülkesini kuşatmak hem de merkez ordunun kanadını korumak üzere Tong Geçidini aşarak batıdan Kin ülkesine girmek zorundadır. Bu sayede Kin güçleri Moğolları karşılamak üzere daha küçük parçalara bölünmek zorunda kalacaktır. Bu kritik sorumluluğu ise Sübedey üstlenmiştir. Tıpkı diğer seferlerde olduğu gibi Sübedey merkez ordunun önünü açmak ve vurucu hamleyi yapmak üzere düşman hatlarının gerisine uzun mesafeleri aşarak sarkacak, geniş çaplı ve yüksek riskli bir harekâta girişmiştir. Bu harekât tipi, Sübedey'in bir karakteristiği haline gelmiştir. Sübedey Merkitlere karşı çıktığı ilk seferde, İran'da, Deşt-i Kıpçakta ve II. Tangut Seferinde yine benzer bir sefer tipi izlemiştir. Bu harekât tarzı, Moğolların özellikle Kinlere karşı muvaffak olması için bir gereklilik olarak arz etmiştir. Moğollardan sayıca oldukça kalabalık bir orduya ve kurmaylara sahip olan Kinler, ülkelerinin kuzey kanadını korumak üzere Wei Nehri boyunca istihkâmlar kurmuş, ülkeye batıdan giriş yolu olan Tong geçidinde ise direkt bir saldırı ile geçilemeyecek kadar sağlam bir şekilde savunma pozisyonu almışlardır. Haliyle herhangi bir direkt saldırı Moğollar için ya pahalıya patlayacak ya da başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Sübedey'e düşen rol ise her ne şekilde olursa olsun Kinleri Tong

geçidinden çıkararak Ögeday ve ana ordu Kin ülkesini kuzeyden kuşatırken arkaya sarmak ve düşmanı kısıpca almaktır (Sverdrup, 2017).

Ögeday'ın Ağustos 1230'da merkez orduyu Wei Irmağının kuzeyine getirmesi ile Sübedey, Tong geçidinin doğusunda bulunan Weizhou'ya bir saldırı düzenlemiştir. Buradaki amaç Tong geçidindeki birlikleri batıya kaydırılmasını sağlamak olmalıdır (Sverdrup, 2017). Bu sayede Tong geçidini tutan Kin birlikleri sayıca zayıflayacak, olası bir saldırının başarılı olma ihtimali kuvvetlenecektir. Nitekim öyle de olmuştur. Kin ordusunun bir kısmı Weizhou'ya kaydırılmıştır lakin hızla manevra yapan Kin birlikleri geri dönerek Sübedey'in Tong geçidine olan saldırısını karşılayarak Sübedey'i mağlup etmişlerdir. Tao-Hui Vadisinde gerçekleşen muharebede Sübedey'in ağır kayıplar vermediği aşikâr olsa da Ögeday ona kızgındır. Zira Sübedey'in Kinler üzerine yaptığı harekâtlardan henüz bir sonuç alınamamış, Doqolqu'nun kuşatılan birliklerinin kurtarılması ve Tong geçidinin aşılması girişimlerinden ikisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Doqolqu'nun mağlubiyeti Sübedey'in sorumluluğunda olmasa da cebri ricat etmek zorunda kalınarak ağır zayıflatlar verilirken bir de Kinler pozisyonunu korumuş, Moğol ordusu ilerleme kat edememiştir (Cüveynî, 1958; Reşidüddin, 1999; Atwood, 2015). Sübedey gözde bir general olsa da uzun yıllardır hem merkezden oldukça uzak hem de tam inisiyatifle seferler yürütüyor oluşu ve Cengiz Han'ın hayatta kalan tek köpeği ve geçmiş başarıların getirdiği prestij ile Ögeday'dan daha baskın bir figür olduğu düşünülmüş olabilir. Bu, Ögeday gibi merkeziyetçi politikaları benimsemiş bir şahsın tolerans gösterebileceği bir durum değildir (Buell, 1993). Üstüne, Sübedey'in yeni tahta geçen Ögeday Han döneminde ilk girişimleri de başarısız olmuştur. Söz konusu yenilgiler ve bahsettiğimiz prestij hususu neredeyse Sübedey'in kariyerinin sonu olmuştur. Yuanshi'de şöyle aktarılmıştır:

(Sübedey) Tongguan'a saldırması için gönderildi ama ordu yenildi ve Ögödei bundan onu sorumlu tuttu. Toluy o sırada hanın evinde kalıyordu ve ona şu tavsiyede bulundu: 'Komutanlar için bir savaşı kazanmak veya kaybetmek alışılmadık bir olay değil. Lütfen değerli hizmetini sunmaya [devam etmesine] izin verin.' (Pow ve Liao 2018: 60).

Pow, buradan yola çıkarak Sübedey'in görevden alındığını lakin Toluy'un araya girerek onun göreve tekrar atandığı çıkarımını yapmıştır. Sübedey'in kariyerinin neredeyse sonuna geldiği bu an, aynı zamanda en parlak zaferini elde ettiği anlardan biridir. Zira Sübedey, Tong geçidindeki başarısızlıktan sonra yukarıda bahsettiğimiz yüksek riskli harekâta girişerek Xi'an dağlarını aşmış ve Song topraklarını çiğneyerek

Kin ülkesine güneyden saldırmış ve Moğolların daha önce muvaffak olamadığı bir çevreleme operasyonu tatbik etmiştir. Bu çevreleme harekâtında Toluy ve Sübedey beraber hareket etmişlerdir. Buell (1993), stratejik inisiyatifin Sübedey’da olduğunu belirtmiştir.

Sübedey’in yanında saf tutarak onun görevde kalmasını sağlayan Toluy, onunla beraber Kinleri güneyden vurmak üzere Song bölgesine girmiştir. Nisan 1231 yılında Qinling Dağlarına ulaşan Moğollar burada Songlar ile çarpışarak onların muhtelif yerlerde mağlup ederek Songları anlaşılmaya zorlamışlardır. Anlaşma neticesinde Moğollara güvenli geçiş izni vermek ve onlara Kin ülkesine giden yollarda rehberlik etmişlerdir. Sanfeng’de gerçekleşecek asıl savaştan önce Sübedey ve Kinlerin muzaffer kumandanı Wanyan Heda birkaç kez ufak çaplı muharebelere girişmişlerdir. Bunlardan önemli olanı Sübedey’in bir baskınla Wanyan Heda’nın ordusunun ikmal vagonlarını ele geçirdiği çarpışmadır. Bu yol ile hem Wanyan Heda’nın ordusunun hem de başkent Kaifeng’in savunmasına gidecek ikmal malları ele geçirilmiştir. 17 Ocak 1232’de gerçekleşen bu ufak çaplı muharebenin ardından Wanyan Heda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu fırsatla Sübedey ve Toluy, Kaifeng’e doğru ilerleyerek Sarı Irmağı geçmekte olan Ögeday’ın merkez ordusu ile aralarındaki mesafeyi azaltmışlardır. Bu durumda hareket alanı kısılan ve başkenti korumak zorunda olan Wanyan Heda, Moğollar ile çarpışmak zorunda kalmıştır (Sverdrup, 2017).

Birbiri ile bitişik üç tepeden müteşekkil bir bölge olduğu kaynaklardan anlaşılan Sanfeng’de Kinlerin saha kumandanı olan Wanyan Heda, Moğolların başkent Kaifeng’e olan ilerleyişini durdurmak amacı birlikleri ile konuşlandı. Moğollar ise Ögeday’ın merkez ordusundan gelen birlikler ile takviye edilmiş ve ikmal ihtiyacını karşılamıştır. Sübedey’in, Kin ordusunun ikmal ve iaşesine zarar vermek üzere yaptığı baskınların başarılı olduğu görülmektedir (Sverdrup, 2017). Zira Yuanshi’deki anlatıma göre Sanfeng’deki tepelerden birinde konuşlanmış Moğol ordusu, Wanyan Heda’nın birlikleri tarafından kuşatılmış, lakin Kin tarafı sertleşen hava koşulları ve bölgenin coğrafi zorluğu nedeni ile etkili bir taarruz gerçekleştirememiştir. Toluy, Sübedey’e danışarak Kin ordusunu nasıl mağlup edebileceklerini sormuştur. Yuanshi’nin aktardığına göre Sübedey, şu şekilde karşılık vermiştir: *“Toluy, Sübe’etei’ye danışarak düşmanı yenmek için hangi taktikleri kullanmaları gerektiğini sordu. Sübe’etei, Bunlar ağır işlere*

tahammülü olmayan şehirlilerdir. Onları sürekli olarak bitkin düşürebilsek, savaşı kazanabiliriz dedi.” (Pow ve Liao, 2018: 61).

Nitekim öyle de olmuştur. Hâlihazırda ikmal ve iaşede problem yaşayan Kin tarafı, Sanfeng bölgesinin Şubat soğukunda bir kar fırtınası tarafından vurularak zayıflamıştır. Reşidüddin’in de aktardığına göre istisnai bir soğuk yaşanmış, Moğollar bu şartlara uyum sağlarken, Kin tarafı büyük ölçüde yıpranmıştır ve hatta Toluy’un bir çeşit büyümlü taş kullanarak bunu yaptırdığını iddia etmiştir (Reşidüddin, 1999). Kin ordusunun soğuktan kırılmasını fırsat bilen Sübedey ve Toluy, 9 Şubat 1232’de taarruza geçerek Kin ordusunu dağıtmıştır. Bu savaş ile Kinlerin saha ordusu tamamen dağıtılmış, Moğollara ise yalnızca başkent Kaifeng’i kuşatmak kalmıştır (Sverdrup, 2017.)

Sanfeng Muharebesinin ahirinde ise kesinlikle bahsetmeye değer gördüğümüz bir olay yaşanmıştır. Olay Yuanshi’de nakledilmektedir. Kin tarafının ünlü ve maharetli kumandanı Wanyan Heda, muharebede mağlup olarak esir düşmüştür. Wanyan Heda, Moğollar onu idam etmek üzereyken, Moğolların komutanını yani Sübedey’i görmek istediğini ifade etmiştir. Sübedey ona “*Birazdan öleceksin, neden benimle görüşmek istedin?*” diye sormuştur. Heda ise “*İkimiz de yüce efendilerimiz için çalışan hizmetkarlarız. Lakin sen, doğası gereği bir kahramansın ve emsallerinden daha cesursun. Tüm bunlar [Karşılaşmamız] bir tesadüfün eseri olabilir mi? Seni tanıdım. Şimdi huzur içinde ölebilirim*” demiştir (Pow ve Liao, 2018: 73). Yuanshi’de nakledilen bu olay, Sübedey’in yalnızca Moğollar arasında değil, düşmanları arasında da saygı gördüğünün bariz örneklerinden biridir. Wanyan Heda, uzun yıllar boyunca Kin ülkesini Moğollara karşı korumuş ve bunda muvaffak olmuştur. Savaş sanatının aradığı niteliklere sahip olan Kin kumandanı, kendi bileğini bükebilen ve kendisinden belki de daha başarılı gördüğü kumandanı ölmeden önce tanımış olmak istemiştir.

Sanfeng Muharebesindeki bir diğer önemli stratejik nokta, Moğolların daha önce birçok kez örneğini tatbik ettikleri bir taktik olan *Kaçış Yolu*’nun uygulanmasıdır. Bu taktiğin genel mantığı morali bozuk düşmana aslında bir kaçış yolu bırakmaktır. Zira düşman kuşatılır ve kaçacak yer bulamaz ise olan gücü ile savaşırdı. Bu ise istenilen bir durum değildir. Bozguna uğratılan düşmana sahte bir kaçış koridoru bırakılırsa, ordunun fertleri hayatta kalma içgüdüleri ile bu koridora bir kaçış umudu ile girer, bunu hazırda bekleyen Moğol tarafı ise koridora yönelen bozguna uğramış dağınık birlikleri çapraz

ateş altına alarak tamamen imha eder. Bu, Moğolların daha önce ve daha sonraları defalarca kez kullandığı taktiklerden biri olup, Sübedey bunu daha sonra Mohi’de kalabalık Macar ordusunu imha ederken de kullanacaktır. Nitekim Moğol tarihi açısından son derece mühim bilgiler veren Carpini’de bu taktikten bahsetmektedir. Carpini bu taktiği şu şekilde aktarmaktadır: *“Ama bütün bunlara rağmen düşman ordusu yılmadan direnç göstermeğe devam ederse, bu sefer mahsustan düşmana kaçarak kurtulabilecekleri ümidini vermek için çemberde bir boşluk açarlar. Düşman ordusu kendi savunma saflarını bozup, bu gedikten kaçmaya teşebbüs edince de Moğollar arkalarından takip ederek, esas savaşta öldürebileceklerinden daha fazlasını öldürürler.”* (Ayan, 2019: 79).

Sanfeng Muharebesinde de uygulanan bu imha taktiği, Kinlerin saha gücünü tamamen kırarak bir daha meydan savaşa girebilecek kuvvetleri toplayamamalarını sağlamıştır (Sverdrup, 2017). Kaldı ki aslen bozkır köklerine sahip olan Kinler diğer Çin Hanedanlarından daha savaşçı ve bu hususta da daha maharetliydi. Songların aksine, düşmana ağır vergiler vererek onları dizginlemek yerine, antlaşmaları savaşa tekrar hazırlanmak için kısa bir ateşkes olarak görürlerdi (Barfield, 1989).

Sübedey ve Toluy’un Sanfeng’deki zaferi sayesinde Moğollar, Kinlerin başkenti olan Kaifeng’i kuşatabilecek ortamı hazırlamışlardır. Kinlerin kuvvetinin büyük ölçüde dağıldığından farkında olan Ögeday ve Toluy, gerekli olan kuvvetleri ile geri çekilerek istirahat etmişlerdir. Hem ordunun dinlenmesi gerekmektedir hem de bu esnada Ögeday ve Toluy’da şiddetli bir hastalık geçirmektedirler, bu hastalık sonunda Toluy’un ölümü ile sonuçlanacaktır (Roux, 2020). Hal böyleyken Kin’lerin başkentinin düşürülmesi ve son darbenin vurulması görevi yine Sübedey’e kalmıştır.

Sübedey tarafından kumanda edilecek olan ve 1 yıl boyunca devam edecek olan Kaifeng Kuşatması 9 Nisan 1232 tarihinde başladı. Kaifeng başkent olmasına bağlı olarak güçlü bir şekilde savunulmaktaydı. Kalabalık bir şehirdi ve yüksek surlara sahipti. Kimi araştırmacılar şehrin bir milyon yedi yüz bin haneden oluşan on milyon sakine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu sayı büyük ölçüde abartılı olsa da Kaifeng’in devasa bir metropol olduğu hususundaki gerçeği yansıtmaktadır. Moğollar kuşatma savaşında kendilerini her ne kadar geliştirmiş olsalar da Kaifeng’i almak ciddi bir meseleydi. Sübedey da bunun farkında olmalı ki şehir uzun süre ablukada tutularak açlık ve hastalık

ile sınılandı. Kırsaldan ele geçirilen esirler, kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere, insan gücü olarak kullanıldı. Kaifeng etrafında Moğol ikmal ve iaşesinin sağlanması için yollar kazıldı ve ormanlar kesildi. Şehre giriş çıkışın kontrolünü sağlamak amacı ile şehrin etrafı sel altında bırakıldı. Ağır kuşatma silahları kullanılarak şehir ve şehir duvarları yıpratıldı (Sverdup, 2017).

Şehir içinde iki Nizip ortaya çıktı. Bunlardan bir kısmı Kin İmpratoru Aizong’a sadık olup şehri Moğollara karşı savunmaya taraftar olanlar diğeri ise komutan Cui Li taraftarı olup Moğollar ile her ne pahasına olursa olsun antlaşma yapılması gerektiğini savunan taraftı. 1232 yazı boyunca Moğol ve Kin tarafı bir antlaşma yapmak için temasa geçse de Cui Li taraftarlarının bir Moğol heyetine saldırarak onları öldürmesi ile bu çabalar sonuçsuz kaldı. Moğollar ise şehri ablukada tutmaya ve şehir savunmalarını aşmaya çalışmaya devam ettiler (Franke, 1994).

Şehrin uzun süre ablukada kalması ile kıtlık ve salgın hastalıklar baş gösterdi. Nitekim şehrin tamamı abluka altındaydı ve yardım getirmesi beklenen ırmaklar ve kanallar ise Moğol tekneleri tarafından tutulmaktaydı. Kaifeng’in dış dünya ile olan teması tamamen kesilmişti (Franke, 1994). Bir bozkır ulusu olan Moğollar, bu sefer yalnızca şehrin kara ile olan bağlantısını kesmekle kalmamış, aynı zamanda şehre yardım getirmenin en kolay ve olası yolu olan kanalları ve ırmakları da amfibik birlikler ve tekneler ile kapatmışlardı. Üstüne, nehirleri tutan tekneleri de ateşli silahlar ile donatmışlardı (Haw, 2013). Bu, Moğolların ilk Tangut Seferindeki kısmi başarısızlıklarından bu yana kendilerini kuşatma savaşında ne denli geliştirdiklerinin en bariz örneklerinden biridir (Weatherford, 2022; Sverdrup, 2017).

Kaifeng kuşatmasına dair bir diğer önemli mesele özellikle askerî teknoloji tarihi anlamında ilgi çekici bir yapısının olmasıdır. Zira ateşli silahların yaygın bir şekilde kullanıldığı erken çarpışmalardan biridir. Kaynakların açık bir şekilde naklettiğine göre, Kin tarafı ağırlıklı olmak üzere, barut bu kuşatmada kullanılan ana silahlardan biridir. “Ateş Mızrağı” denilen bir çeşit oldukça iptidai bir ateş püskürtücü silah şehir duvarlarına akın eden Moğollara karşı kullanılmıştır. 16 Kattan müteşekkil bir tür sıkı sarı kâğıdın preslenmesi ile oluşturulan düz bir boru aracılığı ile bir tür patlayıcı ve yanıcı mühimmat kullanılmıştır. Mühimmat için ise hammadde olarak odun kömürü, porselen ve demir parçaları, sülfür ve barut kullanılmıştır. Bu karışım borunun içine doldurularak ateşe

verilir, üç metreye kadar uzanan bir ateş püskürtülürdü. Boru içindeki karışımın bitmesi halinde tekrar doldurularak kullanılabilirdi (Franke, 1994; Needham, 1987). Aynı zamanda mancınık ve trebüşeler ile bir tür yanıcı bombaların Moğol saflarına fırlatıldığı bilinmektedir. Bir tür sıvı hidrokarbon olan ve Naft yahut Nafta olarak adlandırılan yanıcı sıvı fırlatılmaya uygun bir şekilde izole edilir ve fitili ateşe verildikten sonra düştüğü yerde söndürmesi neredeyse imkânsız alevlere neden olurdu. (Needham, 1987). Bu ateşli silahların son derece etkili olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır. Moğol askerlerinin bazılarının parçalara ayrıldığı, yaralananların ise, kimyasalların neden olduğu enfeksiyonlardan ve ağır yaralanma neticesinde gerçekleşen komplikasyonların çok ağır olmasından kaynaklı olmalıdır, iyileştirilemediği belirtilmiştir (Sverdrup, 2017).

Moğollar daha önce yine iptidai ve daha az sıklıkta kullanılan örnekleri ile karşılaşmış olsalar da Kaifeng’de yaşananlar Moğollar için de bir ilkti. Zira bu denli yoğun bir şekilde ateşli silahlar ile muhatap olmak durumunda kalmamışlardı. Tüm bu ölüm saçı teknolojiye karşı önlemlerini yine ilkel yollarda ve kısmen bulabildiler. Kaifeng’in etrafı bir siperler ağı ile çevrelendi. Patlayıcıların şarapnel etkisinden korunmak için oldukça faydalı olan bu yöntem, Moğolların şehri ablukada tutabilmelerine olanak sağladı. Sertleştirilmiş ve birçok kattan oluşan deri bariyerler ve kalkanlar da askerlerin manevra yapabilmelerini ve en azından şarapnel etkisini azaltmayı sağladı (Needham, 1987; Franke, 1994; Turnbull, 2003; Sverdrup, 2017). Aynı zamanda kaynaklar, Moğollar seyyar bir korunakla şehir surlarına yaklaştığını, surların dibine gelindiğinde ise kazmaya başlayarak surları aşmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Kin savunmacıları ise buna karşı önlem olarak bir tür demir muhafazaya alınmış büyük bombaların demir halatlar ile Moğolların seyyar korunağına ve kazdıkları hendeğe sarkıtmışlardır. Fitilin patlayıcıya ulaşması ile patlatılan bombalar Moğol tarafında büyük tahribata neden olmuştur (Haw, 2013).

Şehrin sonunu getiren ise yine şehrin kendisi oldu. Moğollar şehri uzun süre ablukada tutabilmiş, kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle şehir savunması ve şehrin sakinleri büyük ölçüde moral ve kuvvet kaybetmişti. Songlardan erzak yardımı istenmiş, gerekçe olarak bir sonraki hedefin onlar olacağı, Moğolların mağlup edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Girişim müspet sonuçlanmadı. Songlardan yardım gelmedi. İmparator Aizong ise henüz imkânı varken şehri terk etti. Bu ise moralleri daha da düşürdü. Aizong karışı olan kumandan Cui Li taraftarı nızip, Moğollar ile anlaşabilmek için şehirde

kalkışma başlattılar ve başarılı oldular. Açlık, hastalık ve sefalet içinde kırılan şehrin kapısı 29 Mayıs 1233 tarihinde Sübedey'in ordusuna açıldı (Franke, 1994). Şehrin başı olarak öne çıkan Cui Li, Sübedey'in huzuruna çıkarak onu bir "ağabeyi selamlar" gibi selamladı ve sadakatini göstermek üzere etraftaki kaleleri yaktırdı. Bu, tam teslimiyetin sembolü idi (İbn Haldun, 2013; D'ohsson, 2006).

Uzun süren şiddetli kuşatmanın ardından fazlaca kayıp veren Sübedey, Ögeday'a haber göndererek şehrin ağır bir şekilde yağmalayarak tamamen yerle bir etmek istediğini ve tek bir canlı bırakmak istemediğini bildirdi lakin Cengiz Han'ın da danışmanlığını yapmış olan saygıdeğer bir devlet adamı olan Yelü, refah bir şehrin yok edilmiş bir şehirden daha faydalı olabileceği fikrine Ögeday'ı ikna ederek Kaifeng'in akıbetini kurtarmış oldu (Barthold, 2004; Roux, 2020; D'ohsson, 2006). Şehir yine de geleneksel bir şekilde yağmalandı. İmparator'un eşleri, cariyeleri ve değerli eşyaları Ögeday'a Sübedey tarafından bir hediye olarak sunuldu. İmparator Aizong ise çekildiği Caizhou şehrinde saldırılara 1233 yılının aralık ayına kadar dayanabildi. Şehirden kaçma girişiminin başarısız olması ile intihar ederek hayatına son verdi. Böylece Kin Devleti hâkimiyet altına alınmış oldu (Golden, 1992; Roux, 2020; Franke, 1994). Sübedey, Sanfeng'de Kin saha ordusunu imha edip, başkent Kaifeng'i düşürerek rüştünü bir kez daha ispat etmiş ve Kin Hanedanı'nın sonunu getiren önemli figürlerden biri olmuştur.

Songlar ve Moğollar her ne kadar Kinlere karşı belli hususlarda ittifak etmiş ve iş birliği yapmış olsalar da tam anlamı ile bir müttefik değillerdi. Moğollar ve Songlar arasındaki çarpışmalar Huanzhou bölgesi çevresinde devam etti. Moğollar ise daha çok elde ettiği kazanımları konsolide etmek üzere hareket ederek mevkillerini kuvvetlendirdiler. Nihayet Sübedey, Moğolların batı yönündeki fütuhatı için fırsat bulabildi.

3.2. II. DEŞT-İ KIPÇAK VE RUS SEFERİ

Cengiz Han'ın 1206-1227 dönemindeki istila hareketleri daha ziyade doğu dünyasına odaklı gerçekleşmiştir. Ticaret yollarının başlangıç noktasına hâkim olan Tangutlar ve Çin'in büyük üç hanedanlığından biri olan Kinler bu istila hareketlerinden kendilerine düşen payı almışlardır. Otrar Faciasının ardından Harzemşahlara karşı da başarılı olan Cengiz Han, 1226 yılına gelindiğinde, Tangutlar üzerine nihai bir sefer daha yaparak doğu dünyasının tartışmasız en büyük gücü haline gelmiştir. 1229 yılında halefi

Ögeday Han'ın yönetiminde ise aynen hız kesmeden devam eden büyük Moğol fütuhâtı ile Çin'de Kinleri mağlup edilmiş ve Songlar da baskı altına alınmıştır (Grousset, 1980; Morgan, 2007).

Ögeday, güney Çin yönünde daha fazla ilerleyememiştir. Güney Çin coğrafyası Moğolların geleneksel yolları ile zapt edilemeyecek bir yapıya sahiptir. Moğol süvarileri ılıman ve hatta yer yer tropikal özelliklere sahip sık ormanlar, dağlar, tepeler ve ırmaklar ile çevrili olup son derece yoğun bir nüfusa sahip olan Güney Çin bölgesinde klasik stratejilerini uygulayamamaktadır. Böylelikle, Güney Çin'in zapt edilmesi, bir anlamda Çinlileşmek gereği doğurmuştur (Roux, 2020). Buna bağlı olarak neticede Ögeday Han, Çin fütuhâtını erteleyerek odağını Batı cihetine çevirmiştir. Zira batıda çözülememiş meseleler bulunmaktadır. Moğollar henüz Kıpçakları tam anlamıyla sindirebilmiş, 1223'deki Bulgar baskının intikamını almış değildir. Doğudan batıya uzanan ticaret yollarının transit bölgesi olan Hazar-Bulgar havzası hâkimiyet altına alınmalıdır ve batıdaki uluslar mağlup edilerek ganimet elde edilmelidir.

Moğolların büyük batı seferi hem Ortodoks hem de Katolik dünyasında her anlamda büyük çaplı etkiler yaratmıştır. Büyük Moğol İmparatorluğu kendi içinden takribi olarak iki yüzyıl Karadeniz'in kuzeyindeki steplerden müteşekkil bölgeyi hâkimiyet altına tutacak olan Altın Orda Hanlığını çıkarmıştır. Moğol istilasından en çok etkilenecek olan Macarlar bir daha benzer bir mezalimle karşılaşmamak için Kral IV. Bela yönetiminde çok sayıda müstahkem kaleler inşa ederek Avrupa'da bir "Kaleler Devri" başlatmışlardır (Pow, 2019). Moğol İstilasının yarattığı etki Katolik dünyasının iç politikasına, edebiyatına ve dini anlatılarına nüfuz etmiştir (Özcan, 2012). Avrupalı uluslar askerî taktiklerinin bozkır savaşı karşısında ne denli zayıf kaldığını tecrübe ederek askerî reformlara gitmişlerdir (Sverdrup, 2017).

Özellikle Katolik Avrupa'da 13. yüzyılın ikinci çeyreğinde henüz Cengiz Han'ın doğu dünyasındaki fetihlerinin yalnızca yankısı duyulmuştu. Cebe ve Sübedey, büyük oranda bir yağma ve istihbarat harekâtı niteliği taşıyan birinci I. Deşt-i Kıpçak seferi ile takribi olarak Kiev mıntıkasına kadar ulaşmış, başarılı olduktan sonra tekrar merkezlerine dönmüşlerdi (Temir, 1986; Yaltırık, 2014). Bu, o yıllarda Moğolların batıda ulaştığı en uç noktaydı ve havadisler Katolik Avrupa'ya ulaşmıştı (Özcan, 2020). Sübedey ve Cebe'nin icra ettiği I. Deşt-i Kıpçak seferi, taşıdığı nitelik nedeni ile Avrupa'nın Moğol

mesesi üzerine tamamen eğilmesini sağlayacak çapta bir etkiye sahip değildi. Bu bağlamda Moğollar, daha ziyade doğu Hristiyanları olan Ruslar ile temas etmiştir. Katolik dünyası henüz Moğol tehdidini tam anlamı ile fark edebilmiş değildir. Neticede, Ögeday Han zamanında yapılacak olan büyük batı seferiden en sert şekilde etkilenecek olan Macarlar henüz kendilerini tehlikede hissetmiyorlardı. Moğolların Avrupa'daki faaliyetlerine dair son derece önemli bilgiler aktaran Parisli Mathew, Macarların içerisinde bulunduğu rehaveti net bir şekilde aktarmıştır (Özcan, 2020). Öyle ki ne Ruslar ne de Katolik Avrupa dünyası Moğolların 1235 yılında başlayacak büyük seferi için geniş çaplı bir ittifak kurmak yahut savunmalarını kuvvetlendirmek gibi ciddi bir girişiminde bulunmamışlardı. Olan girişimler ise Avrupa'nın iç meseleleri ve Moğol tehdidinin yeterince ciddiye alınmaması nedeni ile büyük çaplı bir yankı uyandıramadı (Özcan, 2012).

Ögeday Han döneminde, 1235 yılında, başlayacak harekâtın Moğollar için ne denli mühim olduğu seferin kararının alınması ve organizasyonunun yapılması bağlamında oldukça açıktır. Ordunun toplanması için büyük çaplı bir efor gösterilmiştir. Reşidüddin'in ve Gizli Tarih'in aktardığına göre Moğollar Çin üzerinde muzaffer olduktan sonra 1235 yılında bir toy düzenlediler ve kurultay topladılar. Takribi olarak bir ay süren eğlencenin ardından yapılacak olan Batı seferi istişare edildi. Çağatay'ın tavsiyesi üzerine orduyu kabalık tutmak için Cengiz Han'ın soyundan gelen birçok Noyan yakın maiyeti ile beraber sefere iştirak etmek üzere emir aldılar. Başta Cuci soyundan Batu, Orda ve Berke, Çağatay soyundan Baydar, Ögeday soyundan Güyük, Tuluy soyundan Möngke sefere iştirak ettiler. Bunlardan hariç Sübedey'in kendi oğlu Uriangkhadai'de sefere katılmıştı ve Güyük'ün komutası altında idi (Temir, 1986; Buell, 1993; Reşidüddin, 1999). Kaynakların ittifak ettiği üzere Moğol ordusu 120 bin ila 150 bin kişi arasındadır (Roux, 2020). Ögeday Han, Çağatay'ın tavsiyesini dikkate alarak orduyu mümkün olduğunca kalabalık tutmuştur. Zira Moğollar çıkacak oldukları seferde oldukça geniş bir coğrafyada ve birçok farklı ulusla çarpışacaklardır. Anlaşılan o ki böylesine geniş çaplı bir harekâta başarı elde etmek için kalabalık bir ordu tahsis etmeyi bir gereklilik olarak görmüşlerdir.

Ordunun genel kumandasında ise resmi olarak Batu bulunmaktadır lakin tarihî kaynakların metin bağlamından da anlaşıldığı üzere seferin arkasındaki asıl isim yine Sübedey idi (Buell, 1993; May, 2004). Gizli Tarih'te ve Yuanshi'de de aslında

hâlihazırda batıda mücadele eden Sübedey'in takviye edilmesi gerektiğinden yola çıkıldığını aktarılmaktadır (Pow ve Liao, 2018; Temir, 1986). Yapılacak büyük çaplı seferin genel kumandası için en uygun isim her açıdan Sübedey olarak görünmektedir. Daha önce Hazar çevresinde Kıpçaklara ve Kafkasya halklarına karşı muzaffer olmuş ardından Kalka Nehri Muharebesinde birleşik Rus ordusunu mağlup etmeyi başarmıştı. Bu nedenle batı seferinin icra edileceği coğrafyayı ve üzerindeki halkları iyi tanıyor olmalıdır. Üstüne, Ögeday Han zamanında yapılan Çin seferlerinde kalabalık kuvvetlere kumanda etmiş, Sanfeng muharebesinde Kin ordularını ve daha sonra büyük Kin başkenti Kaifeng'i düşürerek yine başarıya ulaşmıştır. Onun yönetimindeki ordular başkent Kaifeng'i 1233 yılının Nisan ayında düşürerek Moğolların savaşı kesin bir şekilde kazanmasını sağlamıştır. Bu taze başarının, onun tekrar batı yönündeki ilerlemenin başına getirilmesi için önem arz etmiş olmalıdır. Birbirinden uzak ve oldukça farklı coğrafyalarda ve farklı iklim kuşaklarında daha önce defalarca kez muzaffer olmuş olan Sübedey, 1235 yılına gelindiğinde geçmiş i itibariyle oldukça parlak bir kariyere sahiptir. Tüm bunların yanında Cengiz Han'ın meşhur dört köpeğinden biri olarak hayatta kalan tek isimdir ve bu ona büyük bir prestij sağlamaktadır. Neticede karizma, saygınlık, tecrübe ve başarı intiba eden şahsiyeti nedeni ile Sübedey'in Batı Seferinin icrası için en uygun aday olduğunu iddia etmek mümkün görünmektedir (Sverdrup, 2017). Moğol Tarihi çalışmaları için önemli bir yere sahip olan Rubruklu William, eserinde Sübedey'in Batu Han ile beraber ülkenin batı kısmını yönettiğini kaydetmiştir (Rubruk, 2001). Bu kayıt, Sübedey'in askerî nüfuzunun ne denli kuvvetli olduğunu açıkça göstermektedir. Her ne kadar onun doğrudan bir idarî görevi olduğuna dair tarihsel bir kanıt bulunmasa da Rubruklu William'ın eserinde geçen ifadeler, Sübedey'in sahip olduğu askerî güç ve otoritenin, onu fiilen baskın konuma taşıdığını göstermektedir. Carpini'nin kayıtlarında ise Moğolların ona "Eski Asker" dedikleri aktarılmaktadır. Bu, Sübedey'in yıllar boyu gelen tecrübesini Moğollar arasındaki saygınlığını gösteren ifadelerden biri olarak değerlendirilebilir (Carpini, 2000). Öyle ki Rus kroniklerinde de onun Moğollar arasındaki en büyük komutan olduğu ifade edilmiştir (Özcan, 2010). Sübedey, Batı Seferi boyunca hem ordunun genel stratejisini belirleyecek isim olacak hem de yaşı ve geçmişi nedeniyle genç ve ihtiraslı Moğol Noyanları arasında bir hakem ve rol model olmayı üstlenecektir (May, 2004; Roux, 2020).

Volga Bulgarları daha önce hâkimiyet altına alınabilmiş değildi. Ne 1221-23 yılları arasında Sübedey ve Cebe'nin yaptığı Deşt-i Kıpçak seferinde ne de babası Cuci'nin yerini almış Batu'nun 1232 dolaylarında yaptığı seferlerde tam anlamıyla zafere ulaşılmış değildi. Volga Bulgarları Moğol ilerleyişine karşı kuvvetli bir direniş göstermişlerdi (Yaltırık, 2014; Zimonyi, 1985). Hatta 1223 yılında Sübedey ve birlikleri ile geri dönüş yolundayken pusuya düşürerek Moğolları savaş alanında bir kez bozguna uğratmayı başarmışlardı. Tüm bunların yanı sıra Volga Bulgarları bulundukları konum gereği Moğolların Batıya uzanacak seferleri için bir tehdit arz ediyorlardı. Moğolların Batı fütuhatını başarı ile ifa edebilmeleri için Volga havzasını kesinlikle emniyete almaları gerekliydi. Moğol tarihinin bu kısmını konu alan dönem kaynaklarında bu havzada bulunan direnişin kırılmak istendiği açıkça belirtilmiştir (Temir, 1986; Reşidüddin, 1999; Öztürk, 2012; Pow ve Liao, 2018). Volga Bulgarları ise kendi hâkimiyet alanlarını kaleler ile kuvvetlendirmişler ve hatta Volga boyuna tahkimatlar kurmuşlardı (Sverdrup, 2017). Üstüne Bulgarların büyük kenti Bilyar, Hazar denizi ve Volga havzasının ticaret merkeziydi. Müstahkem, kalabalık ve ticaret yollarının üzerinde bulunan büyük bir şehirdi (Barthold, 2004). Görüldüğü üzere, Volga Bulgarlarının mağlup edilmesi Moğollar için hem oldukça mühim bir stratejik mahiyet taşıyordu hem de 1223'deki pusu nedeni ile bir intikam meselesiydi. Nitekim ilk hedef Volga Bulgarları oldu (Roux, 2020; Özcan, 2010; Zimonyi, 1985).

1236 yılında sefere hazır olan ana ordu, tıpkı diğer seferlerde olduğu gibi birkaç kola bölünerek Bilyar istikametine doğru farklı güzergâhlardan ilerleyerek Bulgar yerleşimlerini ele geçirmeye başladılar. Merkez ordu Sübedey ve Batu kumandasındaydı. Şiban Noyan ise önce kuvvet olarak görevlendirilmişti (Reşidüddin, 1999; Sverdrup, 2017; Jackson, 2018). Bulgarlar, Moğol ilerleyişini durdurmak için takribi olarak 50 bin kişilik bir ordu toplamışlardı. Taraflar, konumunu tespit edemediğimiz ırmağın zıt yakalarına konuşlandılar. Reşidüddin'in naklettiğine göre Moğollar ırmağı aşıp vur-kaç taktikleri ile Bulgar ordusunu çembere aldılar. Neticede savaş kesin Moğol zaferi ile sonuçlandı. Bulgar Hanı İlham öldürüldü ve ordusu imha edildi (May, 2004; Zimonyi, 1985; Yaltırık, 2014). Bu savaş ile Bulgar direnci büyük ölçüde kırıldı. Moğollar için geriye kalan yalnızca yerleşimleri zapt etmektir. 1236-37 yılları arasında 40 kadar tahkim edilmiş şehir Moğollar tarafından ele geçirildi ve tahrip edildi (Özcan, 2010). Oldukça kalabalık ve müstahkem bir şehir olduğunu bildiğimiz Bilyar ise kısa süren bir

kuşatmanın ardından Sübedey ve Batu'nun yönettiği merkez ordu tarafından ele geçirilip diğer uluslara ibret olması için ağır bir şekilde tahrip edildi ve halkı katledildi. Bilyar haricinde diğer önemli Bulgar şehirleri olan Suvar, Hulaş, Sibaçi, Kernek, Zukotin ele geçirildi (Özcan, 2010). Kernek kentinin valileri olan Çiku ve Bayan başta Moğollara tabiyetini bildirip yüklü miktarda haraç vererek kendilerini ve şehri zarara uğramaktan kurtardılar. Moğol ordusunun batıya ilerlemesi ile isyan ederek tekrar Moğolları karşılarna aldılar. İsyanı bastırmak üzere Sübedey Kernek şehrini ele geçirip yağmaladı ve tahrip etti (Bretschneider, 1911; Reşidüddin, 1999). Neticede Volga Bulgarları 1237 yılında tamamen hâkimiyet altına alınmış oldu (Yaltırık, 2014; Özcan, 2010).

Bölgedeki direnişin önemli figürlerinden biri de Kibir Kıpçak beyi olan Baçman'dı. Öyle ki Yuanshi'de ve Gizli Tarih'te adına birkaç kez atıf yapılmıştır. Bu atıflar bize Baçman'ın direnişinin Moğollar tarafından ne denli ciddiye alındığını açık bir şekilde göstermektedir:

Yiwei Yılında (1235) Ögödei, Batu'ya ve çeşitli Noyanlara batıya doğru ilerlemelerini ve Bachman'a karşı sefer yapmalarını emretti. Ögödei, "Bachman'ın cesur olduğunu duydum ama Sübe'etei de cesur ve onu yenebilir," dedi. Bununla birlikte {Sübe'etei, [batıya yönelik işgalin] öncü kolunda Bachman'a karşı savaşmak üzere görevlendirildi. Ana kuvvetleri yönetti ve Bachman'ın karısını ve oğullarını Hazar Denizi'nde esir aldı.} Bachman, Sübe'etei'nin geldiğini duyunca dehşete kapıldı ve denize kaçtı (Pow ve Liao, 2018: 62).

Baçman'ın direnişi Moğolların öylesine dikkatini çekmiştir ki daha sonra, Yuanshi de Baçman, Batı seferinin ana hedefi gibi gösterilmektedir. Yuanshi ve Gizli Tarih'in aktardığına göre Sübedey direkt olarak Baçman ile ilgilenmek üzere görevlendirilmişti (Pow ve Liao, 2018; Temir, 1986). Tarihî kayıtların metin bağlamından anladığımız kadarı ile Baçman son derece başarılı bir şekilde gayrı nizami harp taktiklerini Moğol ordusuna karşı uygulayarak onları yıpratıyordu. Baçman'ın başarılı gayrı nizami harp harekâtları Moğolları gerçekten yıpratmış olmalı ki, Cüveynî'deki anlatımda Baçman sürekli aşağılanmış, yolsuz bir serseri gibi bahsedilmiş, çakal-köpek gibi yaftalamalarda bulunulmuştur (1998; Öztürk, 2012) İtil ırmağı civarındaki ormanlık alanlarda gizlenen Baçman'ın yakalanması için Mengü ve Böcek, Sübedey tarafından görevlendirildi. Möngke ve Böcek İtil ırmağının iki tarafını da arayarak ilerlediler. Nihayetinde yaşlı bir kadından elde ettikleri bilgi ile Baçman'ın nehrin ortasındaki bir adaya sığındığını öğrendiler. Cüveynî'de aktarıldığına göre nehir oldukça şiddetli akmaktaydı ve Moğollar burayı yüzerek yahut atlarıyla geçebilecek durumda değillerdi. Nehir suyunun şiddetli esen rüzgâr ile sığlaşması neticesinde Moğol

birlikleri hücum ederek Baçman'ı mağlup etti ve onu esir aldı. Neticede Böcek, Baçman'ı Möngke'nin huzuruna getirdi ve sorgulandı. Böcek onu bizzat idam etmek üzere ısrarda bulunu ve başını gövdesinden ayırarak hayatına son verdi. Böylece 1236-37 yılına gelindiğinde Bulgarlar ile beraber Baçman'ın direnişi de sonlandırılmış oldu (Öztürk, 2012). Başlangıçta Baçman ile ilgilenmek üzere Sübedey öne sürülmüş gibi görünse de kaynaklardaki anlatımın Sübedey'in batı meselelerini genel olarak ele almasının istenmiş olması şeklinde yorumlanması gerekmektedir. Zira merkez orduyla beraber hareket ederek tüm batı seferirini koordine eden bir generalin muhtemelen birkaç yüz kişiden oluşan bir gerilla ekibinin peşine bizzat düşmemiş, onun yerine genç Noyanları yönlendirmiş olması anlaşılabilir görünmektedir. Baçman'ın ve Bulgarların etkisiz hale getirilmesi ile Moğollar'ın önünde Ruslara karşı ilerlemek için bir engel kalmadı. Moğollar yaz aylarını Volga civarında dinlenerek geçirdikten sonra Ruslara karşı harekete geçtiler (Kurat, 1972; Özcan, 2010).

Kalka Nehri Muharebesi bölümünde bahsettiğimiz üzere Rusların feodal yapısı ve iç işlerindeki karışıklık onların tam anlamıyla bir birlik kurmasının önündeki engellerden biriydi. Rus Prenslüklerindeki dağınık nüfuz iç çekişmeyi beraberinde getirerek ortak bir düşmana karşı birleşmenin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur (Özcan, 2010; Halperin, 2007). Aradan geçen takribi 15 yılın ardından ise, beklenileceği üzere, Rus tarafında bu konuda bir farklılık görünmemektedir. Ruslar yine Moğol tehdidine karşı yekpare değillerdi. Bunun nedenlerinden biri belki de Moğolların 1223 civarında yaptıkları seferde kalıcı olmaması olabilir. Zira Ruslar her ne kadar Kalka'da mağlup edilmiş olsa da Moğollar o yıllarda bu coğrafyada kalıcı olmak niyetinde değillerdi. Rus ordusunu yenmiş, çevre yerleşimleri yağma ve tahrip edip dönmüşlerdi. Bu büyük ölçüde, göçebe ulusların ara sıra giriştikleri ve ciddi sonuçları olmayan bir akın olarak değerlendirilmiş olmalıdır (Roux, 2020). Ruslar bu bağlamda düşünerek yaklaşan Moğol tehdidini ciddiye almamış görünmektedirler. Rusların yeterince hazırlıklı olmamasının sebeplerinden bir diğeri Bulgar Hanlığının Rus Knezliklerine doğal bir tampon bölge oluşturmasıydı. Ruslar muhtemelen Bulgarların bu denli hızlı mağlup edileceğini tahmin edememişlerdi (Vernadsky, 2007).

1237 yılının sonbaharı geldiğinde Moğol ordusu tekrar harekete geçti. İlk hedefleri Rus Knezliklerinin doğu sınırında bulunan Mordvinler oldu. Yulov ve Zolotorevsk şehirleri ele geçirildi ve ağır şekilde tahrip edildi. Üç koldan hareket eden

Moğol ordusunun merkez komutasında olan Sübedey ve Batu, aralık ayına gelindiğinde Ryazan mıntukasında bulunan Nuzle ırmağı civarında konuşlanıp burada bir kurultay tahsis ederek Rus Knezlikleri üzerine olan stratejilerini istişare ettiler. 1237 yılının aralık ayında Ryazan kentine bir Moğol elçiliği yollandı. Moğollar tıpkı diğer örneklerini de defaatle gördüğümüz şekilde savaşmadan evvel tabiiyet ve vergi istediler. Moğolların istedikleri vergi oldukça ağırdı ve kabul görmedi. Voronej'deki Moğol elçi heyetine son kişiye kadar mukavemet gösterecekleri bildirildi. Ryazan Knezi Yuri Ingvareviç istediği yardımı çevre Knezliklerden bulamayınca politikasını değiştirerek anlaşma yoluna gitmeye çalıştı. Rus tarihî metinlerinde aktarıldığı üzere Knez Yuri, oğlu Fedor'u ve diğer Knezleri Batu'nun otağına bolca hediyeler sunulmakla beraber barış yapılması için yolladı. Batu onları kibar bir şekilde karşıladı ve sunulan hediyelerden memnun olarak Ryazan'a saldırmayacağına dair söz verdi. Knez Fedor'a haset güden bir diğer Knez, Batu'ya yaklaşıp Fedor'un çok güzel bir eşe sahip olduğunu söyledi. Şehvete kapılan Batu, Fedor'dan eşini kendisine sunmasını istedi. Fedor ise bunu şiddetle reddetti. Eşini ona sunmaktansa savaşarak ölmeyi yeğlediğini söyledi. Neticesinde Batu, Fedor'un öldürülerek hayvanlara yem edilmesini emretti. Fedor ile beraber diğer knezler de öldürüldü. Bu hadise neticesinde barış girişimi tamamen başarısız oldu. Ryazan Knezi Yuri, kuvvetlerini toplayarak Moğolları dışarıda karşılamak üzere şehrin dışında, Voronej civarında konuşlandı. Tek bir Knezin birlikleri sayısal anlamda merkez Moğol ordusu ile çarpışabilecek yeterliliğe sahip değildi. Birkaç bin kişiden oluşan Ryazan Knezliğinin birlikleri Moğollar tarafından tamamen imha edildi. Yalnızca soyluların bir kısmı kaçarak hayatını kurtarabildi (Özcan, 2010; Yolsever, 2019; Sverdrup, 2017).

Sübedey ve Batu komutasındaki merkez ordu Voronej'deki galibiyetlerinden sonra 16 Aralık 1237 tarihinde Ryazan'ı muhasara altına aldı. Ryazan yolundaki diğer yerleşimler ise ele geçirilip yağma ve tahrip edildi (Özcan, 2010). Moğollar, devletlerinin ilk teşekkül ettiği yıllarda, konar-göçer yapıları nedeniyle, kuşatma savaşında pek nitelikli değillerdi. Özellikle Tangutlar ve Kinlerle olan mücadele bu konuda onları kendilerini geliştirmeye zorlamış ve hatta bunun stajını da Harzemşahlar üzerinde yapmışlardı. Ögeday Han zamanına gelindiğinde ise kuşatma savaşında son derece başarılı ve tecrübeli hale gelmişlerdi. Öyle ki yapılan son Tangut ve Kin seferlerinde oldukça başarılı olmuşlardı. Özellikle Çin ve İran'dan getirilen mühendisler bu hususta Moğol ordusuna hizmet ediyorlardı. Moğollar artık daha çeşitli ve etkili kuşatma taktikleri ve araç-

gereçleri kullanıyorlardı. Çin'in ve İran'ın müstahkem şehir ve kalelerini başarı ile kuşatıp ele geçirmişlerdi (May, 2023; Sverdrup, 2017). Rusların kullandıkları tahkimatlar ise genellikle tomruklardan oluşmaktaydı. Zira Rus coğrafyası taş ocakları bakımından oldukça fakirdi ve derin ormanlara sahipti. Tomruklar ile inşa edilmiş duvarlar ise Moğollar için aşması son derece kolay engellerdi (Özcan, 2010). Zira bunlar bir şekilde ateşe verilebiliyor yahut Moğollar geliştirdikleri kuşatma mühendislikleri ile taş fırlatan savaş makineleri ile bu duvarları kolayca yıkabiliyorlardı (Maiorov, 2016). Rusların en büyük savunma silahı olan kış ise Moğollar karşısında oldukça etkisiz kalmaktaydı. Rusya soğuğu Moğollar için bir engel olmaktan ziyade istila için bir araca dönüşüyordu. Baharın gelmesi ile çamurlanan arazi ve dere yataklarının taşması ilerlemeyi güçleştirirken dondurucu Rusya kışı ırmakların ve bataklıkların donmasını sağlıyor ve soğuğa dirençli olan Moğol ordusu hızla ilerleyebiliyordu (Vernadsky, 2007). Rusların bir birlik olmaktan uzak feodal yapısı ise onları yutması kolay küçük lokmalar haline getiriyordu (Ataov, 1969). Nitekim Ryazan yalnızca 5 gün kadar dayanabildi. Sübedey ve Batu'nun komutasındaki merkez Moğol ordusunun kuşatma silahları Ryazan'ın duvarlarını yardı ve neticesinde Moğol ordusu içeri daldı. 21 Aralık 1237 tarihine tesadüf eden Ryazan'ın fethi neticesinde şehir ağır bir şekilde yağma ve tahrip edildi. Yalnızca sıradan halk değil Rus Knezi Yuri'nin kendisi, maiyeti ve boyarlar da katledildi. Rus kroniklerinde yıkım oldukça açık bir şekilde tarif edilmiştir. Ryazan kenti daha sonra ancak kentin farklı bir konuma taşınması ile ayağa kalkabilmiştir. Bu durum bize son derece ağır bir şekilde tahrip edildiği ve kentin onarımının mümkün olmadığını göstermektedir (Özcan, 2010).

Moğollar Ryazan'ı ele geçirip tahrip ettikten sonra bir diğer stratejik merkez olan Vladimir kentine hareket ettiler (May, 2004). Yol üzerinde ise aşılması gereken iki önemli kent bulunmaktaydı. Kolomna ve Moskova. Ryazan'a destek yollamayan ve muhtemelen Moğollar ile tek başına baş edebileceğini düşünen Vladimir Knezi Yuri Vsevolodoviç, Moğol ilerleyişini durdurmak yahut en azından geciktirerek zaman kazanmak için Rus direnişinin sembol olaylarından biri haline gelecek bir hamle yaptı. Moğollar'ın Vladimir kentine ulaşması için önce Kolomna'dan geçmesi gerekiyordu. Vladimir Knezi Yuri, kendi birliklerini oğlu Vsevolod ile beraber Kolomna'da konuşlandırdı. Kolomna savunmasına Ryazan'ın yıkımından kurtulan Knezlerden biri olan Roman İngvareviç de katıldı. Vladimir soylularından biri olan Ermeney Gleboviç de aynı şekilde Moğolları

Kolomna'da durdurmak üzere görevlendirildi (Jackson, 2018; Yolsever, 2014). Buradan yapabileceğimiz çıkarım, Vladimir-Suzdal Knezi Yuri Vsevolodoviç, Kolomna savunmasını oldukça önemli görmüş ve elindeki kuvvetlerin ağırlığını Kolomna'yı müdafaa etmek üzere yollamıştı (Özcan, 2010). Nitekim öyle de oldu. Reşidüddin'in de aktardığına göre tüm Rus seferi boyunca en şiddetli çarpışma Kolomna'da yaşandı (Reşidüddin, 1999). Moğolların ağır zayıat verdiği Kolomna muharebesinde Cengiz Han'ın Kula Hatun'dan olma oğlu Kulkan öldü. Moğollar, başlıca örnekler olarak Bamyan, Otrar ve Nişabur'da yaptığı üzere, kendilerine şiddetli mukavemet gösteren, fazlaca zayıat vermelerine neden olan yahut Cengiz soyundan birinin öldürülmesi gibi durumlarda son derece vahşi katliamlar yapmaktaydılar. Düşmanlarının cesaretini ve dirayetini kırmak, daha sonra karşılıklarına çıkabilecek potansiyel mukavemeti başlamadan bitirmek üzere bir psikolojik savaş stratejisine sahiptiler. Kolomna şehri de aynı kaderi paylaştı. Miktarını bilmesek de Kolomna'da Moğol tarafı ağır zayıat vermişti ve Cengiz soyundan olan Kulkan öldürülmüştü. Bunun karşılığında Kolomna halkı tamamen katledildi ve kent yakılarak yerle bir edildi. Kolomna muharebesinin başkomutanı Roman Ingwareviç ve Baş Muhafız Ermeney Gleboviç Kolomna çarpışmalarında öldürüldü. Vsevolod ise kaçarak kurtulmayı başardı. (Özcan, 2010; Michell ve Forbes 1914).

Sübedey ve Batu komutasındaki Moğol merkez ordusunun bir sonraki hedefi Moskova oldu (May, 2004; Vernadsky, 2007). Moskova henüz bu yıllarda küçük bir şehirdi. Direniş gösterebilecek kalabalık bir nüfusa sahip yahut kuşatmaya karşı tahkim edilmiş bir şehir değildi. Şehri çevreleyen Oka ve Moskva nehirleri şehrin doğal savunma hattıydı. Mevsimin kış olması nedeniyle bu nehirler donmuştu. 20 Ocak civarında şehre ulaşan Moğollar 5 gün içerisinde şehri ele geçirdiler. Kenti savunmakta olan Boyar Filip Nyanka ve yerel halk öldürüldü ve şehir yağmalanarak tahrip edildi. Moskova'daki yıkım da aynı şekilde büyüktü. Halkın bir kısmı öldürüldü, diğer kısmı esir edildi. Şehrin yapıları ise yakılarak şehir tahrip edildi. Kentin Knezi Vladimir Yuriyeviç ise esir edildi (Özcan, 2010; Yolsever, 2019).

Takribi olarak 25 Ocak civarında Moskova'yı ele geçiren Moğollar, 3 Şubat tarihinde Vladimir-Suzdal Knezliğinin merkezi olan Vladimir kentine ulaştılar. Vladimir Knezi Yuri güç toplayabilmek üzere Siti Nehri civarına çekilmişti ve şehirde değildi. Knez, Vladimir kentindeki savunma Moğolları en azından bir süreliğine tutarken kendisi daha kuzeyde olan ve henüz güvenli olan Novgorod civarından birliklerini bir araya

getirerek güç toplamayı hedeflemiş olmalıdır. Vladimir Kenti ise Knezliğin merkeziydi ve kalabalık nüfusa sahip bir şehirdi. Kent Moğollara karşı durabilmek için yeterli garnizon birliğine sahip değildi zira Knez Yuri birliklerinin ağırlığını daha önce Kolomna'da kaybetmişti. Bunun üstüne Rus tarafında bir moral çöküntüsü de söz konusuydu. Ruslar Moğollara karşı kayda değer bir mukavemet gösterememişlerdi. Ne Voronej'de meydan muharebesinde ne de şehir savunmalarında bir türlü muvaffak olamamışlardı (Yolsever, 2019). Mukavemet gösterip mağlup olmuşlar, bunun neticesinde de acımasız katliamlara uğramışlardı (Köklünar, 2023). Rus Knezlikleri arasında kuvvetli bir ittifakın olmayışı onların kalabalık ordular toplamasının önüne geçiyor, hâlihazırda askerî disiplin ve strateji anlamında üstün olan Moğolların bir de sayısal üstünlüğü de elinde tutmasına imkân veriyordu. Bu durumda Ruslar ne meydan muharebesinde ne de savunma savaşında muvaffak olabilecek pozisyona sahip değillerdi. 3 Şubat 1238 tarihine kadar Moğollar önlerine çıkan tüm engelleri zorlanmadan aşmışlar ve Vladimir-Suzdal Knezliğinin merkezine kadar ulaşmışlardı. Sübedey ve Batu komutasındaki merkez ordu Vladimir kentini muhasara altına aldıktan sonra Rusları dışarı çekmek üzere onları kışkırtmaya çalıştılar. Moskova'da esir aldıkları Vladimir Yuriyeviç'i surların önüne getirip orada idam ederek Yuri'nin kardeşleri olan ve Vladimir kentini savunmakta olan Vsevolod ve Mistislav'ı tahrik ettiler (Köklünar, 2023; Yolsever, 2019). Rus tarafı hiddete kapıldı ve şehirden çıkarak Moğollar ile çarpışmayı istedi. Boyar Petr, yaptığı konuşma ile hem Vladimir savunmasındaki birliklere ve halka cesaret verdi hem de şehri savunmanın daha iyi bir seçenek olduğuna onları ikna ederek böyle bir olayın yaşanmasının önüne geçti. Moğolların şehre olan ilk saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı. Moğolların verdiği kayıplardan cesaretlenen Ruslar tekrar Moğolları dışarıda karşılamak istediler lakin diğerlerinin aksine geçici zaferin sarhoşluğuna kapılmamış olmalı ki Boyar Petr, bunun tekrar önüne geçti (Özcan, 2010).

Moğollar Vladimir'i muhasara altında tutarken merkez ordudan ayrılan bir kol Vladimir'in oldukça yakınında olan ve Knezliğin merkezlerinden biri olan Suzdal kentine doğru harekete geçti. Suzdal bir direniş göstermeden düştü. Tıpkı Ryazan ve Kolomna'daki gibi ağır yıkım ve katliam yaşandı. Suzdal kenti büyük kiliseleri ile beraber yağmalanıp yakıldı. Hayatta kalanlar ise daha sonra iklim şartlarının anormal düzeyde sertleşmesi neticesinde soğuğa bağlı olarak hayatlarını kaybettiler. Suzdal büyük ölçüde yerle bir oldu (Roux, 2020; Yolsever, 2019).

Moğolların Vladimir kuşatmasındayken diğer bir kolu Suzdal'a göndermesinin ardındaki amaç kuvvetle muhtemeldir ki Suzdal'da neden oldukları büyük zararın bir şekilde Vladimir savunmasındakilerin moralini zayıflatacak olmasıdır. Zira Suzdal kentinin ele geçirilmesi ile beraber oranın sakinleri esir edilerek Vladimir kenti önlerine getirilmiştir. Bu esirler zaman zaman saldıran birliklerin ön saflarına koyularak hem canlı kalkan olarak kullanılmış hem de bu yol ile düşman üzerine psikolojik bir saldırı yapılmıştır (Özcan, 2010; Köklünar, 2023). Diğer gerekçeler ise Vladimir kentini kuşatmakla meşgul olan merkez orduyu beklenmedik herhangi bir baskından koruyarak emniyete almak, belki de birkaç gün daha sürecek olan Vladimir kuşatması ile oyalanmayıp imkân varken bir şehri daha düşürmek olmalıdır.

Suzdal'dan dönen birlikler ile beraber Sübedey ve Batu komutasındaki merkez ordu nihai bir saldırı için kuşatma silahları inşa ettiler. Öyle ki, Rus kronikleri Moğol askerlerinin tüm geceyi ormanda geçirip ağaç keserek ve silahlar inşa ederek geçirdiğini nakleder. Suzdal'ı ele geçiren birliklerin Vladimir'deki ana orduya tekrar katılması ile beraber Moğollar çok sayıda mancınık ve koçbaşı ile şehri çevreledi. Moğol ordusunun atışları karşısında Vladimir kentinin surlarına gedik açıldı ve Moğollar Rus savunmasını kırarak şehre girmeyi başardı. 3 Şubat tarihinde kenti muhasara altına alan Moğollar 7 Şubat günü şehri ele geçirmeyi başardı. İç kale ise henüz düşürülmüş değildi. Knezlerin aileleri iç kaledeki kiliseye sığındılar. Aynı gün içerisinde iç kaleye olan saldırı devam etti. Durumun vahametini gören Vsevolod, biraderi Mistislav'ı yanlarında Batu'ya sunmak üzere değerli mallar ile onun huzuruna vardı. İstekleri kabul görmedi. Batu, şehir zaten ele geçirmek üzere olduğunu bildiği için olmalıdır ki Vsevolod ve Mistislav'ı yanlarına aldıkları ufak birlik ile orada öldürterek mallarına el koydu. Vladimir kentinin iç kale de dâhil olmak üzere her kısmı yağmalandı. Bogotamer Kilisesine sığınan asilzadeler ise Moğollar tarafından ateşe verilen kilisenin içerisinde can verdiler. Vladimir-Suzdal Knezliğine karşı Aralık 1237 tarihinde başlayan saldırı, Şubat 1238'de Vladimir ve Suzdal kentlerinin düşürülmesi ile büyük ölçüde tamamlandı (Vernadsky, 2007; Özcan, 2010; Sverdrup, 2017; Yolsever, 2019).

13. yüzyıl Rusya'sının en önemli gücü olan Vladimir-Suzdal Knezliğinin Moğollar tarafından düşürülmesi yalnızca iki ay sürmüştü. Üstüne bu kara kışın tam ortasında başarılmıştı. Bu durum bize askerî disiplin ve strateji anlamında Orta Çağın süper gücü olan Moğolların Sübedey gibi tecrübeli ve başarılı bir kurmay tarafından

kumanda edildiğinde ne denli ölümcül olabileceğinin en açık örneklerinden biridir. Vladimir-Suzdal Knezliği düşürülmüş olsa da Knezliğin büyük dükü olan Yuri Vslevolodoviç Yaroslavl civarında ve hala hayattaydı. Novgorod çevresindeki kuvvetlerini toplamaya çalışmaktaydı. Anlaşılacağı üzere Yuri, hem şehir garnizon birliklerini hem de başarısız Kolomna savunmasında birliklerinin ağırlığını kaybetmişti ve tekrar güç toplamakta zorlanmaktaydı. Daha önce gerçekleşen bu mağlubiyetler nedeniyle Vladimir kenti de Moğollara karşı pek dayanamamıştı zira şehre yeterince garnizon birliği bırakılamamıştı. Kolomna’da güçlü bir savunma sergileyebilmişti lakin son muharebesinde oldukça basit bir şekilde bir Moğol tümeni tarafından mağlup edilecektir. Vladimir’in düşürülmesinin ardından Moğol ordusu müfrezelere ayılarak beş koldan Novgorod’un güneyinde, Siti ırmağı civarında bulunan Knez Yuri Vsevolodoviç’i çevrelemek üzere harekete geçti (Vernadsky, 2007; Özcan, 2010). Takriben en fazla 10 bin kişilik bir birliği olan Yuri, 3 bin kişiden oluşan gözcü birliği Dorofey Semenoviç ile beraber yolladı. Dorofey kısa bir süre sonra geri dönüp Moğolların onları çoktan çevrelediğini bildirdi. Knez Yuri Vsevolodoviç’in daha fazla güç toplayacak ya da geri çekilecek yeri kalmamıştı. Genel kumandada Sübedey ve Batu bulunsa da Yuri ile çarpışacak olan tümenin başında Burulday Noyan bulunmaktaydı (Özcan, 2020). 3 Mart 1238 civarında gerçekleşen Siti Irmağı Muharebesinde Knez Yuri mağlup edildi. Rus birliklerinin ekseriyeti ya öldürüldü ya da esir edildi. Reşidüddin’in naklettiği üzere Knez Yuri esir edilip öldürüldü (Reşidüddin, 1999; Sverdrup, 2017; Özcan, 2010).

Vladimir-Suzdal Knezliğinin şehirlerinin birer birer ele geçirilmesi ve büyük Knez Yuri Vsevolod’un öldürülmesi ile Rusya’daki Moğol karşıtı mukavemetin büyük ölçüde kırılması sağlandı. Novgorod eteklerinde beş koldan hareket eden Moğol ordusu çevredeki yerleşimleri büyük-küçük ayırmadan yağmalayıp tahrip etti. Moğolların bir sonraki hedefi askerî garnizon niteliği taşıyan ve Rusların köklü şehirlerinden biri olan Pereyaslavl oldu. Pereyaslavl’da tıpkı diğer Rus kentlerine benzer şekilde 5 gün içerisinde düşürüldü. Pereyaslavl’ın düşürülmesi ile beraber kuzey Rusya’nın hâkimiyet altına alınması hedefi Novgorod haricinde tamamlandı. Geride Çernigov, Smolensk ve Kiev gibi güney Rusya’nın büyük şehirleri kaldı. Rusya hâkimiyeti üzerindeki nihai hareketin yapılması üzerine kurultay düzenlendi (Roux, 2020; Vernadsky, 2007; Özcan, 2010).

1238 yılının mart ayı içerisinde Kuzey Rusyanın Novgorod haricindeki kısmı tamamen dize getirilmişti. Moğol ilerleyişi Novgorod’a 100 km kadar kala durmuştu.

Rusya'nın kuzeyindeki tek büyük merkez olan Novgorod'a olan ilerleyişin neden durduğuna dair farklı argümanlar vardır. Bunlardan biri mart ayının gelmesi ile havanın nispeten ısınması ve buna bağlı olarak nehir taşkınlarının yaşanmasıdır. Moğollar Rusya'yı kış şartlarına zapt etmek için donmuş nehirleri adeta bir yol gibi kullanarak hızla ilerlemişlerdi. Şimdi ise taşkınlar nedeniyle bataklığa dönmüş bir balçık denizinde ilerlemek zorunda kalmışlardı (Vernadsky, 2007; Sverdrup, 2017). Bu argümanın zayıf yönü mart ayında Rusya'nın ısınması ile alakalı olan kısmıdır. Zira anlaşıldığı üzere mart ayı henüz Rusya'nın ısınması ve donmuş nehirlerin çözülmesi için oldukça erken görünmektedir. Hatta tam tersi, Novgorod civarının Rusya'nın kuzeyinde bulunması ve buna bağlı olarak daha sert iklim koşullarına sahip olması söz konusudur. Bu durumda Novgorod'a olan Moğol ilerleyişinin durması sert iklim koşulları ile yahut Moğolların kar-zarar bağlamında Novgorod'a ilerlemenin kazançlı olmayacağını düşünmüş olması ile alakalı olmalıdır (Özcan, 2010). Novgorod şehri kuşatılmamış olsa da yöresindeki irili ufaklı yerleşimler ele geçirildi ve yağmalanıp ağır bir şekilde tahrip edildi.

Burada Sübedey özelindeki önemli hususlardan biri Yuanshi'de kaydedilmiş olan "Turiske" yahut "Tuliske" isimli kentle alakalıdır. Metinde "Turiske-Tuliske" şeklinde atıfta bulunulan şehrin Torzhok-Torjok şehri olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Zira isimler benzerlik göstermektedir. Bununla beraber Torjok şehrinde Moğollara karşı iki haftalık sert bir direniş gösterilmiş lakin şehir 5 Mart civarı Moğolların eline geçmişti. Bir diğer argüman ise mevzubahis şehrin aslında Torjok değil Kozelsk olduğudur. Bu argümana göre Tuliske, Kosel-Iske'nin bozularak kaydedilmiş şeklidir (Pow ve Liao, 2018). Nitekim kronolojik sıra ve olayların gelişme bağlamı dâhilinde Yuanshi'de atıfta bulunulan Tuliske şehrinin Kozelsk olduğu kanaatindeyiz. Zira Torjok şehrinde her ne kadar bir mukavemet gösterilmiş olsa da burayı muhasara altına alan Moğol kolunun daha ziyade merkez Moğol ordusundan ayrı hareket eden bir kol olduğunu bilmekteyiz. Merkez ordusu Kozelsk yönünde ilerlemiş olmalıdır (Sverdrup, 2017).

Batu ve Sübedey yönetimindeki merkez ordu Kozelsk'i kuşatırken Buri ve Kadan çevre bölgelerde faaliyet göstermeye devam etti. 1238 yılının Nisan ayı civarında başlayan Kozelsk Muhasarası Moğolların Rusya'yı zaptı hususunda oldukça mühim bir yere sahiptir. Kolomna ile beraber Rusların, Moğollara karşı ciddi anlamda mukavemet gösterebildikleri başlıca noktalardan biri de Kozelsk Muhasarası olmuştur (Yolsever, 2019). Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Kozelsk savunmasındakiler Moğollar ile

çarpmaya hazır, istekli ve cesur insanlardı (Reşidüddin, 1999; Özcan, 2010). Kent, Moğollar ile uzlaşmaya varmayı reddederek direnmeyi tercih etti. Tarihî metinlerde muhasaranın ne kadar sürdüğüne dair muhtelif kayıtlar olsa da takribi olarak en az bir buçuk ay kadar direniş gösterebildikleri açıktır. Reşidüddin'in de aktardığı üzere Moğolların saldırıları başarısız oluyor ve hatta Moğollar kalenin surlarına dahi yaklaşamıyorlardı (Reşidüddin, 1999). Öyle ki Kozelsk birlikleri şehri yalnızca içeriden değil, zaman zaman dışarıya akınlar yaparak savunuyorlardı. Muhasara ile meşgul oldukları için savaş düzeni alamamış olan Moğol birliklerine böylelikle kayıp verdiriyorlardı. 1238 yılına tesadüf eden Nisan ayının ilk haftasında yaşanan bu olaylar Kozelsk'in fethi için oldukça olumsuz bir manzara çizmekteydi. Öyle ki bir türlü başarı elde edemeyen Batu, inisiyatifi tamamen Sübedey'e bırakmıştı (Sverdrup, 2017).

Yuanshi'de aktarıldığı üzere Batu, Kozelsk'i almakta muvaffak olamadığı için komutayı tamamen Sübedey'e bırakmıştı. Sübedey, *qabichi* birliklerinden (bunlar Keşik olmalıdır) bizzat kendisi seçtiği özel bir tim ile düzenlediği saldırıyla beraber Kozelsk savunmacılarının şehrin dışında çarpışan kısmı ile çarpışmaya tutuşarak onları tek seferde mağlup etti. Şehrin savunmasından sorumlu olduğunu anladığımız bir Boyar olan ve Yuanshi'de Yelieban olarak kaydedilen kişi esir edildi. Bu muharebede kesin bir başarı elde eden Sübedey, üç gün sonra Kozelsk'i fethetti. Yuanshi'deki anlatı bu şekildedir.

“Xinchou Yılında (1241), {Ögödei, Batu ve çeşitli prenslere Rus kabilelerinin hükümdarı olan Yelieban'a saldırmalarını emretti. [Moğol kuvvetleri] Turiske şehrini kuşatmaya çalıştılar ama fethedemediler. Batu, Büyük Han'a komutanın Sübe'etei'ye bırakılması teklifini arz etti. Sübe'etei, qabichi ordusundan düşmanla çarpışmak üzere ger-ün köbegüd'den elli asker seçti. Tek bir muharebeden sonra Yelieban ele geçirildi.} Sübe'etei daha sonra Turiske'ye saldırdı ve üç gün sonra fethetti. Rus halkının tüm topraklarını tamamen ele geçirdiler ve geri döndüler.” (Pow ve Liao, 2018: 64).

Yuanshi'deki biyografilerde verilen bilgiler doğal olarak Sübedey'i merkez olarak almış ve diğer ayrıntıları es geçmiştir. Kuşatmaya dair belirtilmesi gereken başka hususlar da bulunmaktadır. Örneğin hem Moğollar hem de Kozelsk savunmasındakiler için zorlu geçen bir buçuk ayın ahirinde çevredeki faaliyetlerini tamamlayan ve merkez ordunun durdurulması üzere Kozelsk'e geri dönen Buri ve Kadan'ın takviye birlikler olarak Sübedey'in nihai saldırısına katılması son derece önemli bir husustur. Bu sayede

Moğolların ihtiyaç duyduğu sayısal güç sağlanmış olmalıdır. Muhasaranın ilerleyen günleri ile beraber kuşatma silahlarının inşa edilmesi için gereken zamanın geçmesi de sürecin olgunlaşması ve daha vurucu saldırılar yapılabilmesi için bir gerekliliktir. Batu'nun ilk saldırılarının başarısız olması muhtemelen Kozelsk savunmasındakilerinin maddi ve manevi olarak henüz yeterince yıpratılamamış olması olmalıdır. Zira Sübedey'in nihai saldırısında şehre atışta bulunan 12 mancınık olduğu ve şehrin surlarının çeşitli yerlerinde gedikler açıldığı kaydedilmiştir (Sverdup, 2017). Nitekim bu bile başta yeterli gelmemiştir zira surlarda açılan gedik vasıtası ile Moğol birlikleri surlardan içeri hücum etmiş, lakin “bıçaklı” halkın direnişi ile geri püskürtülmüşlerdir (Özcan, 2010). Tarihî metinlerde aktarıldığı üzere, garnizon birlikleri haricinde, ellerindeki kamalar ve hançerler ile sokakları cesurca savunan Kozelsk halkı Moğollara karşı ciddi bir direniş göstererek onları tekrar surlardan dışarı süpürmeyi başarmıştır. Sayılar hususunda emin olmasak da takribi olarak 4 bin Moğol askeri bu saldırıda ölmüştür. Yalnızca Moğol askerleri değil, Cengiz soyundan olan Batu'nun üç oğlu da hayatını kaybetmiştir. Bu saldırının ardından Sübedey komutasındaki Moğollar umumi bir saldırı daha düzenleyerek nihayet Kozelsk'i ele geçirmişlerdir.

Diğer örneklerde de üzerine basarak ifade ettiğimiz Moğolların cezalandırma geleneği Kozelsk üzerinde bütün şiddetli ile uygulandı. Zira Moğollar bu şehrin muhasarasında hem fazlaca asker kaybetmiş hem de Batu'nun üç oğlu bu saldırıda ölmüştü. Kozelsk surları içerisindeki hiçbir canlıya, buna yaşça oldukça küçük Knez Vasily de dâhil olmak üzere, merhamet gösterilmedi. Moğollar öldürebildikleri herkesi öldürdüler ve her şeyi yakıp yıktılar. Moğollar şehri *Mavu Balig*²⁰ ilan ettiler. Bizzat Batu, kentin “Zlim Gorod” olarak anılmasını emretti (Yolsever, 2019; Köklünar, 2023; Özcan, 2010).

Her ne kadar Moğollar ciddi kayıplar vermeseler de oldukça geniş bir coğrafyada seferler düzenlemişler ve Rusya kışının sert koşulları içerisinde savaşmışlardı. Bundan mütevellit, 1238 yılının mayıs-haziran aylarına tesadüf eden zamanda Moğol ordusunun ekserisi Don ile Dinyeper nehirleri arasındaki bölgede 1239 yılının Şubat dolaylarına kadar istirahate çekildi. Moğolların bu süre zarfında tamamen âtıl kaldığını söyleyemeyiz. Zira itaatsizlik eden Kıpçak boylarını sindirerek hem gerilerini emniyete almak hem de

²⁰ Bu isimlendirme bir başka şehir olan Bamyân için de kullanılmıştır: Şahin, 2016.

kaybettikleri insan gücünü tamamlamak üzere oluşturdıkları müfrezeler ile Kıpçaklar ve Çerkezler üzerine seferler düzenlediler. Kırım çevresini Suğdak da dâhil olmak üzere ele geçirip yağmaladılar. Bu hususta görevlendirilen Noyanlar Möngke, Kadan, Buri, Şiban, Böcek ve Berke oldu. Moğollara karşı Kıpçak direnişinin önemli isimlerinden biri olan Başbuğ Köten Moğolları atlatarak mahiyetindekiler ile beraber Macaristan yöresine gitti. Önlerinden kaçan düşmanlarını daima casus belli olarak kullanan Moğollar, bu sefer de Orta Avrupa Seferi için Kıpçakları kullanacaklardır. Bundan evvel Batıya uzanan yolda güney Rusya'nın hâkimiyet altına alınması gerekmektedir. Kıpçaklardan başka, Möngke ve Kadan Noyanlar ise Çerkezler üzerine giderek onları mağlup etti ve hâkimiyet altına aldı. Moğolların ihtiyat kuvvetleri olarak görev alan diğer Moğol Noyanları ise Kuzey Rusya'daki faaliyetlerine devam ettiler (Özcan, 2010).

Kısmi bir istirahate çekilen Moğol ordusu 1239 yılının şubat ayının son günlerinde tekrar harekete geçip mart ayında Güney Pereyaslavl'ı kuşattı. Sübedey ve Batu kumandasındaki merkez ordu 3 Mart günü şehri ele geçirip büyük ölçüde tahrip etti. Devamında ise Pereyaslavl yöresindeki irili ufaklı yerleşimler Moğol birlikleri tarafından yağma ve tahrip edildi (Özcan, 2010; Yolsever, 2019).

Merkez Moğol ordusu Güney Rusya'nın üç büyük şehrinden biri olan Pereyaslavl'ı ele geçirmişti ve kalan iki şehir olan Çernigov ve Kiev'e oldukça yakın bir mesafedeydi. Bir sonraki durak konumu nedeni ile Çernigov oldu. Çernigov yönetiminde ise kuvvetli birliklere sahip ve bulunduğu hareketlerden anladığımız kadarıyla basiretli bir lider olan Mistislav bulunmaktaydı. Önceki Moğol-Rus çarpışmalarından ders almış olmalıdır ki bu sefer Moğollarla farklı bir yöntemle savaşmayı tercih etti. Açık bir arazide Moğollar ile meydan savaşına girişemezdi zira Rus askerî yapısı bu hususta Moğollar karşısında zayıf kalmaktaydı ve bu daha önce defalarca kez kanıtlanmıştı. Yahut kale savunmasına çekilmek de iyi bir plan olarak görünmemekteydi. Zira bu yolla kendilerini izole ediyorlar ve ablukada geçen zaman karşısında zayıflayan taraf savunmacılar oluyordu. Mistislav, Pereyaslavl duvarlarını arkasına alarak hem Moğollara karşı bir cepheyi kapatarak gerisini emniyet altına almayı hem de surların üstündeki savunma silahları ile Moğollara atışlar yapmayı planlamıştı. Dört kişinin ancak kaldırabildiği ağır taşlar Moğol ordusuna mancınıklar yolu ile atılacaktı. Mistislav başarılı olamadı ve kaçmak zorunda kaldı. Çernigov şehri 18 Ekim 1239 tarihinde ele geçirilerek çok ağır bir

şekilde yağma ve tahrip edildi. Öyle ki şehir eski nüfusuna ancak takribi olarak dört yüz yıl sonra ulaşabildi (Sverdrup, 2017; Özcan, 2010).

Çernigov'un 18 Ekim 1239 tarihinde zapt edilmesinin ardından Moğollar için tek büyük hedef olarak Kiev kalmıştı. Anlaşılan o ki Moğollar Ağustos 1240'da tekrar harekete geçene kadar batıya uzanan gelecek seferlerin istişaresini yapmak ve yorgun ordularını dinlendirmek üzere tekrar istirahate geçtiler ve bir ziyafet düzenlediler (Reşidüddin, 1999; Özcan, 2010).

Kiev her ne kadar 13. Yüzyılda eski ihtişamını yitirmiş, nüfuzunu artırmaya çalışan Rus Knezlerinin ihtirası ile yıpratılmış olsa da hala Rusya'nın en müstahkem yerleşimiydi. Diğer Rus şehirlerinin aksine Kiev taş duvarlara sahipti. Bundan önceki şehirler kuşatma savaşında kendilerini oldukça geliştirmiş Moğollar karşısında oldukça savunmasız kalıyor, ekseriyeti ahşaptan oluşan ve tomruk duvarlar ile çevrili olan bu yerleşimler kolayca ateşe verilebiliyordu. Kiev ise 12 metre yüksekliğinde ve 3,5 kilometre uzanan güvenli surlara sahipti (Reşidüddin, 1999; Özcan, 2010; Yolsever, 2019). İlk bakışta bu Moğollar için aşılması güç bir engel gibi gözükse de aslında İran'da ve özellikle Çin'de çok daha büyük ve müstahkem şehirler kuşatılarak başarı ile ele geçirilmişti (May, 2004; Sverdrup, 2017). Yine de Kiev diğer Rus şehirlerine kıyasla kısmen biraz daha uzun süre dayanmayı başardı.

Kiev Kuşatmasının ilk adımı Möngke'nin kalabalık olmayan bir kol ile Kiev önlerine gelmesi ile atıldı. Bu yöndeki emir ordunun başında bulunan Sübedey ve Batu tarafından verilmiş olmalıdır. Möngke, Kiev'in ihtişamını gördüğünde etkilenmişti ve karargâhını kurup şehrin teslim edilmesi için bir elçilik heyeti göndermişti (Roux, 2020). Teklifin reddedilmesi üzerine ikinci bir elçilik heyeti gönderilmiş lakin bu elçiler de öldürülmüştü (Özcan, 2010; Halperin, 2007). Bu, Kiev'in kaderi için geri dönülemez bir dönüm noktasıydı. Möngke'nin komuta ettiği kalabalık olmayan kol, Kiev gibi müstahkem bir şehri kuşatıp ele geçirmek için yeterli gelmemiş olmalıdır. Batu ve Sübedey'in komutasındaki birlikler ve birçok Noyan, Kiev Kuşatmasına daha sonra iştirak ettiler. Rus kroniklerinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Moğollar kuvvetlerinin büyük ağırlığını Kiev'i kuşatmak üzere bölgeye yığmışlardır. Moğol ordusunun ve ordunun peşinden gelen kalabalığın ne denli büyük olduğu kroniklerde net bir şekilde aktarılmaktadır (Roux, 2020; Özcan, 2010). Bu kroniklerde aynı zamanda

Moğol ordusunun ne kadar kalabalık olduğu vurgulanır ve iştirak eden komutanların isimleri zikredilir. Bunlar arasında Sübedey, Batu Han'ın akrabalarından biri olmasa da onun en önde gelen kumandanı olduğu, Moğolların arasındaki en büyük kumandan olduğu vurgulanır (Bretschneider, 1911; Özcan, 2010).

Kiev kuşatmasının ne kadar sürdüğüne dair muhtelif kayıtlar ve iddialar bulunmaktadır. Örneğin Reşidüddin kuşatmanın yalnızca 8 gün sürdüğünü kaydetmiştir (Reşidüddin, 1999). Bunula beraber Maiorov'da 9 gün kadar sürdüğünü belirtmiştir (Maiorov, 2016). Bu hem Rus kronikleri ile hem de Carpini'nin kayıtları ile çelişmektedir. Rus Kroniklerinin genel olarak ittifak ettiği üzere kuşatma takribi olarak 10 hafta kadar sürmüştür. 5 Eylül'de başlayan kuşatmayı takiben Kiev'in en zayıf noktası olan batı tarafındaki Leh Kapısı Moğol mancınıkları ile dövülerek surlarda gedik açılmıştır (Özcan, 2010; Sverdrup, 2017). Taş surlarla çevrili Kiev'in surlarında gedik açılabilmesi, Moğolların kuşatma makinelerinin mühendisliğinde ne denli nitelikli olduğunun bariz örneklerinden biridir (Maiorov, 2016) İçeriye dalan Moğol birlikleri Kiev garnizonunun ve halkının sokaklarda gösterdiği direniş ile karşılaşmıştır. Neticede genel ittifak üzerine 6 Aralık 1240 tarihinde ancak ele geçirilebilen Kiev şehri oldukça ağır bir şekilde yağma ve tahrip edilmiştir (George, 1973).

Kiev'in düşmesi ile Moğolların karşısında büyük bir hedef kalmadı. Rusya'nın güney batısında hâkim olan Galiçya-Volin kentleri üzerine üç farklı koldan ilerleyerek burayı ele geçirip yağmaladılar. Moğolların Rusya üzerindeki dört yıllık mücadelesi böylece 1241 yılına tesadüf eden zamanda büyük ölçüde tamamlanmış oldu. Sübedey ve Batu komutasındaki ordunun bir sonraki hedefi Kıpçakları *casus belli* olarak göstererek Macaristan ve genel anlamda Orta Avrupa olacaktır (Özcan, 2010).

3.3. AVRUPA SEFERİ VE ÖLÜMÜ

Sübedey ve Batu'nun kumandasındaki Moğol kuvvetleri 1236-1241 yılları arasında gerçekleştirdikleri askerî harekâtlar ile Deşt-i Kıpçak'tan başlayarak Rus Knezlikleri de dâhil olmak üzere Avrupa'nın doğuya açılan kapısı sayılabilecek olan Verecke Geçidine kadar olan geniş bölgeyi büyük ölçüde kontrol altına almışlardır. Bu süreçte Kıpçakların önemli bir kısmı hâkimiyet altına alınmış, katledilmiş yahut yerinden edilmiştir. Bu Kıpçakların bir kısmı Kıpçak beyi olan Köten maiyetinde, bir kısmı da Köten'den daha evvel Katolik Avrupa'nın serhaddi olan Macar Krallığına sığınmıştır

(Yolsever, 2018; Özel, 2017; Yaltırık, 2014; Kurat, 1972). Hazar çevresinde ikame eden Alanlar, Lezgiler ve Çerkezler gibi diğer Kafkasyalı taifeler de dâhil olmak üzere hâkimiyet altına alınmıştır. Moğollara karşı kayda değer bir direniş gösterebilen Volga Bulgarları ise yine bu süreçte kontrol altına alınmıştır (Durak, 2014; Zimonyi, 1985; Minorsky; 1952). Rus Knezlikleri arasında ise yalnızca Novgorod istiladan fiilen kurtulabilmiştir. Kiev, Ryazan ve Vladimir-Suzdal Knezliği gibi önemli merkezler büyük zarar görmüştür (May, 2018; Yolsever, 2018; Özcan, 2010). Neticede Moğolların bu geniş ölçekli istila faaliyetinin muvaffakiyete ulaşması ile daha da batıya yapılacak olan harekâtlar için zemin hazır hale getirilmiştir.

13. yüzyılın ikinci çeyreğine yaklaşılın bu dönemde ise Moğol tehdidinin ciddiyeti Avrupa genelinde tam anlamı ile fark edilememiş ve bu yönde organize ve kolektif bir savunma pozisyonu alınabilmiş değildir. Bunu iki ana nedenle izah etmek mümkündür. Bunlardan ilki Avrupa'nın politik yapısı ve iç siyasetindeki güncel ahvaldır. Örneğin, Macar krallığının kuzey komşusu olan ve Kral Bela'nın akrabalık bağlarının bulunduğu Lehistan bölgesindeki nüfuz soylular arasında dağılmış durumdadır. Lehistan iki büyük parçaya bölünmüş haldedir ve merkezi bir yönetim ve komuta yapısı bulunmamaktadır. Katolik Avrupa'nın en kuvvetli serhat devleti olarak kabul edilebilecek olan Macar Krallığında görülen durum ise yine yukarıda tasvir ettiğimiz şekildedir. Macar Krallığı her ne kadar görece kalabalık bir orduya ve Kral IV. Bela etrafında kısmen merkezileşmiş bir yapıya sahip olsa da geniş haklara sahip olan soyluların neden olduğu dağınık nüfuz Kral Bela'nın hareket alanını kısıtlamaktadır. Bununla beraber Macaristan'a iltica eden Kumanların neden olacağı huzursuzluk ve iç karışıklıklar da bu hususta önemli olacaktır (Sverdrup, 2017; Berend, Urbančzyk, & Wiszewski, 2013; Vercamer, 2021). Dönemin bir diğer kuvvetli yapılarından biri olan Kutsal Roma İmparatorluğunun Papalık ile olan çekişmesi ise İmparator II. Frederik'in Moğol tehdidi meselesi üzerine eğilmesinin önüne geçmiştir (Abulafia, 1998). Buna ek olarak, Macaristan Kralı IV. Bela ile Kutsal Roma İmparatoru II. Frederik'in politik çekişmesi de yine bu hususta önemli noktalardan biridir. Mohi'de mağlup olarak Avusturya sınırına sığınan Kral IV. Bela'nın borçlarını sebep olarak gösteren II. Frederik onu rehin olarak alacak, ağır bir fidye karşılığında serbest bırakacaktır. Bununla da kalmayıp Macaristan'daki siyasi boşluğu fırsat bilerek Macar topraklarını taciz edecektir.

Neticede tüm bunlar, Avrupalı kuvvetlerin Moğollara karşı neden organize ve kolektif bir direnç gösteremediğini açıklar niteliktedir (Jackson, 2018).

Moğollara karşı olan ciddiyetsizliği ve diplomatik ilgisizliğin bir diğer nedeni ise Katolik Avrupa'nın Moğol tehdidine yönelik erken dönem algısı ile alakalıdır. Moğolların Cengiz Han dönemindeki faaliyetleri, başlangıçta Batı tarafından doğrudan bir tehdit olarak değil, Cengiz Han'ın İslam âlemine verdiği zarara bağlı olarak, tam tersine, potansiyel bir müttefik ve hatta kurtarıcı bir figür olduğu kabulüne yol açmıştır. Cengiz Han ve Moğollar, Prester John ve Kral David efsaneleriyle ilişkilendirilmiş, onların “Tanrısal bir güç” olduğu yönünde müspet ancak gerçek dışı bir inanç doğmuştur (Özcan, 2012; Jackson, 2018). Moğollar, kimileri tarafından İslam dünyasına karşı potansiyel bir müttefik, İslam dünyası ve Moğolların mücadelesi ise yine kimileri tarafından “birbirini yiyen kafirlerin savaşı” olarak değerlendirilerek buradan pragmatik hamleler çıkarmak tasavvur edilmiştir. Neticede bu algı diplomatik ilgisizliği ve askerî hazırlıksızlığı körüklemiş olmalıdır. Her ne kadar kısa sürecek olsa da Avrupa'nın Moğollara karşı bu müspet algısı, Moğollara karşı askerî ve siyasi organizasyon eksikliği bağlamındaki önemli noktalardan biri olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kral Bela, ülkesine olan Kıpçak ilticasını Moğollara karşı kullanmak istemiştir. Zira Kıpçaklar Moğollar ile daha önceden defalarca kez mücadele etmiş, onları tanıyan ve askerî stratejilerine aşina bir millettir. Moğollar ile benzer savaş stratejilerine sahip ve kültürel anlamda da yakın bir yaşayışa sahip olan Kıpçaklar, Kral IV. Bela'nın tasarısına göre bu hususta Moğollara karşı işe yarayabilirlerdi. Sağladıkları insan gücünün haricinde, manevra kabiliyeti son derece yüksek olan ve vur-kaç ile düşmanlarını henüz savaş başlamadan ağır bir şekilde yıpratabilen Moğollara karşı, benzer niteliklere sahip bir kuvvet ile karşılık verebilmek fikri Kral Bela için cazip gelmiş olmalıdır. Bu sayede, Kıpçaklar, Macar ordusunun daha esnek bir yapıya sahip olmasını sağlayacak ve Macar ordusunun taktik envanterini genişleteceklerdir. Nitekim literatürde bilinen bir gerçektir ki Moğollar, konar-göçer ulusları hâkimiyet altına almayı daima öncelik olarak görmüşlerdir. Bunun nedeni ise savaşma konusundaki hünerleridir (May, 2018). Batu'nun özellikle Kıpçakların kendisine teslim edilmesi yönündeki ultiatomunun arkasında bu tehdidin yattığının farkında olması olmalıdır. Macarlar ise her ne kadar yine bozkır kökenli bir kavim olsalar da bozkır savaş taktiklerine uzak kalmıştır ve askerî yapıları da bu yönde körelmiştir. Bu nedenle Kral IV. Bela, Kıpçakları ordusunda

kullanmak istemiş olmalıdır (Sverdrup, 2017). Tüm bunlar daha önce adını muhtelif bölümlerde birkaç kez andığımız Köten isimli büyük bir Kıpçak Başbuğunun, Macar Kralı Bela ile olan ittifakı neticesinde mümkün olmuştur. Köten, Moğolların önünden kaçarak, takribi olarak kırk bin kişilik bir kabile ile Macar topraklarına iltica etmiştir ve ilticası Kral Bela tarafından kabul görmüştür. Köten vaftiz olarak yasal bir şekilde Kral Bela'nın hâkim olduğu Macaristan topraklarına yerleşti. Macar topraklarına olan Kıpçak göçü, hem yerel halk arasında huzursuzluklara yol açtı hem de Macar soylularının Kral IV. Bela'ya tepki göstermesine sebep oldu. Zira Kıpçaklar ve Macarlar birbirinden tamamen zıt bir yaşam tarzına sahiplerdi. Kral IV. Bela'nın Kıpçaklara olan hoşgörüsü ve onlara verdiği ayrıcalıklar da tepkilere yol açmıştır. Kıpçakların neden olduğu bu huzursuzluk bir de Moğol ordusunda Kıpçakların görülmesi ile ayyuka çıktı. Moğol korkusunun ve Kıpçakların neden olduğu bir huzursuzluk döneminde bunun ne gibi bir infial yarattığını tasavvur etmek güç değildir. Macar soyluları ülkelerine sığınan Kıpçakları Moğollarla iş birliği ve ajanlık yapmak gibi nedenler ile suçlayarak isyan ettiler (Jackson, 2018). Moğolların Karpatları geçerek Verecke geçidindeki tahkimatları aşması ile oluşan korku bir de Moğol gözcülerinden esir alınan bir kabilenin Kıpçak kökenli olması ile daha da büyüdü. Peşte halkı büyük bir ayaklanma başlatarak Köten'i linç etmek üzere harekete geçti. Nihayetinde Köten ve maiyetindekiler öldürüldüler. Köten'in akıbetinin bu şekilde olması, henüz tam oluşmamış Macar- Kıpçak ittifakını tamamen bitirdi. Bu olay neticesinde Kıpçaklar, özellikle Tuna'nın batısında kalan Macar kırsalında yağma ve tahrip hareketlerine giriştiler. Güney istikametinde ilerleyerek Macar topraklarında büyük tahribata neden oldular. Bu taifenin ağırlığı Bulgar topraklarına girdiler (Özel, 2017). Macar birliklerinin Moğollara karşı mobilize ediliyor olması ve Moğol ordusunun ilerleyişinin oluşturduğu tehdit nedeni ile Kıpçaklara karşılık verilemedi.

Kral Bela'nın Moğollara karşı giriştiği faaliyetlerden bir diğeri ise Verecke Geçidinin tahkim edilmesi ve korunması idi. Verecke Geçidi, Macar topraklarını Doğu Avrupa'dan ayıran ve adeta doğal bir sınır yapısında olan Karpat Dağlarında bulunan bir geçittir. Macaristan'a doğrudan giden en kısa yol olması nedeni ile Kral Bela, Moğolların buradan geçmek isteyeceğini ön görmüş olmalıdır ki önemli bir komutan olan Denis Tomaj'ı buraya göndermiş ve geçidin barikatlar inşa edilerek korunmasını sağlamıştır (Jackson, 2018). Kral Bela, aynı zamanda müttefik arayışları içerisine de

girmiştir. Özellikle Lehistan soylularından biri olan II. Henry ile Moğollara karşı iletişime geçmiştir (Vercamer, 2021). Aynı ittifak girişimini Valaklar ve Bulgarlar ile de yaparak güney kanadını güçlendirmek istemiştir (Özcan, 2020; Berend, Urbańczyk, & Wiszewski, 2013).

Moğol tarafındaki izlenim ise parçalı Avrupa'nın tam tersidir. Moğol ordusu kendi içinde oldukça sağlam ve iyi işleyen bir emir-komuta zincirine sahiptir. Ordu içerisinde bir ayrılığa neden olacak kadar keskin herhangi bir parti bulunmamaktadır. Batu ve Güyük arasında alevlenen sert anlaşmazlık dahi bir şekilde çözülebilmüş, seferin gidişatına zeval gelmesinin önüne geçilmiştir. Birlikler Keşik'ten yetişen subaylar tarafından kumanda edilmektedir. En az üç kola ayrıldığını bildiğimiz Avrupa'ya giden muharip kadro, adeta tek bir vücut edasıyla hareket edebilen ve son derece mobil birliklere sahiptir. Okçuluk, süvari taktikleri, psikolojik ve gayri nizami harp söz konusu olduğunda diğer uluslara karşı kesin bir üstünlük sağlayabilen disiplinli bir ordu bulunmaktadır. Ordunun muharip kısmının neredeyse ekseriyetini oluşturan süvariler genel olarak iki tümeden müteşekkil farklı kollara ayrılıp nitelikli Noyanlar tarafından kumanda edilerek düşmanın topraklarının muhtelif yerlerinde simültane şekilde faaliyetlerde bulunarak son derece yıpratıcı akınlar yapabilmektedir. Moğol ordusunun birden farklı birkaç yerde aynı anda akınlar yapabilmesi daha önce de değindiğimiz üzere düşmanın bir savunma stratejisi oluşturmamasını zorlaştırıyor ve ordularının kalabalık olduğu izlenimini yaratarak korku salıyordu.

Bununla beraber, Moğol ordusunun lojistik kabiliyeti yalnızca kendi askerî organizasyonu ile sınırlı kalmamış, sefer güzergâhlarında ele geçirdikleri esirlerden de sistemli bir biçimde faydalanılmıştır. Özellikle Doğu Avrupa'daki ilerleyişleri sırasında tutsak edilen Rus asker ve siviller, muharip unsurları yormaksızın temel altyapı işlerinde kullanılmak üzere görevlendirilmiştir. (May, 2018; Morgan, 2007). Bu esirlerin temel işlevlerinden biri, ordunun geri hatla olan irtibatını sağlamak ve ileri harekâtın önünü açmak üzere yol inşa etmektir. Özellikle yoğun ormanlık bölgelerde, ağaçların kesilerek geçiş yollarının açılması ve kereste elde edilmesi kritik bir işlemdi. Elde edilen bu keresteler, köprü yapımından kuşatma kulelerine, mancınık gibi kuşatma silahlarının üretiminden geçici karargâh tahkimatına kadar pek çok farklı stratejik amaçla kullanılmıştır (Sverdrup, 2017; Jackson, 2018).

Moğolların ilk defa geldikleri Orta Avrupa topraklarında bu denli keskin bir üstünlük sağlayabilmeleri yalnızca disiplinli ve nitelikli bir orduya sahip olmaları ile açıklanamayacağı kanaatindeyiz. Tamamen yabancı bir coğrafyada sayıca görece küçük kollara ayrılarak birden fazla cephede birkaç farklı düşman ile savaşmak için disiplinden fazlası gerekiyor olmalıdır. Böylesine etkin manevralar yapabilmek için kesinlikle güçlü bir istihbarat birikimi gerekmektedir. Bu durum bize Moğolların, Reşidüddin'in (1999) belirttiği üzere, sefere çıkmadan evvel her aşamayı iyi planladıklarını ve hazırlıklarını iyi yaptıklarını göstermektedir. Moğolların istihbarat ağının başarısı hem dönem kaynaklarına hem de modern literatüre konu olmuştur. Öyle ki, Moğolların istihbarat ile alakalı faaliyetlerini Moğol Devletinin teşekkülünden öncesine kadar dahi götürmek mümkündür. Moğollar bu faaliyetleri giriştikleri mücadelelerde daima kullanmışlardır. Bunu diplomatik gayeler ile yolladıkları elçiler yolu ile elde edilen esirler, devşirilen düşmanlar, tacirler ve hatta zaman zaman şehirlerde eğlenceler hokkabazlar ve oyunbazlar vasıtası ile de kullanmışlardır (Karaduman, 2024; Delibalta, 2021). Moğolların Avrupa'yı istilası hususunda son derece kıymetli bilgiler aktaran Parisli Mathew'de eserinde bu konuya değinmiştir:

“Her tarafa saldıkları ajanları ve hiçbir ilahi kanunları olmaksızın Mars'a özgü disiplinli karakterleri sayesinde uyumsuzluk içindeki devletler, tahkimat ve askerî olarak savunmasız bölgeler hakkında bilgi sahibi oluyorlar. Krallıkların sıkıntılarını ve kralların arasındaki çekişmeleri öğreniyor, zaman kaybetmeksizin hareketleniyor ve saldırıyorlar. Böyle bir yöntemi ne kadar övsen az!” (Özcan, 2013: 42).

Bu kısa pasaj, Moğolların başarısının ana nedenlerinden bir diğeri olan istihbarat konusunda ne denli mahir olduklarını gayet net bir şekilde özetlemektedir. Ayrıca Moğollar, istihbaratın yalnızca “gizli” olan kısmı ile değil, aynı zamanda askerî kanadıyla da oldukça ilgilenmişler ve bu hususta da başarılı olmuşlardır. Moğol ordusu ilerken oluşturulan gözcü müfrezeler takribi olarak iki günlük mesafeden ordunun etrafına dağılır ve giriştikleri akın faaliyetleri ile hem korku salar hem de coğrafya hakkında bilgi toplarlardı. Yerel halktan insanlar güç kullanılarak konuşuturulur ve hatta Moğol ordusunun daha düzgün veyahut gizli bir güzergâhtan ilerleyebilmesi için kılavuz ettirilirdi (Delibalta, 2021). Tüm bunlar Moğolların askerî başarısı ile doğrudan alakalıdır. Zira elde edilen bilgiler sayesinde Moğollar, düşmanlarının zafiyetlerine, soylular arasındaki dinamiklere, ordunun izleyebileceği en uygun güzergâha, ikmal ve istirahat sağlanabilecek otlakların tespiti ve savaşılabilecek olan en uygun yerin belirlenmesi gibi son derece mühim hususlar Moğolların bu istihbarat yolları ile halledilirdi. Aynı

zamanda Moğolların Yam Teşkilatı da bu konuda mühim bir yere sahiptir. Taşınan bilginin mümkün olan en hızlı ve güvenli şekilde aktarılması, en az bilginin mahiyeti kadar önemlidir (Karaduman, 2024; Eğilmez ve Kalkan, 2023).

Moğolların başarılı istihbarat ağı, yetkin kurmayları, psikolojik harpteki maharetleri ve dönem kaynaklarınca onaylanan Moğol savaşçılığının üstünlüğüne bir de Sübedey'in taktik zekâsı ve Moğol Devletinin teşekkülünden bu yana gelen otuz yılı aşkın savaş tecrübesinin eklenmesi ile ortaya tam anlamıyla bir Moğol savaş makinesi çıkmıştır. Zira kariyerinin son seferini yapan Sübedey, Avrupa seferine gelene kadar oldukça geniş ve birbirinden tamamen farklı coğrafyalarda savaşmış, başarılı olmuş ve tecrübe edinmiştir. Öyle ki hem Moğol İmparatorluğunun hem kurulmasında hem de yayılması sürecinde Türkistan ve Deşt-i Kıpçak coğrafyasında seferler yaparak bozkır şartlarında bir operasyonun nasıl yürütüleceğini, konar-göçer uluslara karşı nasıl savaşılması gerektiğini çoktan tecrübe etmiştir (Yaltırık, 2014; Barthold, 1990; Buell, 1992). Harzemşah Sultanı Muhammed'in peşine düştüğü seferde birliklerin ikmal ve iaşesinin son derece hız gerektiren bir görevde nasıl yapılacağını, ileri ve iç düşman topraklarında düzenlenecek bir keşif seferinde ne gibi askerî metotlar uygulanması gerektiğini tecrübe etmiştir (Sverdrup, 2017; İbnü'l-Esir, 1987; Cüveynî, 2013). Kafkaslardaki Derbent geçidini aşip karşıındaki kalabalık koalisyon ordusunu manipülatif bir diplomasi kullanarak zayıflatmış ve parçalamış, iç hatlar manevrasının başarılı bir örneğini göstererek kalabalık düşmanla nasıl mücadele edileceğini tatbik ederek muvaffak olmuştur (Yatırık, 2014; İbnü'l-Esir, 1987). Tangutlara karşı yapılan ikinci seferde merkez ordudan ayrı ve uzak bir şekilde manevra yaparak düşmanı çevrelemiş ve çaresiz bırakmıştır. Burada uyguladığı pratiği yine Kin'lere karşı kullanarak Xi'an dağlarını dolaşmış ve Tong geçidinin düşürülmesinde rol oynamıştır. Bu seferlerde avantajlı mevkiye konuşlanmış düşmanın nasıl yerinden çıkarılacağını ve aşılması güç engellerin gerekirse ikmal ve iâşe yollarını uzatmak, orduyu yormak ve Moğol atlılarının ilk defa çiğneyeceği topraklara girmeyi göze almak pahasına, manevra kabiliyetinin Orta Çağdaki en büyük silahlardan biri olduğunu ispat etmiştir. Çin'de özellikle Kin Hanedanına karşı giriştiği mücadelede kendisinininkinden çok daha kalabalık bir orduya ve ulusa sahip bir düşmanın nasıl yenilebileceğine dair gayri nizami harp taktiklerini tatbik etmiştir (Sverdrup, 2017). Kısaca kariyerinin zirve yıllarında olan ve hem İran'ın sıcak coğrafyasında hem Rusya'nın dondurucu soğuklarında hem de

kalabalık Çin ülkesinde muzaffer olmuş bir general olan Sübedey, bu sefer kendisi ve ordusunu neredeyse tanımayan ve kendi içerisindeki karışıklıklardan ve güç ayrılığından zayıf düşmüş bir düşmana karşı ilerlemektedir. Bu faktörlere değinmek, Avrupa ve Moğollar arasındaki mücadelenin genel çehresinin anlaşılması için son derece önemlidir.

Moğolların Orta Avrupa'ya düzenleyecekleri seferdeki ana hedefi Macar Krallığı idi. Zira Macar Krallığının sahip olduğu yeşil ovalar Moğol atlarının beslenmesi ve dinlendirilmesi için uygun bir bölgeydi. Haliyle bu bölge potansiyel olarak daha sonraki hedefler için bir üs niteliği taşımaktaydı (Özcan, 2020). Üstüne Macar Krallığı, Moğolların artık sınır komşusu durumundaki tek büyük merkezi kuvvetti ve haliyle ciddiye alınması gereken bir güçtü. Bir de savaş için görünen sebep olarak, Macar Kralı IV. Bela, Batu'nun ultimatolarını ciddiye almayarak Kıpçaklara sığınma hakkı vermişti (Roux, 2020). Batu, Suzdal Dükü aracılığı ile yolladığı mektupta bunu açık bir şekilde savaş sebebi olarak göstermiştir:

“Ben gökyüzünün efendisinin sözcüsü Chayn ki o bana toprağın üzerinde güç vermiştir (Ego Chayn nuntios Regis celesti cui dedit potentiam super terram) ve (ülkeleri) fırlatırcasına bana bağlı kılmış ve idareme vermiştir. Macarların Kralı sana şaşıyorum, sana on üç elçi gönderdim ve onlardan biri bile bana dönmedi ne senden bir elçi geldi ne de bana mektup gönderdin. Biliyorum, sen güçlü ve zengin bir kralsın ve pek çok da askerin var, tek başına büyük bir kralsın. Bundan ötürü bana kendi isteğinle bağlanman zor. (Ancak) Bana kendi isteğinle bağlanırsan sen hoşnut ve sağlıklı kalacaksın. Benim kölelerim olan Kumanların senin korumana geçtiklerini biliyorum, (bundan ötürü) sana emrediyorum (ki) hiçbirisini koruma, onlardan ötürü bana düşman olma. Kolayca Kumanları kendinden kaçır, çünkü onlar evsiz, çadırlarıyla gezerek yaşarlar. (Eğer bana karşı gelersen) Kale ve kentlerine kapan, nasıl benim elimden kaçabilirsin?” (Özcan, 2010: 98)

Batu, diplomatik girişimlerinin sonucunu alamadı. Kral IV. Bela, karşı tarafın ultimatolarını görmezden geldi. Bu nedenle Moğollar 1240 yılının son günlerinde harekete geçtiler. Macar Krallığına karşı başarılı olmanın anahtarı tıpkı Moğolların daha önce II. Tangut seferinde ve 1232'de Kinlere karşı başarı ile tatbik ettikleri çevreleme harekâtından geçmekteydi. Macar Krallığının etrafını sarıp çevre kuvvetlerden ulaşabilecek askerî desteklerin önlenmesi gerekmekteydi. Bu, Macar topraklarına Karpat

geçitlerinden giren merkez Moğol ordusunun farklı yönlerden kuşatılmaması için elzemdi. Zira özellikle Macarların kuzey komşusu olan Lehistan topraklarında Kral IV. Bela'nın akrabalık bağlarının bulunduğu soylular vardı (Jackson, 2018; Sinor, 1999). Moğolların umumi batı seferini kumanda etmekte olan Batu ve Sübedey bunun gayet farkında olmalı ki tüm sefer bu strateji üzerine geliştirilmiştir. Moğolların bu seferdeki stratejisi, düşmanı çevrelemekten başka, asıl saldırılarının geleceği yön konusunda düşmanı şaşırtmak ve onları güçlü oldukları mevkiden çıkarıp kendi çarpışmak istedikleri yere çekmek üzere olmuştur. Zira Macar Krallığına saldırılmadan evvel Moğol birlikleri Polonya ve Litvanya'da akınlar düzenleyerek dikkatleri bu yöne çekmeye çalışmıştır (Sverdrup, 2017). Polonya ve Litvanya üzerindeki seferlere tezimizin konusu nedeniyle tafsilatlı olarak değinmeyeceğiz. Sübedey'in bizzat komuta ettiği Mohi Muharebesi için önem arz eden Legnica ve Chmielnik üzerindeki çarpışmalara Sübedey'in kumanda ettiği Orta Avrupa seferinin stratejik birer parçaları olmaları nedeniyle kısaca yer verdik.

Merkez Avrupa üzerine ilk saldırılar, Sübedey ve Batu'nun kumanda ettiği merkez ordu Macar Krallığının topraklarına girmeden evvel Baydar, Kadan ve Orda'yı Polonya üzerine yolladığı kuzey kolu ile başlamıştır. 1240'ın sonuna doğru harekete geçen bu ordunun görevi Macar Kralı Bela'nın damadı olan V. Boleslav ve kuzeni olan II. Henry'nin etkisiz hale getirilmesidir (Jackson, 2018; Sinor, 1999; Yolvever, 2018). Zira bu akrabalık bağları, Macar Kralı'nın onlardan destek almasını sağlayabilirdi. Takribi olarak iki tûmenden oluşan ordu Lublin ve Zachiwost çevresini yağmalayarak donmuş Vistül Nehri üzerinden kolayca geçerek 13 Şubat 1241'de Sandomir'e saldırdı (Grousset, 1980). Sandomir'in ele geçirilip yağmalanmasının ardından Moğolların bu kuzey kolu ikiye ayrılarak faaliyetlerine devam ettiler. Bir kol güneye, Krakov ve Wroslaw'a, diğer kol kuzeye Sireadz, Leczyca, Kujava'ya ilerlemiştir. Baydar'ın güney yönünde ilerleyen ordusu Krakov'a ulaşmıştır. Yol üzerindeki ufak yerleşimleri yağmalamıştır (Sverdrup, 2017). Krakov dönemin Polonya'sının en önemli şehridir ve soylu bir şövalye olan Vladimir tarafından ve onun kumanda ettiği birliklerce korunmaktadır. Diğer Leh soyluları olan Pakoslav ve Klement'de ona katılarak Moğolları Chmielnik'e kadar kovalamışlardır. Bu kovalamaca, daha sonra olayların gelişme şekline de anlaşılaçağı üzere, Moğolların ve Türklerin tarih boyunca sayısız kez başarıyla tatbik ettikleri sahte ricattan ibarettir. Vladimir tarafından kumanda edilen Polonyalı birlikler Chmielnik'de Moğollar tarafından pusuya düşürülerek imha edilmiştir

(Sverdrup, 2017). Birliklerinin imha edildiğinin haberini alan Krakov Dükü V. Boleslav, şehrini terk ederek yakın mahiyeti ile beraber önce ulaşması oldukça güç olan Sandek Kalesine oradan da Moravya'da bulunan bir manastıra sığınmıştır (Yolsever, 2018). Krakov şövalyelerinin ve garnizonunun Chmielnik'de imha edilmesi ile Baydar'ın Krakov'u ele geçirmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Baydar 24 Mart 1241 tarihinde Krakov'a geldiğinde tamamen savunmasız bir şehir bulmuştur ve şehir yağmalanıp tahrip edilerek ateşe verilmiştir. Baydar buradan Oppeln üzerinden kuzey kolu ile birleşmek için harekete geçmiştir. Orda, Kadan ve Baydar Wroclav'da takribi olarak 1241'in Nisan ayında bir araya gelmişlerdir. Şehir halkı şehri yakarak terk etmiş ve iç kaleye sığınmışlardır. Buradaki kalenin alması biraz zaman gerektiriyordu ve Moğollar bu konuda muvaffak olamadılar (Sinor, 1999). Büyük Dük Boleslav'ın kuzeni olan II. Henry'nin Legnica civarında birliklerini topladığı ve Bohemya Kralı Wenceslas'ın da kendi birlikleri ile ona katılmak üzere hareket ettiği haberini alan Moğollar, bu iki ordunun birleşmesinin büyük bir tehdit olacağının farkında olmalı ki, Wroclav kuşatmasını kaldırarak Legnica'ya hareket ettiler. Moğollar Avrupalı kuvvetlerin haberleşme yollarını kesmiş olmalı ki, II. Henry, Wenceslas'dan haber alamadığı için birlikleri Waldstat'da konuşlandırdı (Yaltırık, 2014; Yolsever, 2018). Moğol ordusu da II. Henry'nin ordusu da nispeten küçük sayılabilecek ordulardır. Takribi olarak iki tarafında 10 bin kişiden müteşekkil olduğu kanaatindeyiz. Diğer örneklerde de bahsettiğimiz üzere taraflar arasında ciddi bir disiplin ve motivasyon farkı vardır. Leh tarafına baktığımızda orduya dâhil olan birlikler arasında düzgün bir emir komuta zinciri olmadığı, manevra kabiliyetinin eksik olduğu ve muharebe stratejilerini tatbik edecek subaylardan yoksun olduğu görülür. Zira II. Henry'nin bir araya getirdiği ordu, tabiri caizse derme-çatma bir ordudur. Goldbergli madencilerden, silahlı altına alınan Polonyalı köylü erkeklerden, az sayıda hafif süvari ve II. Henry'nin yakın mahiyeti olan şövalyelerden oluşmaktadır. Töton şövalyeleri de II. Henry'yi desteklemek için ona katılmış olsalar da savaşın gidişatında fark yaratacak kadar kalabalık olmadıkları, bilhassa sanılandan daha az sayıda oldukları kanaatindeyiz. Toplamda 50-100 kişiden oluşan bu elit süvari birliği her ne kadar oldukça kaliteli teçhizata ve yüksek dövüş kabiliyetine sahip olsa da bunlar çeşitli ve hız gerektiren harp stratejilerine hâkim değillerdir (Sverdrup, 2017). Daha ziyade şövalyelik öğretileri ile hareket eden ve düşmanları üzerine doğrudan ve ezici ağır hücumlar yapan, birebir dövüşte rakipsiz ağır

süvarilerdir. Bu, bozkır harp taktikleri karşısında anlamsız kalmaktadır. Moğollar ve Türkler düşmanı savaş başlamadan yıpratmak, at sırtında kaçarken oklamak ve yalnızca kesin ve ezici bir zafer alabildikleri anda düşmanı hızlı manevralar ile çevreleyerek imha etmek üzere savaşıyorlardı (Keegan, 1995). Nitekim öyle de oldu. 9 Nisan 1241 tarihinde, Legnica, Waldstat mevkinde yaşanan muharebede Moğollar kaçak dövüşerek düşman hatlarının arasının açılmasını sağlayıp onların düzenini bozdular. Töton şövalyeleri ve II. Henry'nin süvarilerinin etkisiz hale getirilmesi ile savaş galibiyetle sonuçlandı. Zira geriye kalan silahlıta alınmış köylüler ve madenciler ölmekten başka bir şey yapamadılar. Moğollar II. Henry'nin kafasını vücudundan ayırarak mızrak ucuna takmış ve Legnica Kalesi önünde düşmanın dirayetini kırmak üzere sergilemişlerdir. Bu olaydan sonra Moğollar, Moravya, Bohemya ve Avusturya yerleşimlerini ele geçirerek yağmalamış, adım adım güneye, merkez ordunun ve güney kolun birleşeceği orta Macaristan'a doğru yola çıkmışlardır (Sverdrup, 2017; Jackson, 2018; May, 2018). Moğolların kuzey kolunun bu faaliyetleri, Macaristan'a yapılacak olan büyük seferin sorunsuz bir şekilde tatbik edilmesi için çevre kuvvetlerin etkisiz hale getirilmesi ve kanatların güvene alınması bağlamında oldukça önemlidir. Seferin genel kumandası Sübedey'da olduğu için bu hususlara kısaca değinmek istedik lakin daha fazla ayrıntıya girmeyi tezimizin konusu nedeniyle uygun görmedik.

Moğolların Orta Avrupa'daki asıl hedefi olan Macar Krallığının bozguna uğratılması için kuzey ve güney kollarının muvaffak olması gerekmektedir. Nitekim kuzey kolu Polonya'daki kuvvetleri etkisiz hale getirmiş çevre yerleşimleri ele geçirerek yağmalayıp tahrip etmişti. Buri ve Böcek ise Macaristan'ın güneyinde kalan Valakya ve Transilvanya'yı dolaşarak bölgenin direnişini kırmak, Macarların takviye kuvvet elde etmesini önlemek ve olası bir durumda güneye çekilebilecek Macar ordusunun önünü kesmektir. Nitekim bu iki kol da başarılı olmuştur (Özcan, 2020).

Merkez orduya, yani Batu ve Sübedey'in kumanda ettiği asıl vurucu güce gelirse, Kral Bela'nın bizzat ziyaret ederek tahkim ettirdiği ve başına seçkin adamlarından biri olan Denis'i koyduğu Verecke Geçidi, Sübedey ve Batu tarafından 13 Ocak 1241'de, kuzey kolunu kumanda eden Moğol kuvvetlerinin Sandomir'i almasıyla eş zamanlı olarak aşıldı. Verecke Geçidini savunmakla sorumlu olan Tomaj Denis, geçidin aşıldığını ve savunma birliklerinin dağıtıldığını Kral Bela'nın Buda'daki askerî meclisine bildirmiştir. Moğolların Verecke'deki saldırıları öylesine başarılı olmuştur ki savunmacılar arasından

yalnızca orayı savunmakla mükellef olan Denis ve onun birkaç şövalyesi ancak Peşte'ye dönebilmiştir (Szabó, 2020). Moğol merkez ordusunun öncü birliklerini kumanda eden Şiban Noyan geçidin aşılmasından hemen 3 gün sonra Peşte civarında görülmüştür. Savunma hattının bu denli hızlı ve sert bir şekilde yarılması Macar tarafında muhakkak bir panik havasına neden olmuş olmalıdır. Verecke geçidi, Macar tarafının beklediğinden çok daha hızlı bir şekilde aşılmıştır. Bunu Macarların hazırlıklarını henüz tamamlamamış olmalarından anlamak mümkündür. Zira Kral IV. Bela, Moğolların Peşte çevresinde görüldüğü günlerde ordusunu ve soylularını henüz toplamaya başlamıştı. Bozkır savaş taktiklerine aşina olduğu anlaşılan Kral IV. Bela askerlerine asla Moğolların kışkırtmalarına kanmamaları gerektiğini söylemiş ve onlarla çarpışmalarını hazırlıklar tamamlanana kadar yasaklamıştır (Szabó, 2020). Geçidin aşılması ve ordunun diğer kuzey ve güney kollarının başarılı olması ile kanatlarının güvene alındığını bilen Sübedey ve Batu doğrudan Peşte şehrine ilerlemişlerdir (Jackson, 2018; Özcan, 2020; Yolsever, 2018).

15 Mart 1241 tarihinde Peşte civarına ulaşan Şiban Noyan'ın öncü birlikleri merkez orduya düşmanları hakkında bilgi sağlamak ve coğrafyayı görmek üzere hareket etmişlerdir. Gözcülük faaliyetleri yapan kol aldıkları haberleri Batu ve Sübedey'e ulaştırarak, düşmanlarının sayısının kendilerinin iki katı olduğunu ve aralarında birçok Bahadırın bulunduğunu bildirmiştir (Sverdrup, 2017; Reşidüddin, 1999). Macar soyluları ve Kral IV. Bela ise Buda şehrinde birliklerini mobilize etmektedirler (Jackson, 2018). Macar ordusunun toparlanarak 6 Nisan 1241'de Moğolları karşılamak üzere şehirden çıkmıştır. Sayısal üstünlüğün Macarlarda olduğunu öğrenen Batu ve Sübedey, kuzey kolunu kumanda eden Orda ve Baydar ile birleşerek Tisa nehrine, kuzey doğuya doğru çekilerek kendileri için daha avantajlı bir mevkiye konuşlanmak üzere ricat etmişlerdir. Nihayet iki ordu Sajó ırmağının böldüğü Mohi'de ırmağın iki farklı yakasında olmak üzere konuşlanmışlardır (Jackson, 2018; Négyesi, 2013).

Moğol tarafı kuzey ve güney kolları ile birleşerek tüm güçlerini Mohi'de birleştirmişlerdir. Tarafların sayısal kuvvetleri hakkında kaynaklar muhtelif sayılar nakletse de kayıtlar Macarların daha kalabalık olduğu ve ağır şövalyelerinin daha iyi teçhizata sahip olduğunu vurgulamaktadır (Reşidüddin, 1999; Szabó, 2020; Özcan, 2020). Sayılara bakacak olursak Moğol tarafı için 10 binden başlayarak 150 bine kadar bir aralık verilmektedir. Macar tarafı için ise 30 bin ila 300 bin arasındadır. Yüzbinler ile

ifade edilen sayıların kesinlikle abartılı olduğu açıktır. Mohi'de gerçekleşen meydan muharebesi görece büyük olsa da ne Macarların 300 bin ne de Moğolların 150 bin kişiyi seferin bu aşamasında bir araya getirecek kuvvetleri yoktur. Orta çağ şartları göz önüne alındığında bu kadar kalabalık bir ordunun bu hızla mobilize edilmesinin imkân dâhilinde olmadığı görülür. Moğol tarafının en fazla 50 bin, Macarların ise 80 bin kişiden oluşan bir orduyu Mohi'ye getirdikleri kanaatindeyiz (Özcan, 2020; Roux, 2020; Négyesi, 2013).

Yuanshi'de aktarıldığı üzere Moğol ordusunun Sajó'ya ricat etmiş olması Sübedey'in planıydı (Pow ve Liao, 2018; Roux, 2020). Bu sayede Macar ordusu savaş düzenini bozmadan onları takip etmek zorunda kalacaktır. Cebri yürüyüş olarak tabir ettiğimiz bu durum her çağın orduları için oldukça yorucudur. Zira her an bir gece baskını tehdidi ile savaş düzenini bozmadan ilerlemek zorunda kalan ordu, etkili bir şekilde istirahat edemeden ve silahaltında hazır bulunarak ilerlemek zorunda kalmıştır. Peşte'den Sajó'ya kadar takribi olarak 160 km ilerleyen Macar ordusu muhtemelen hedeflenen kadar olmasa da kısmen yorulmuştur (Négyesi, 2013).

Macar ordusu Mohi mevkiine ulaştığında karşıya geçmeye yeltenmeyip, Sajó ırmağının karşısında güçlü bir karargâh kurarak konuşlanmıştır. Bu karargâh *Araba Kalesi* olarak tanımlanabilecek şekildedir. Bu savaş arabaları Macar karargâhına üstün bir savunma sağlamaktadır. Zira Macarlar bir duvar mahiyetindeki arabaları halka biçiminde dizerek etraflarını tahkim etmişlerdir (Szabó, 2020; Négyesi, 2013). Bu taktik Macarlara arabaların içerisinde ve üstünden, tahkim edilen siperlerden ve muhtelif diğer açılardan yani nispeten güvenli bir bölge içerisinde savaşma imkânı tanımıştır²¹. Bu, ırmağın diğer yakasında bulunan Sübedey ve Batu için dezavantajlı konuma düşmek demektir. Zira şimdi, Macar ülkesini fethetmek isteyen Moğollar dar bir taş köprüden geçmek yahut amfibik bir operasyon ile Sajó ırmağını aşmak durumunda kalmışlardır. Askerî strateji açısından akarsuları aşmak yahut karaya denizden çıkarma yapmak her anlamda ve tarihin her döneminde oldukça zordur. Maliyet, zayıat ve ihtiyaç duyulan zaman bağlamında değerlendirildiğinde amfibik operasyonlar daima zorlayıcı koşullara

²¹ Wagenburg taktiği özellikle Orta Çağda o kadar başarılıydı ki yalnızca Macarlar tarafından değil, diğer birçok halk tarafından tarihin farklı dönemlerinde ve farklı coğrafyalarda uygulanmıştır. Çek ulusal kahramanı olarak kabul gören Jan Zizka, bunu Hussit Savaşlarında diğer Avrupalı kuvvetlere karşı kullanmış, kendisinininkinden sayıca kat be kat daha kalabalık ve daha iyi donanımına sahip orduları bu sayede mağlup etmeyi başarmıştır. Bkz: Turnbull, 2004.

sahiptir. Üstüne, çıkarma yapılan ilk an genellikle savunmasız kalınır. Zira karaya çıkmakla meşgul olan birlikler, düşmanın ani bir saldırısı karşısında açık hedef haline gelir. Diğer seçenek olan taş köprüden geçmek ise pek uygun bir seçenek değildir. Dar geçitler daima savunanların lehinedir zira burada sayısal üstünlük, Moğollarda bu da yoktur, anlamını büyük ölçüde kaybeder (Szabó, 2020; Sverdrup, 2017). Nitekim daha sonra, 10 Nisan gününde Bela'nın biraderi Koloman tarafından yapılan ani bir saldırı ile Moğollar, geçmeye çalıştıkları köprüden süpürülecektir. Görüldüğü üzere, her ne kadar Moğollar daha üstün bir askerî disipline sahip olsalar da Mohi'de şartlar, en azından başlangıçta, Macarların lehine dönmüştür (Négyesi, 2013).

Macarları ırmağın karşı tarafında bekleyen Moğollar düşmanlarının ilerlemek yerine sağlam bir karargâh kurduğunu görünce hamle yapmak zorunda kalmışlardır. Moğollar gece karanlığında bir öncü birliklerini uzun bir taş köprü olan Sajó köprüsünden geçirmek üzere bir girişimde bulundular. İstedikleri sonucu alamadılar. Zira Moğol tarafından firar eden bir Rus esir, Macarlara kaçarak Moğolların bir gece saldırısı düzenleyeceği bilgisini vermiştir. Moğollar daima seferlerinde orduları ile beraber çevreden aldıkları esirleri de önlerine katarak hareket ederlerdi. Bunlar, şu an bulundukları coğrafya nedeniyle genel olarak Ruslardı ve bu baltalı adamlar ekseriyetle inşaat, kereste ve ana ordunun ilerleyeceği yolu açma gibi işlerde çalıştırılıyorlardı. Firarinin istihbaratını alan Macar tarafı neticede harekete geçme kararı aldı. Kral Bela'nın kardeşi Koloman ve onunla beraber birkaç soylu birliklerini toplayarak 10 Nisan gecesinde hızlıca Sajó Köprüsüne ilerlediler. Köprüyü geçmekte olan Moğol birliklerini gören Koloman ve mahiyetindeki savaşçılar köprüye ani bir hücum yaparak öncü Moğol birliğini bozguna uğrattılar. Moğol birliğinin fertleri öldürüldü yahut ırmağa döküldü. Çarpışmadan muzaffer ayrılan Koloman, köprüye biraz savunmacı bırakarak geri çekildi. Moğolların Sajó'nun karşısına geçmek için attığı ilk adım böylece başarısızlıkla sonuçlanmış oldu (Négyesi, 2013; Sverdrup, 2017).

Bu başarısız denemenin ardından Moğollar güçlerini birkaç parçaya ayırarak farklı kollardan ilerlemeyi tercih ettiler. Kısmen riskli bir hamle de olsa, yerinde kalan ve mevkiini koruyan bir düşman için yapılabilecek mantıklı stratejik bir manevradır. Batu'nun kardeşi Şiban kuzey kolunu, Batu merkezi, Sübedey ise güney kolu aldı (Sverdrup, 2017). Moğolların bozkır taktiklerini uygulayan hafif teçhizatlı atlı okçuları daha ziyade geniş manevralar yapabilecekleri alanlarda üstünlük sağlamaktadır. İçinde

bulundukları durum onların bu üstünlüklerini perdelemektedir. Zira Macarlar Sajó Irmağının karşısında ve müstahkem bir sahra karargâhında konuşlanmışlardır. Moğolların manevra yapabilmesi, düşmanın etrafını sarıp ok yağmuruna tutarak onları yıpratması için evvela hem dar ve uzun bir taş köprü olan Sajó köprüsünü geçmek hem de ordunun diğer kollarının da Sajó Irmağının kollarını aşması gerekmektedir. İki seçenek de onları Macarların karşı bir hücumu durumunda savunmasız bırakmaktadır. Nitekim Sir Koloman bunu başarı ile tatbik ederek Moğolları daha önce Sajó köprüsünden süpürmüştür (Négyesi, 2013). Moğollar bu noktada daha farklı bir plana ihtiyaç duymuştur. Farklı milletlere karşı farklı coğrafyalarda ve şartlarda savaşarak savaş hilelerini öğrenmiş olan Sübedey, parlak bir fikir ile savaşın Moğolların aleyhine olan gidişatını değiştirmiştir. Sübedey'in planına göre Şiban, kuzey kolunu kumanda ederek Sajó ırmağının sığ olan kısmından ilerleyecek, bu esnada Batu esirleri ve mühendisleri kullanarak inşa ettirdiği kuşatma silahları ile Macarların köprüye bıraktığı savunmacıları taşlarla vurarak hücum edecektir. Bu esnada Sübedey ise Sajó ırmağının güney kısmında, ırmağın derin olduğu ve düşmanın bu nedenle saldırı beklemediği kısmında amfibik bir harekât ile yüzen köprüler inşa ederek karşıya geçecek ve düşmanı en beklediği yerden, arkasından vuracaktır (Bretschneider, 1911; Sverdrup, 2017; Négyesi, 2013; Pow ve Liao, 2018). Daha önce belirttiğimiz üzere özellikle Orta Çağda akarsuları aşmak oldukça maharet isteyen, zor ve zaman gerektiren bir işti. Bir de Moğol ordusunun galibiyet esasını böylesine riskli bir harekâta bağlamak bize iki şey söylemektedir: Sübedey ve Moğollar askerî mühendislik hususunda büyük kazanımlar elde ederek "göçebe ordusu" kalıp yargısını yıkmışlardır. İkinci olarak ise Moğollar böylesine riskli bir harekâta bel bağlayacak kadar çaresiz kalmışlardır. Moğolların Mohi'de galip gelmeleri için tek yol bu olarak görünmektedir. Aynı zamanda Çin ve İran'ın tahakküm altına alınması ile beraber Moğollar önemli mühendislik kazanımları da elde etmiş olmalıydı (May, 2023). Zira plan başarılı olmuştur. 11 Nisan şafağında Batu'nun birlikleri Sajó köprüsündeki Macar savunmacılara karşı taşlar fırlatan savaş makinelerini getirerek ateş açmıştır. Moğol okçularının okları ve fırlatılan taşların da yarattığı tahribat ve psikolojik baskı ile köprü savunmacıları dağıtılmıştır (Özcan, 2020). Dağılan birlikler ise kuzey kolunu kumanda eden Şiban'ın Sajó ırmağının sığ kısmından geçmesi ile çevrelenerek imha edilmiştir. Bu sayede merkez orduyu kumanda eden ve köprüyü geçmek üzere hareket eden Batu'nun önü açılmıştır. Batu'nun birlikleri bir yandan

köprüyü aşarken, kurtulan Macar savunmacılar karargâha kaçarak onları uyarmıştır. Macar tarafı yeni muzaffer olmanın verdiği rehavet ile olmalıdır ki, bu uyarıyı ciddiye almamıştır. Tıpkı önceki gibi bunun ufak bir müfreze olduğunu düşünmüş olmalılar ki yalnızca Prens Koloman ve Tapınak Şövalyeleri bir araya gelerek Moğollara karşı harekete geçmişlerdir. Onlar köprüye ulaştıklarında fazlaca Moğol birliği ırmağın karşısında geçmiş bulunmaktadır. İki tarafın çarpışmasında Koloman ve Tapınakçılar aldıkları ağır zayıat nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Az sayıda sağ kalan birliği ile karargâha kaçmayı başaran Koloman, birliklerin herhangi bir savaş hazırlığı yapmadığını görmüştür. Splitli Toma'nın aktardığına göre canını zor kurtaran Koloman, Kral Bela'yı rehaveti ve ihtiyatsızlığı nedeniyle ona bağırarak aşağılamıştır. Tüm bunlar karargâhta bir kargaşaya neden olmuştur. Koloman tekrar toparlanarak birlikleri ile beraber eski Mohi olarak adlandırılan yere intikal etmiştir. Burada son derece şiddetli bir çarpışma gerçekleşmiştir. Öyle ki Moğol tarafı ağır kayıplara uğrayarak geri çekilmeyi bir seçenek olarak düşünmüştür. Yaşanan çarpışmanın şiddetinin daha iyi anlaşılması için, Batu'nun muhtemelen bizzat tanıdığı ve muhtemelen birliğinin en elit üyeleri olan, ağır bir şekilde teçhizatlı 30 savaşçı bahadırı ve yüksek rütbeli bir subayı bu çarpışmada ölmüştür (Négyesi, 2013; Pow ve Liao, 2018; Özcan, 2020). Bu elit grubun zayıat vermesi Moğol tarafı için işlerin ne denli zor gittiğinin en büyük göstergesidir. Macarların ağır süvarileri, Moğolların bozkır savaşçıları karşısında göğüs-göğse çarpışmada başarılı olmuşlardır. Muhtemelen bu Moğollar tarafından beklenmekteydi yine de bu denli ağır bir kayıp ne bekleniyordu ne de isteniyordu. Birkaç farklı kayıta karşımıza çıkan Batu'nun ifadeleri şu şekildedir: “*Noyanlar bir toplantı için bir araya geldiklerinde Batu, Sübe’etei, Huoning Nehri’ndeki savaşta bizi kurtarmak için çok geç geldi. Ba’atur’unun ölümüne yol açtı dedi.*” (Pow ve Liao, 2018: 35).

Batu, Sübedey’i geç kalmakla suçlamış ve verdiği kayıplardan onu mesul tutmuştu. Savaşın gidişatını değiştiren hamle daha önce örneklerini Çin’de de Rusya’da da gördüğümüz üzere yine Sübedey’dan gelmiştir. Sübedey, Batu ve Moğol birlikleri Macarlar tarafından sindirilirken büyük bir kararlılık göstererek aslında strateji sanatında ne denli tecrübeli ve sağlam bir iradeye sahip olduğunu gösteren şu ifadeleri tarihî kayıtlara geçmiştir:

Batu'nun birlikleri köprü için savaştı, ancak düşman onların dezavantajlı konumlarını kullandı. Otuz asker ve Batu'nun emrindeki General Ba'atur öldürüldü. Nehri geçmeyi başaran Noyanlar, düşmanın çokluğu karşısında cesaretlerini kaybettiler ve Sübe'etei'ye geri

çekilip gelecekte onları yenmek için yeni bir plan yapma isteklerini dile getirdiler. Sübe’etei “Efendim geri çekilmek isterse, o zaman kendi başınıza geri çekilin. Tuna Nehri üzerindeki Macar şehrine varana kadar asla geri dönmeyeceğim!” dedi (Pow ve Liao, 2018: 35).

Batu’nun ve diğer Moğol Noyanlarının köprüyü aşmak üzere girdikleri çarpışmada ağır kayıplar almalarının ardından sarsılmış oldukları görülmektedir. Bu, Moğol tarafında muharebenin evvelinde bir tedirginlik olduğu iddiasını beraberinde getirir. Zira kayıtlarda Batu’nun bir tepeye çıkarak uzun bir müddet dua ettiğini, maiyetindekilerinden de kendi inançları usulünce dua etmelerini istediğini aktarmaktadır (Cüveynî, 2013). Bu davranış atası Cengiz Han’ın da daha önceden yaptığı bir ritüeldir. Bu ritüel, savaş öncesi bir tür manevi hazırlık mahiyetindedir. Batu gerçekleşecek olan muharebenin zorlu geçeceğini bildiği için Tengri’ye sığınmak istemiş olmalıdır.

Sübedey ise pasajda aktarıldığı üzere Batu ve Moğol Noyanlarının tam tersine, kendinden oldukça emin bir porte çizmiştir. Bunun arkasında ise yaptığı plana ve hesaplamalarına olan güveni bulunuyor olmalıdır. Roux’un (2020) bu hususta yazdıkları ise bu argümanı destekler niteliktedir. “Batu, Macarların saldırılarına morali çok bozuk olduğu bir sırada, savaşmadan önce kendini yenilmiş kabul ederken maruz kaldı. Çok büyük kayıplar vermiş olmasına rağmen, geri çekilmek istedi. Zaferden kuşku duymayan ve ona zaten sahip olan Sübedey ise, Batu’yu çekilmemeye ikna ederek inancını yenilemeyi başardı.”

Sübedey’in beklediği üzere, birlikler akarsuları aşmanın doğal zorluğu nedeniyle savaş alanına geç intikal etmişlerdir. Bu geç intikal aslında Batu’nun stratejik hatası olmalıdır. Öyle ki, Sübedey bu hususa daha sonraki bir toyda değinmiştir. Durumu onun ağzından şu şekilde ifade edilmiştir: “*Efendim, nehrin sadece üst kısmından haberdardın, su sığdı ve bir de köprü vardı*” diye cevap verdi. Benim daha nehrin alt kısımlarında olduğumu ve salların [dubalı köprünün] bitmemiş olduğunu bilmeden karşıya geçtiniz ve düşmanla savaştınız. Bugün geç kaldığım için beni suçluyorsun ama sebebini düşünmelisin.” (Pow ve Liao, 2018: 35)

Sübedey’in birliklerinin intikali neticesinde savaş alanında dengeler tamamen Moğol tarafına dönmüştür. Eski Mohi olarak adlandırılan yerdeki çarpışmada, karargâhtan dışarı çıkan Macar birlikleri de püskürtülmüş oldu (Négyesi, 2013). Moğollar bu hamlelerin ardından karargâhın dışındaki alanın tam hâkimiyetini kazanmıştır. Kazandıkları hâkimiyeti Macar karargâhını kuşatmak üzere kullanmışlar ve karargâhı

tıpkı köprüyü vurdukları gibi kuşatma silahları ve oklar ile vurmaya başlamışlardır. Kaynaklarda yanıcı mühimmatların da kullanıldığı aktarılmaktadır (Özcan, 2020; Négyesi, 2013). Tüm bunlar karargâh içerisinde bir karmaşaya neden olmuştur ve ağır ateş altında kalan Macarlar bozularak karargâhtan dışarı kaçmaya başlamışlardır. Moğol askerî disiplininin ne denli yüksek olduğunu gösteren bir örnek olması adına, Moğollar kaçacak olan Macar birlikleri için bir kaçış koridoru açmışlardır. Bu başlangıçta bir kaçış koridoru gibi görünse de aslında karargâhın içindeki savaşıma dirayetini kaybetmiş olan birliklerin kapıldıkları panik ile beraber savaş düzenini bozarak bu boşluktan kaçmaya çalışıp tuzağa düşmeleri için Moğollar tarafından bilinci bir şekilde oluşturulmuştur. Zira kaynakların da aktardığı üzere savaşın bu evresinde Macarlar ölmekten başka hiçbir şey yapamamışlardır (Özcan, 2020; Roux, 2020). Prens Koloman kaçmayı başarsa da aldığı yaralar nedeniyle daha sonra ölmüştür. Adını bilmediğimiz Tapınak şövalyelerinin reisi olan kişi ise savaş alanında ölmüştür. Kral IV. Bela kaçmayı başarmış ve daha sonra Adriyatik Denizindeki bir adaya sığınmıştır (Négyesi, 2013).

Sübedey'in Mohi'deki zaferde ve Macar ordusunun mağlup edilmesindeki rolü tartışmasızdır. Zira savaşı değiştirecek tüm hamleler, kaynakların da üzerinde durduğu üzere, Sübedey tarafından atılmıştır. Batu, başta Sübedey'e geç intikal ettiği için kızsız da Sübedey'in izahatını dinleyince hatanın kendisinin olduğunu anlayarak şu sözleri sarf etmiştir: “Batu da bunu duyunca anladı. Daha sonra büyük mecliste Sübe'etei'ye kısarak sütü ve şarap ikram edildi. Batu, Király (Macar Kralı IV. Bela) ile olan savaştan bahsettiklerinde, *“O zaman elde ettiğimiz tüm başarı Sübe'etei sayesinde oldu”* (Pow ve Liao, 2018: 35)

Kral Bela hâkimiyetindeki kalabalık Macar ordusunun tamamen dağıtılması sayesinde Moğollar Macaristan'ın her köşesinde ciddi bir tehlike altında olmadan at koşturarak hedefledikleri yağma ve tahrip hareketlerinde bulunarak hem bölgenin gücünü kırmışlardır hem de ganimet elde etmişlerdir. Macaristan büyük oranda tahrip edilmiştir. Nüfusunun önemli bir kısmı katledilmiş veyahut topraklarını terk etmek durumunda kalmıştır. Yalnızca taştan duvarlara sahip kaleler kendilerini muhafaza etmeyi başaramışlardır (Laszlovszky ve Pow, 2017; Szabó, 2020; Vercamer, 2021; Gyucha, Lee, & Rózsa, 2019).

Moğolların Batı Seferinin bu aşamasında ordunun merkez komutasında bulunan Sübedey, diğer gerekli hamleler için genç Noyanları görevlendirmiştir. Örneğin Kral IV. Bela'nın savaş alanından kaçmasının ardından yakalanması için, tıpkı kendisinin gençken Muhammed Harzemşah'ı yakalamak üzere görevlendirilmesi gibi, Kadan Noyan'ı görevlendirmiştir. Diğer Noyanlar ise yalnızca Macaristan'ı değil, Avusturya serhaddini ve Balkanlardaki belli kısımları yağmalamışlardır (Özcan, 2020).

Moğolların Macaristan'daki galibiyeti her ne kadar tartışmasız olsa da Türkistan'dan bu yana hem Kıpçakları hem Rusları hem de Avrupa kuvvetlerini mağlup ederek bunca yol katetmeleri Orta Çağ imkanlarını zorlamıştır. Hâlihazırda muvaffak oldukları ilerleme tarihte benzerine az rastladığımız türdendir. Bunun üstüne ise daha fazla ilerlemek inanılmaz lojistik problemler yaratacaktır. Yorulmuş olan Moğollar hâkim oldukları Orta Avrupa'dan, Ögeday Han'ın ölümünün de bir gerekliliği olarak, zira kurultay kurulacaktır, adım adım çekilmiştir (Roux, 2020; Grousset, 1980; Özcan, 2020).

3.4. ÖMRÜNÜN SON YILLARI VE MİRASI

Sübedey, Avrupa seferinin nihayete ulaşması ile son seferini yapmış oldu. Avrupa'daki harekâtların ardından tekrar Moğolistan'a döndü ve Ögeday'ın halefini seçmek üzere toplanan kurultaya iştirak etti. Daha önce de örneklerini gördüğümüz üzere Sübedey hanedan içindeki çekişmelerde oynadığı arabulucu rolünü burada da üstlendi. Batu'ya kurultaya katılması için ısrarcı oldu lakin isteği karşılık bulmadı. Güyük'ün han seçilmesi ile Sübedey tekrar Çin'deki fütuhât için orduların başına atandı lakin anlaşılan o ki bu görevde kalmak istemedi. Tula Nehri civarında ayrıldığı sakın hayata 1248 yılında veda etti (Buell, 1993).

Sübedey'in prestijinin en önemli delillerinden biri yine Yuanshi içerisinde bulunmaktadır. 73 yıllık hayatını Cengiz Han'a ve onun ailesine adanmış olan Sübedey'e, aktarılanlara göre onun hatırasını onurlandırmak üzere muhtelif unvanlar bahşedilmiştir. *Öykündürücü Sadakat, Üstün Görev Başarısı Gösteren Takdire Şayan Komutan, Devletin Yüce Sütunu, Sadık ve Sebatkâr* söz konusu olan unvanlardır. Bunlar haricinde kendisine Kin Hanedanlığı üzerine yürüttüğü son derece başarılı sefere istinaden *Henan Prensi* unvanı da bahşedilmiştir (Pow ve Liao, 2018: 68).

Sübedey'in oğlu Uriyangkhadaï (1199–1271) ise tıpkı babası gibi Cengiz soyuna hizmet etmeye devam etmiştir. Önce Güyük Han (1246-1248), daha sonra ise Möngke Han (1251-1259) döneminde faaliyetlerde bulunmuştur. Song Hanedanı üzerine yürütülen Güney Çin seferlerinde başarılar kazanmıştır (Buell, 1993). Tibet, Dali Krallığı ve Vietnam üzerindeki harekâtlara dâhil olmuş ve geçici de olsa bölgenin itaat altına alınmasını sağlamıştır (Atwood, 2004). Hatta ileride büyük han seçilecek olan Kubilay'ı geride bırakarak oldukça etkili bir komutan olarak öne çıktığı ifade edilmiştir (Sverdrup, 2017; Rossabi, 2009).

Uriyangkhadaï'nin oğlu Achu/Aju (1234–1287) ise hem bir komutan hem de Yuan Hanedanlığı'nın (1271-1368) bir devlet adamı olarak önemli bir yere sahiptir. Atwood (2004: 16) onu “*Kubilay'ın Güney Çin'i fethindeki en sert komutanı*” olarak nitelemiştir, onun özellikle iç deniz savaşları ve amfibik operasyonlarda oldukça başarılı olduğunu ifade ederek stratejist kimliğini vurgulamıştır. Babası ile aynı saflarda komutan olarak görev aldığı Song Hanedanlığına karşı yürütülen seferlerde ve Vietnam'da başarılı olmuştur. Kubilay'ın saflarını tutmuş ve Ögeday soyundan Kaydu'ya karşı cephe almıştır. Moğolistan'da yürüttüğü seferlerin ardından dönüş yolunda, 1286 yılında ölmüştür. Yuanshi'de bir adet biyografisi bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere Cengiz ailesinin fütuhatında yalnızca Sübedey değil, onun soyundan gelen ardılları da büyük rol oynamıştır. Her ne kadar literatürde bu ailenin yetiştirdiği kurmay kadronun başarısından pek söz edilmese de Sübedey, Uriyangkhadaï ve Achu'nun askerî başarıları aynı yüzyıl içerisinde pek eşine rastlanacak türden değildir. Bu bağlamda Moğol tarihinin yazımı noktasında Sübedey ve onun askerî mirasının daha çok üzerine düşülmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

SONUÇ

Moğolların Cengiz Han tarafından siyasî birliğinin sağlanmasıyla ortaya çıkan Moğol İmparatorluğu, dünya tarihinin şüphesiz en etkili olaylarından biriyle sonuçlanmıştır: Moğol istilas. Bu olayın temelinde Cengiz Han'ın haiz olduğu liderlik kabiliyeti ve bir ulus inşa etme vizyonu kadar, Moğol sosyal yapısındaki devrim niteliğindeki değişimler ve kurumsallaşma süreci de belirleyici rol oynamıştır ancak bu dönüşüm yalnızca tek bir figüre indirgenemez; Cengiz Han'ın etrafında toplanan üstün nitelikli kurmaylar silsilesi bu başarının stratejik zeminini oluşturmuştur. Bu kurmaylardan biri olan Sübedey, yalnızca Moğol tarihinin değil, dünya askerî tarihinin de başat figürlerinden biri olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmada, Sübedey'in hayatı, askerî kariyeri, stratejik dehası ve Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesindeki rolü detaylı bir biçimde ele alınmış; dönem kaynakları ve modern akademik literatür ışığında bu tarihsel figürün önemi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sübedey'in genç yaşta Timuçin'in safına katılması, ilk büyük seferlerde edindiği saha tecrübesi, Çin içlerinden Avrupa'ya kadar komuta ettiği geniş coğrafyada uyguladığı taktiksel manevralar onun sıradan bir asker değil, bir stratejik teorisyen olduğunu göstermektedir. Sübedey yalnızca Moğol askerî makinasının uygulayıcılarından biri değil, aynı zamanda bu sistemin bizzat tasarımcılarından biridir.

Tezin ilk bölümünde Sübedey'in kökenine dair tarih yazımı içindeki tartışmalar incelenmiş, özellikle *Gizli Tarih* ve *Yuanshi* kaynaklarının mukayesesi üzerinden mevcut literatürdeki kimi yanlış kabuller sorgulanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde Sübedey'in “ormanlı bir Uranhay Türkü” değil, bozkırlı bir Moğol boyu olan Uriyangkhan mensubu olduğu yönündeki iddia, tarihsel belgeler temelinde ispat.

İkinci ve üçüncü bölümlerde analiz edilen askerî faaliyetler, Sübedey'in sadece bir savaşçı değil; aynı zamanda diplomasi, lojistik, istihbarat ve psikolojik harp gibi alanlarda da yüksek beceriye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Harzemşahlar Seferi'nde merkez ordudan bağımsız derin taarruz gerçekleştirmesi, Cebe ile birlikte Derbent'i aşarak Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa'ya ulaşması, Kalka Nehri Muharebesi'nde uyguladığı çevirme harekâtı ve Batı Seferi'nde kullandığı sahte ricat ve iç hatlar

manevrası gibi yüksek düzeydeki stratejik uygulamalar, onun yalnızca bir muharebe komutanı değil, bir askerî sistem kurucusu olduğunu teyit etmektedir.

Sübedey'in faaliyet alanı Çin'in derinliklerinden Doğu Avrupa'nın içlerine kadar uzanan devasa bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu da onun yalnızca savaş alanındaki başarısını değil; ikmal, istihbarat, çevresel koşullara uyum sağlama ve farklı düşman yapılarına göre esnek strateji üretme becerisini de ortaya koymaktadır. Sübedey, bu gereklilikleri yalnızca karşılamakla kalmamış, her yeni meydana başarıyla şekillendirmiştir.

Moğol İmparatorluğu'nun sınırlarının Asya'dan Avrupa'ya dek yayılmasında Sübedey'in katkısı, taktiksel zaferlerin çok ötesindedir. O, yalnızca bir bölgeyi değil; Çin, İran, Kafkasya, Rusya bozkırları, Polonya ve Macaristan gibi çok çeşitli siyasi, coğrafi ve kültürel yapıları kapsayan geniş toprakları fetheden operasyonların beyni olmuştur. Onun yürüttüğü seferler, imparatorluğun doğudan batıya kesintisiz bir askerî ve idarî hat kurmasını mümkün kılmış; bu da Moğol hâkimiyetinin dünya ölçeğinde kalıcı izler bırakmasını sağlamıştır. Bu yönüyle Sübedey, imparatorluğun genişleme sürecinin yalnızca bir parçası değil, ana yürütücülerinden biridir.

Nitekim Sübedey'in mirası yalnızca kendi çağında değil, kendisinden sonra gelen kuşaklarda da Cengiz soyuna sadakatle hizmet eden askerî bir gelenek olarak yaşamıştır. Oğlu Uriyangkhadaï ve torunu Achu, başta Güney Çin ve Vietnam olmak üzere imparatorluğun kritik cephelerinde önemli zaferler kazanmış; Kubilay Han'ın iktidar mücadelesinde aktif rol oynayarak bu mirası sürdürmüşlerdir. Bu durum, Sübedey'in yalnızca bir komutan değil, aynı zamanda Moğol stratejik aklının kuşaklara yayılan bir taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.

Tüm bu analizler ışığında, Sübedey'in Moğol İmparatorluğu'nun yükselişindeki rolünün ikincil değil, asli nitelikte olduğu ortaya konmuştur. Bu tez, tarih yazımında çoğu zaman hanların gölgesinde kalan kurmay kadroların daha görünür hâle gelmesine katkı sunmayı amaçlamıştır. Sübedey örneği, Moğol askerî başarısının yalnızca karizmatik liderlikten ibaret olmadığını; aksine disiplinli planlama, entegre istihbarat, esnek taktikler ve kurumsal bir askerî yapının ürünü olduğunu açıkça göstermektedir. Sübedey'in hayatı

ve ardıllarının faaliyetleri, Moğol fetihlerinin bir rastlantı değil, nesiller boyunca aktarılmış sistemli bir askerî mirasın sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Abû'l-Farac. (1950). *Abû'l-Farac Tarihi* (Cilt 2). Ömer Rıza Doğrul (çev.). Ankara: TTK.
- Abulafia, D. (1988). *Frederick II: A medieval emperor*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ağaldağ, S. (2002). Moğol Devleti. *Türkler Ansiklopedisi* (C 8, 433–456). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akbıyık, A. H. (2002). Cengiz Han Sonrası Asyası'nda Politik Geleneğe Dair. *Türkler Ansiklopedisi*, (C 8, 470-489). İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aknerli Grigor. (1954). *Moğol Tarihi*. Hrand D. Andreasyan (çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Allsen, T. T. (1994). The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China. In H. Franke & D. Twitchett (Eds.), *The Cambridge History of China: Volume 6- Alien Regimes and Border States, 907–1368* (s. 322–423). Cambridge University Press.
- Allsen, T. T. (2001). *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge University Press.
- Altan Topçi: (Moğol Tarihi). (2018). Tuncer Gülensoy (çev.) Türkiye: Kültür Ajans Yayınları.
- Ataov, T. (1969). Rusya da Moğol İstilas ve Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24(02). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001140
- Atwood, C. (2017). Jochi and the Early Western Campaigns. *How Mongolia Matters: War, Law, and Society*. Leiden, The Netherlands: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004343405_005
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Indiana: Facts on File Inc.
- Atwood, C. P. (2006). [Review of *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*, by M. Biran]. *Mongolian Studies*, 28, 101–103. <http://www.jstor.org/stable/43193411>

- Atwood, C. P. (2015). Pu'a's Boast and Doqolqu's Death: Historiography of a Hidden Scandal in the Mongol Conquest of the Jin. *Journal of Song-Yuan Studies* 45, 239-278. <https://dx.doi.org/10.1353/sys.2015.0006>.
- Ayan, E. (2018). Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 179-196.
- Barfield, T. J. (1989). *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*. B. Blackwell.
- Barthold, V.V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (çev.), Ankara: TTK.
- Barthold, V.V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. Hüseyin Dağ (çev), Ankara: Çağlar Yayınları.
- Berend, N., Urbančzyk, P., & Wiszewski, P. (2013). *Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland c. 900–c. 1300*. Cambridge University Press.
- Bretschneider, E. (2001). *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century: Volume I* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315011912>
- Buell, P. D. (1992). Early Mongol Expansion in Western Siberia and Turkestan (1207-1219): a Reconstruction. *Central Asiatic Journal*, 36(1/2), 1–32. <http://www.jstor.org/stable/41927806>
- Buell, P. D. (1993). Sübötei Ba'atur (1176–1248). In I. de Rachewiltz (Ed.), *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yuan Period (1200–1300)* (S. 13–26). Harrassowitz.
- Buell, P. D. (2003). Historical Dictionary of the Mongol World Empire and its Successor States, 335.
- Büyükçınar, A. B. (2018). Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi 1220-1247. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4 (6), 267-282.
- Chambers, J. (1979). *The Devil's Horsemen The Mongol Invasion of Europe*. London: Morrison & Gibb Ltd.

- Cihan, C. (2002). Türkler ile Moğolların İrkî Münasebetleri. *Türkler Ansiklopedisi* (C 9, 456-470). İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ciocîltan, V. (2012). *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004236431>
- Cleaves, F. W. (1955). The Historicity of The Balcuna Covenant. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 18(3/4), 357–421. <https://doi.org/10.2307/2718438>
- Curtin, J. (1908). *The Mongols in Russia*. Boston: Little Brown and Company Publishing.
- Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: TTK.
- Çakmak, M. A. (2002). Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı. *Türkler Ansiklopedisi*. (C 4, 1430-1448), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çandarlı Şahin, A. (2017). Bir İstila Bir Dönüşüm: Moğol İstilasının Kuman / Kıpçaklara Etkisi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), 181-190.
- Çetin, O. (1992). Sultan I. Âlâaddin Keykubâd ve Selçuklu-Moğol Münasebetleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1.
- Dashdondog, B. (2011). *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*. Michael R. Drompp & Devin DeWeese (ed.). Boston: Brill Publishing.
- Delibalta, Y. (2021). Moğollarda istihbarat faaliyetleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 788–800.
- Dunnell, R. (1994). The Hsi Hsia. In H. Franke & D. Twitchett (Eds.), *The Cambridge History of China: Volume 6- Alien Regimes and Border States, 907-1368* (s. 154-221). Cambridge University Press.
- Durak, N. (2014). Moğolların İtil ve Çevresindeki Faaliyetleri. *Turkish Studies*, 9 (4), 401 411.
- Eberhard, W. (1947). *Çin tarihi*. Türkiye: Türk Tarih Kurumu basımevi.
- Ebrey, P. B. (2010). *The Cambridge Illustrated History of China*. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-12433-1.
- Eğilmez, S., Kalkan, B. G. (2023). Yam (Post/Communication) Organization in Mongols. *Turcology Research*, 77(1), 164-171. <https://doi.org/10.5152/JTRI.2023.23196>

- Franke, H. (1994). The Chin dynasty. In H. Franke & D. Twitchett (Eds.), *The Cambridge History of China: Volume 6- Alien Regimes and Border States, 907–1368* (s. 222-321). Cambridge University Press.
- Gabriel, R. (2005). *Genghis Khan's Greatest General: Subotai the Valiant*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Genceli Kiragos. (2018). *Moğol İstilası 1220-1265*. Fuat Hacısalıhoğlu ve İlhan Aslan, (çev.). İstanbul: Post Yayınları.
- Golden, P. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Gömeç, S. (2007). Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Sübedey. *Journal of Turkish Studies*.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*. M. Reşat Uzman (çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Grousset, R. (2001). *Cihan Fatihi Cengiz- Han*. İzzet Tanju (çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gyucha, A., Lee, W. E., & Rózsa, Z. (2019). The Mongol campaign in Hungary, 1241–1242: The archaeology and history of nomadic conquest and massacre. *The Journal of Military History*, 83(4), 1021–1066.
- Halperin, C. J. (Yay. Ed. Spinei, V. & Bilavski, G.) (2007). *Russia and the Mongols: Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia. Florilegium Magistrorum Historiae Archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi* (Cilt 1). Editura Academiei Române.
- Haw, S. G. (2013). The Mongol Empire-the first “gunpowder empire”? *Journal of the Royal Asiatic Society*, 23(3), 441–469. <http://www.jstor.org/stable/43307240>
- İbn Haldun. (2013). *Mukaddime*. Arslan Tekin (çev.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1987). *El-Kâmil Fi't- Târîh* (Cilt. 12). Ahmet Ağrakça ve Abdülkerim Özeydin (çev.). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.

- Johann de Plano Carpini. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname*. Ergin Ayan (çev.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Juvaynî, A. M. (1958). *The History of the World Conqueror* (J. A. Boyle, Çev.). Manchester University Press.
- Kafalı, M. (1992). Batu Han. *DİA* (C 5, 208-210). İstanbul: TDV.
- Kafalı, M. (1993). Cengiz Han. *DİA* (C 7, 367-369). İstanbul: TDV.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485–618 / 1092–1221)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kalra, P. (2018). *The Silk Road and the Political Economy of the Mongol Empire* (1st ed., 176 s.). Routledge. ISBN 9780367438708
- Karaduman, R. (2024). Moğol İmparatorluğu Haber Teşkilâtında Tacirlerin Rolü. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 591–608. <https://doi.org/10.71138/turkav.1577101>
- Katoh, T., Mano, S., Munkhbat, B., Tounai, K., Oyungerel, G., Chae, G.-T., Han, H. ve diğerleri. (2005). Genetic Features of Mongolian Ethnic Groups Revealed by Y-chromosomal Analysis. *Gene*, 346(2), 63-70.
- Kaya, Ç. (2021). Büyük Moğol Ulusu'nda Hanedan Değişim Süreci ve Siyasi Etkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(27), 37-54. <https://doi.org/10.33692/Avrasyad.950752>
- Keegan, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi*. Füsun Doruker (çev.). İstanbul: Gençlik Yayınları.
- Kılıç, G. (2020). *Ögeday Kaan Devri Moğol İmparatorluğu'nda İdari ve Mali Reformlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kirişcioğlu, M. F. (1992). Yakutların Menşei Meselesi. *Milli Folklor: International and Quarterly Journal of Folklore*, 2(13), 47–49.
- Köklünar, O. (2023). *Moğollarda Psikolojik Harp ve İşkence Teknikleri*. Kabalcı Yayıncılık.

- Köksal, M. (2021). Harezmşahları Yıkıma Götüren Olay: Otrar Faciası (1218). *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 171-188.
- Kurat, A. N. (1972). IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 182. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lamb, H. (1928). *Genghis Khan: Emperor of All Men*. Thornton Butterworth Ltd.
- M. Baron C. D'ohsson. (2006). *Moğol Tarihi*. Ekrem Kalan ve Qiyas Şükürov (çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Maiorov, A. V. (2019). The Mongol Invasion of South Rus' in 1239–1240s: Controversial and Unresolved Questions. *The Journal of Slavic Military Studies*, 29:3, 473-499. DOI: 10.1080/13518046.2016.1200395
- Man, J. (2005). *Genghis Khan: Life, Death, and Resurrection*. Amerika Birleşik Devletleri: St. Martin's Press.camb.
- May, T. (2018). *The Mongol Empire*. Edinburgh University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctv1kz4g68>
- May, T. M. (2004). *The mechanics of conquest and governance: The rise and expansion of the Mongol Empire, 1185–1265* (Doctoral dissertation, University of Wisconsin–Madison). https://www.researchgate.net/publication/289537364_The_Mechanics_of_Conquest_and_Governance_The_Rise_and_Expansion_of_the_Mongol_Empire_1185-1265 (28.07.2025 Tarihinde erişim sağlandı.).
- May, T. M. (2012). *The Mongol Conquests in World History*. Reaktion Books.
- May, T. M. (2023). *Moğol Savaş Sanatı*. Uyar, M. (çev.). Kronik Kitap.
- May, T. M., & Hope, M. (Ed.). (2022). *The Mongol world*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315165172>
- May, T., & Hope, M. (Derl.). (2022). *The Mongol World*. Routledge.
- Michell, R., Forbes, N. (Çev.). (1914). *The Chronicle of Novgorod, 1016–1471*. Offices of the Society. <https://archive.org/details/chronicleofnovgo00michrich> (27.07.2025 Tarihinde erişim sağlandı).

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî. (2016). *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Mustafa Uyar (çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Moğolların Gizli Tarihi. (2019). Ahmet Temir (çev.). Ankara: TTK

Moğolların Gizli Tarihi: I. Tercüme. (1986). Temir, A. (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Morgan, D. (1986). *The Mongols*. Birleşik Krallık: B. Blackwell.

Needham, J., Ho, P.-Y., Lu, G.-D., & Wang, L. (1986). *Science and civilisation in China: Volume 5, Chemistry and chemical technology, Part 7, Military technology: The gunpowder epic*. Cambridge University Press.

Négyesi, L. (2013). Muhi Muharebesi. Dilbaş, G. (Çev.) (11 Nisan 1241). *Tarih Okulu / The History School*, 14 (İlkbahar-Yaz / Spring-Summer), 245-265.

Nesevî. (1934). *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*. Necip Asım (çev.). İstanbul: Devlet Matbaası.

Özcan, A. T. (2010). *Moğol – Rus İlişkileri (1223-1241)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Özcan, A. T. (2013). *Chronica Maiora'da Moğol İmajı*. Tarih İncelemeleri Dergisi, 27 (2), 427-458.

Özcan, A. T. (2020). Moğol Tarihinin Temel Latince Kaynakları Üzerine. *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 42-62.

Özcan, A. T. (2020). *Moğollar Avrupa'da*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Özcan, A. T. (2023). Türkiye'de Moğol Tarihi Çalışmalarının Gelişimi (Cengiz Han ve Ardılları Zamanında Büyük Hanlık ile Altın Orda Hanlığı). *Tarih Dergisi*(81), 597-666. <https://doi.org/10.26650/iutd.20238117>

Özgüdenli, O. G. (2007). Ögedey Han. *DİA* (C 34, 21-22). İstanbul: TDV Yayınları.

Pow, S., & Laszlovszky, J. (2019). Finding Batu's Hill at Muhi: Liminality Between Rebellious Territory and Submissive Territory, Earth and Heaven for a Mongol Prince on the Eve of Battle. *The Hungarian Historical Review*, 8(2), 261–289. <https://www.jstor.org/stable/26902323>

- Pow, S., & Liao, J. (2018). Subutai: Sorting Fact from Fiction Surrounding the Mongol Empire's Greatest General (With Translations of Subutai's Two Biographies in the Yuan Shi). *Journal of Chinese Military History*, 7(1), 37-76. <https://doi.org/10.1163/22127453-12341323>
- Pow, Stephen. (2017). The Last Campaign and Death of Jebe Noyan. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 27.1, 31-51.
- Prawdin, M. (1983). *The Mongol Empire: Its rise and legacy*. P. Eden, P. Cedar. (çev.). London: George Allen & Unwin.
- Rachewiltz, de I. (2006). *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle from the Thirteenth Century*. Leiden: Brill.
- Rashiduddin Fazlullah. (1999). *Jami'ut-Tawarikh II*. (W.M. Thackston (çev.). Harvard: Harvard University Publishing.
- Ratchnevsky, P. (1991). *Genghis Khan: His life and legacy* (T. N. Haining, çev.). Blackwell.
- Rossabi, M. (2009). *Khubilai Khan: His Life and Times, 20th Anniversary Edition, With a New Preface* (1st ed.). University of California Press. <http://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctv1xxz30>
- Roux, J.P. (2020). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Schurr, T. G., & Pipes, L. (2011). The Prehistory of Mongolian Populations as Revealed by Studies of Osteological, Dental, and Genetic Variation. P. L. W. Sabloff (Ed.), *Mapping Mongolia: Situating Mongolia in the World from Geologic Time to the Present* (s. 125–165). University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt3fhwrc.14>
- Sinor, D. (1999). The Mongols in the West. *Journal of Asian History*, 33(1), 1-44. <https://www.jstor.org/stable/4193311>
- Söyüt, Y. (2021). Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun. *Journal of Universal History Studies*, 4(2), 212-228. <https://doi.org/10.38000/juhis.992866>
- Sverdrup, C. F., (2013). Sübe'etei Ba'atur, Anonymous Strategist. *Journal of Asian History*, 47(1), 33–49. <https://doi.org/10.13173/jasiahist.47.1.0033>

Sverdrup, C. F. (2017). *The Mongol Conquests: The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei*. Birleşik Krallık: Helion Limited.

Szabó, J. B. (2020). The Hungarian view of the Battle of Muhi (April 11, 1241): A new interpretation of historiographic traditions. *Golden Horde Review*, 8(2), 243-257. <https://doi.org/10.22378/2313-6197.2020-8-2.243-257>

Şahin, M. (2016). Mavu-Balig-Yok Edilen Bir Şehrin Öyküsü. *Şehir ve Çocuk I*, 57-67. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Taşagıl, A. (2011). Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 59(1), 81-104.

Taşagıl, A. Tuva. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tuva> (28.07.2025 Tarihinde erişim sağlandı.).

Taşagıl, A. Yakutlar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakutlar> (28.07.2025 Tarihinde erişim sağlandı.).

Taşbaş, E. (2020). Türk Dillerinde ‘Kuzen’ Terminolojisi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* (32), 7-22. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.585826>

Temir, A. (2002). Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı. *Türkler Ansiklopedisi* (C 8, 416-433). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Togan, A. Z. V. (1941). *Moğollar, Çingiz ve Türkler*. İstanbul: Bozkurt Yayınları.

Togan, İ. (2002). Çinggis Han ve Moğollar. *Türkler Ansiklopedisi* (C 8, 377-416). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Turnbull, S. (2003). *Genghis Khan & the Mongol Conquests 1190–1400*. Oxford: Osprey Publishing.

Turnbull, S. (2004). *The Hussite Wars 1419–36*. Osprey Publishing.

Usta, A. (2002). Moğol İstilası Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmşahlar Devleti. *Türkler Ansiklopedisi* (C 4, 1421-1430). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Vásáry, I. (2005). *Cumans and Tatars: Oriental Military in the pre-Ottoman Balkans, 1186–1365*. Cambridge University Press.

- Vercamer, G. (2021). The Mongol invasion in the year 1241-Reactions among European rulers and consequences for East-Central European principalities. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 70(2), 227–262. <https://doi.org/10.25627/202170210926>
- Vernadsky, G. (2007). *Moğollar ve Ruslar*. Özbilen, E. B. (Çev.). Selenge Yayınları.
- Weatherford, J. (2019). *Cengiz Han* (S. Karakale, Çev.). Kronik Kitap.
- Wilhelm Von Rubruk. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*. Ergin Ayan (çev.). İstanbul: Ay Işığı Kitabevi.s
- Yaltırık, M. B. (2014). *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri* (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Edirne.
- Yıldırım, K. (2012). Tatar Adının Kökeni Üzerine. *Journal of Turkology*, 22(2), 171-190. <https://doi.org/10.18345/tm.54812>
- Yıldırım, K. (2018). Tunguz Halkı Üzerine Araştırmalar-II: Curçen’ler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118(233).
- Yıldırım, K. (2020). Bozkır, Şehir ve Orman Mekânlarının Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(249), 255–280.
- Yıldırım, K. (2021). Tarihi Tatar Kimliği Üzerine Üç Görüş. *Avrasya Dosyası*, 12(1), 30-39.
- Yolsever, U. (2019). Moğolların Avrupa Seferi (1241-1242). *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2(5), 60-76.
- Yolsever, U., & Özcan, K. (2018). Moğollar Tarafından 1237-1240 Yılları Arasında İtaat Altına Alınan Rus Knezlikleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 84-100. <https://doi.org/10.15869/itobiad.458227>
- Zimonyi, I. (1985). The First Mongol Raids Against The Volga Bulgars. In G. Jarring & S. Rosén (Ed.), *Altaistic Studies: Papers At The 25th Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference At Uppsala June 7-11, 1982* (Pp. 197-204). Stockholm, Sweden.

ÖZGEÇMİŞ

